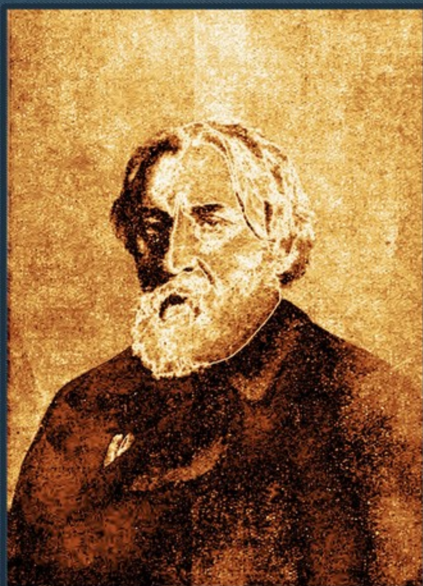
И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XIV

ПРОЛЕЋНЕ ВОДЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

ИЗАБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД
1936

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА XIV

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
МИЛАН КАШАНИН

ПРОЛЕЋЊЕ ВОДЕ

С РУСКОГ ПРЕВЕО

Д-р МИЛОШ С. МОСКОВЉЕВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народна Просвета“:
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Пролећње воде

Веселе године,
Срећни дани —
К'о пролећње воде
Прохујаше они.

Из једне старе романсе.

Још није било два сата по поноћи кад се он врати у свој кабинет. Пошто му слуга упали свећу, рече му да иде — па, заваливши се у фотељи поред камина, покри лице рукама.

Никад још није осећао такав умор — телесни и духовни. Цело вече је провео с пријатним дамама, с образованим људима; неке од тих дама су биле лепе, скоро сва господа одликовала су се памећу и талентом — па и он сам је разговарао врло успешно, чак сјајно... па, и поред свега тога, још никад га није тако неодољиво обузимало и гушило оно „taedium vitae" о коме су још Римљани говорили, она „одвратност према животу". Да је био мало млађи — заплакао би од туге и досаде, од раздражења: љута и жестока горчина, као од пелена, испуњавала му је сву душу. Нешто неподношљиво бљутаво, до отужности тешко, обузимало га је са свих страна, као мрачна јесења ноћ, — и он није знао како да се отресе тог мрака, те горчине. На сан није могао рачунати, јер је знао да неће моћи заспати.

Стаде размишљати... лагано, млитаво и јетко.

Мислио је како је све људско таште, непотребно, бљутава лаж. Цео његов живот се поступно развијао пред његовим мисаоним погледом (недавно је напунио 52 године) — и ниједно доба није поштедео. Увек оно исто вечито претакање из шупљег у празно, оно исто туцање воде, иста упола поштена, упола свесна самообмана, — шарена лажа за децу, — а овамо одједном груне старост, баш као снег на главу, — а с њом и онај страх од смрти, који стално расте, све разједа и подгриза... и бух у бездан! Добро је још, ако живот буде тако текао! — Него, можда, пред крај наиђу, као рђа на гвожђе, болести, патње... Он животно море није замишљао покривено бурним таласима, као што га описују песници; не: — он је то море замишљао као огледало глатким, непомичним и прозрачним до самог мрачног дна; он седи у маленом, колебљивом чуну — а онамо, на том тамном дну покривеном муљем, једва се виде гадна чудовишта, као неке огромне рибе: све недаће живота, болести, јади, лудост, сиромаштво, слепило... Он гледа; кад гле, једно чудовиште се издваја из мрака, диже се све више и више, постаје све јасније и јасније, све одвратније јасно... Још један тренут — и чун ће се преврнути под његовим притиском! Али гле, оно опет као да тамни, удаљује се, спушта се на дно — и лежи тамо, једва мичући репом... Али ће доћи уречени дан — и оно ће преврнути чун.

Он одмахну главом, скочи с фотеље, прође се дватрипут по соби, седе за писаћи сто, па, извлачећи једну фијоку за другом, стаде претурати по својим

хартијама, по старим, већином женским писмима. Он сам није знао зашто то чини; ништа није тражио — просто је хтео да се каквим било спољашњим занимањем отресе мисли што су га мучиле. Отворивши онако на срећу неколико писама (у једном је нашао увео цвет, свезан избледелом траком) — само слеже раменима, па, погледавши у камин, баци их у страну, спремајући се, вероватно, да спали сву ту непотребну старежж. Завлачећи хитро руке час у једну час у другу фијоку, одједном широко отвори очи, па полако извуче напоље омању осмоугаону кутију старинског облика и лагано подиже њен поклопац. У кутији, под двоструким слојем пожутеле хартије, стајао је један мали крстић од граната.

Неколико тренутака је с неверицом разгледао тај крстић — па наједаред слабо узвикну... Црте његова лица изражавале су нешто што је личило и на сажаљење и на радост. Такав израз лица има човек кад изненада сретне другог човека кога је одавно био изгубио из вида, и кога је некад нежно волео, а који сад неочекивано изниче пред његовим очима, још и сад онај исти — али сав измењен због година.

Он устаде — па се врати камину, седе опет у фотељу — и опет покри лице рукама... „Зашто данас? баш данас?" мишљаше, — па се сети много којечега што је одавно прошло.

Ево чега се сетио...

Али прво треба да кажем како му је било име и презиме. Звао се Сањин, Димитрије Павловић.

Ево чега се сетио:

I

Било је то у лето 1840 године. Сањин је био напунио 22 године и налазио се у Франкфурту, враћајући се из Италије у Русију. Он је био човек слабијег имовног стања, али независан, скоро без породице. Њему је, после смрти неког далеког рођака, остало неколико хиљада рубаља — и он се одлучио да их потроши у иностранству, пре него што ступи у службе, пре него што коначно метне себи на врат онај државни ам без кога му се чинило да се не може ни замислити обезбеђење живота. Сањин је потпуно остварио своје намере, и тако је вешто удесио да је на дан доласка у Франкфурт имао управо онолико новаца колико му је било потребно да се докотура до Петрограда. У 1840-ој години железнице је било врло мало; господа туристи су путовали у дилижансима. Сањин је заузео место у „бајвагену”; али дилижанс је одлазио тек после десет сати увече. Времена је имао много. Срећом, време је било дивно — и Сањин, после ручка у тада чувеној гостионици „Код белог лабуда”, пође да лута по вароши. Сврати да види Данекерову Аријадну, која му се мало допала, посети дом Гетеа, од чијих је дела, уосталом, био прочитао само Вертера — и то у француском преводу; прошета се по обали Мајне, најзад осети досаду, као што већ приличи исправном путнику; најпосле, између пет и шест сати по подне, уморан, прашњивих ногу, нађе се у једној од најспореднијих франкфуртских улица. Ту улицу он после никад није могао заборавити. На једној од њених малобројних кућа, спази фирму: „Италијанска посластичарница

Ђовани Розели", која се препоручивала пролазницима. Сањин уђе у њу да попије чашу лимунаде; али у првој соби, где је за скромном тезгом, на полицама офарбаног ормана, као у апотеци, стајало неколико флаша са златним натписима и толико исто стаклених тегла са бисквитима, чоколадним колачићима и кандираним шећером — у тој соби није било ни живе душе; само је сиви мачак жмиркао и прео, оштрећи нокте о високу плетену столицу, поред прозора, а једно велико клупче црвене вуне лежало је на поду, поред преврнуте котарице изрезане од дрвета, јасно се црвенећи под косим зраком вечерњег сунца. Потмуо шум се чуо у суседној соби. Сањин постоја — па, пошто звоно на вратима одзвони до краја, рече повишеним гласом: „Зар нема никога овде?" У истом тренутку се врата на суседној соби отворише — и Сањин се и нехотице мораде задивити.

II

У посластичарницу журно упаде девојка од својих деветнаест година, са расутим мрким увојцима по голим раменима, с испруженим напред голим рукама, па, спазивши Сањина, одмах полете к њему, ухвати га за руку и повуче за собом, непрестано говорећи задиханим гласом: „Брже, брже овамо, спасите!" Не зато што није хтео да се покори, већ просто због претераног чуђења, Сањин није одмах пошао за девојком — него је остао на месту као укопан: у свом веку није видео такве лепотице. Она му се окрете, па рече с таквим очајањем у гласу, у погледу, у покретима стиснуте руке, коју је дрхтећи

принели бледом образу: „Та ходите, ходите!" — да он одмах јурну за њом на отворена врата.

У соби у коју је утрчао за девојком, на старинском дивану од коњске длаке, лежао је дечак од својих четрнаест година, сав бео — бео са жућкастим преливима, као восак или као старински мрамор, необично налик на девојку, очевидно њен брат. Очи су му биле затворене, сенка од црне, густе косе падала је као пега на његово као скамењено чело, на непомичне танке обрве; испод помодрелих усана помаљали су се стиснути зуби. Изгледало је да не дише; — једна рука му је била пала на под, другу је био забацио под главу. Дечак је био обучен и закопчан; тесан оковратник му је стезао врат.

Девојка кукајући полете к њему. „Он је умро, он је умро! — викну она: — сад је овде седео, говорио са мном — па одједном паде и оста непомичан... Боже мој! зар му се не може помоћи? А маме нема! Панталеоне, Панталеоне, шта је с доктором? — додаде она одједном талијански: — Јеси ли ишао по доктора?

— Сињора, нисам ишао, послао сам Лујзу, — зачу се промукао глас иза врата, и у собу уђе, гегајући на кривим ножицама, мали чичица у љубичастом фраку с црним дугметима, високим белим оковратником, кратким панталонама од ћитајке и плавим вуненим чарапама. Његово сићушно лице потпуно се губило под читавим брдом седе косе гвоздене боје. Дижући се са свих страна усправно увис и падајући обратно у разбарушеним чуперцима, она је давала старчевој фигури изглед ћубасте кокошке — а та је

сличност била утолико већа што се испод њихове тамносиве масе једино могао видети шиљаст нос и округле жуте очи.

— Лујза ће пре отрчати, а ја не могу трчати, — настави старчић талијански, дижући час једну час другу пљоснату, костобољну ногу, у високим ципелама с машницама; — а ја сам, ево, донео воде.

Својим сувим, рапавим рукама стезао је дугачко грло флаше.

— Али дотле ће Емил умрети! — узвикну девојка и пружи руку Сањину. — О, мој господине, o mein Herr! Зар ви не можете помоћи?

— Треба му пустити крв — то је капља, — примети старчић што се звао Панталеоне.

Ма да Сањин није имао ни појма из медицине, ипак је једно знао поуздано: дечаке од четрнаест година не удара капља.

— То је несвестица, а не капља, — рече он, обраћајући се Пантелеону. — Имате ли четке?

Старчић подиже своје лишце. — Шта?

— Четке, четке, — понови Сањин на немачком и на француском. — Четке, — додаде он, чинећи као да четка своје одело.

Старчић га најзад разумеде.

А, четке! Spazzette! Како не било четака!

— Дајте их овамо; скинућемо с њега капут, — па ћемо га трљати.

— Добро... Benone! А воду на главу не треба сипати?

— Не... после; идите сад брзо по четке.

Панталеоне метну флашу на под, истрча напоље и

одмах се врати с двема четкама, једном за косу и другом за одело. Кудрава пудлица га је пратила па је радознало посматрала старца, девојку, па чак и Сањина, вртећи неуморно репом — као да жели сазнати шта значи сва та узбуна.

Сањин брзо скиде капут с дечка, раскопча оковратник, засука рукаве његове кошуље — па, наоружавши се четком, поче му из све снаге трљати груди и руке. Панталеоне је тако исто својски трљао другом четком — за косу — по његовим ципелама и панталонама. Девојка паде на колена поред дивана, па ухвативши обема рукама главу, не мичући ниједним очним капком, просто се упи у лице своме брату.

Сањин је трљао сам — а искоса је погледао у њу. Боже мој, ала је то лепотица!

III

Нос јој је био мало већи, али лепог, орловског кроја; горњу усницу су једва приметно осењавале маље; зато је боја лица, уједначена и мат, права правцата слонова кост или млечни ћилибар, таласаст сјај косе. као у Алоријеве Јудите у Палацо Пити — а нарочито очи, тамносиве, с црним колутом око зенице, дивне очи које као да триумфују, — чак и сад, кад су страх и туга помрачили њихов сјај. . . Сањин се и нехотице сети дивнога краја из кога се враћао. . . Па он ни у Италији није наишао на нешто слично! Девојка је дисала ретко и неравномерно; изгледало је да је сваки час очекивала неће ли њен брат почети дисати?

Сањин га је и даље трљао; али он није гледао са-

мо у девојку. Оригинална Панталеонова фигура такође је привлачила његову пажњу. Старац је био сасвим изнемогао и задувао се; при сваком удару четком поскакивао је, шиштао и стењао, а огромни праменови косе, наквашени знојем, гломазно су се њихали с једне стране на другу, као жиле крупне биљке кад их подлокава вода.

— Скините бар ципеле с њега, — хтеде да му каже Сањин. . .

Пудлица, вероватно узбуђена необичношћу свега што се дешавало, одједном паде на задње шапе — па поче лајати.

— Tartaglia — canaglia![1] — зашишта на њега старац. . .

Али у том тренутку се девојчино лице преобрази. Обрве јој се подигоше, очи посташе још веће и засијаше од радости. . .

Сањин се обазре. . . По лицу дечакову изби руменило; очни капци се мрднуше. . . ноздрве задрхташе. Он повуче ваздух кроз још непрестано стиснуте зубе, уздахну. . .

— Емиле! — викну девојка. — Emilio mio!

Полако се отворише велике црне очи. Оне су још гледале тупо, али су се већ малко смешиле; тај исти слаби осмех спусти се на бледе усне. Затим помаче отпуштену руку — па махну њом и метну је себи на груди.

— Емилио! — понови девојка па се диже. Израз њеног лица је био тако снажан и ведар да је изгле-

[1] Тартаља, гаде један. — Прим. прев.

дало као да само што јој нису бризнуле сузе или само што се није грохотом насмејала.

— Емиле! Шта је то? Емиле! — чу се иза врата — и у собу уђе брзим корацима лепо обучена дама сребрнасто седе косе и црнпурастог лица. За њом је ишао постарији човек; иза његових леђа помоли се глава служавкина.

Девојка им потрча у сусрет.

— Он је спасен, мама, он је жив! — узвикну она, грлећи грчевито даму кад ова уђе.

— Ама шта је то? — понови она. — Ја се враћам... и одједном сретам г-на доктора и Лујзу...

Девојка узе причати шта се десило, а доктор приђе болеснику, који је све више и више долазио к себи — и још једнако се смешио: као да се почињао стидети узбуне коју је начинио.

— Ви сте га, видим, трљали четкама, обрати се доктор Сањину и Панталеону: — и добро сте учинили... Врло добра мисао, а сад ћемо видети каква још средства...

Он опипа дечку пулс.

— Хм! покажите језик!

Дама се брижно наже над њега. Он се још јаче осмехну, подиже очи на њу — и поцрвене...

Сањину сену мисао да је сад сувишан; изађе у посластичарницу. Али још није био ухватио за кваку врата што воде на улицу, кад се девојка појави опет пред њим и заустави га.

— Ви одлазите, — поче она, — загледајући му љупко у лице; — ја вас не задржавам, али ви морате неизоставно доћи к нама вечерас: ми вам толико ду-

гујемо — ви сте ми можда спасли брата — хоћемо да вам захвалимо, мама хоће. Ви нам морате рећи ко сте, морате се порадовати заједно с нама...

— Али ја путујем данас у Берлин — поче Сањин.

— Имате још времена,— одговори живо девојка — дођите код нас кроз један сат на шољу чоколаде. Обећавате? А ја морам опет к њему! Доћи ћете?

Шта је остало Сањину да чини?

— Доћи ћу, — одговори он.

Лепотица му брзо стеже руку, прхну напоље — и он се нађе на улици.

IV

Кад се Сањин после сат и по вратио у посластичарницу Розели, примише га као својту. Емилио је седео на оном истом дивану на ком су га трљали: доктор му прописа лекове и препоручи „велику опрезност у проживљавању осећања", — пошто је субјект нервозног темперамента и наклоњен срчаним болестима. Он је и раније падао у несвест; али никада напад није био тако дуг и јак. Уосталом, доктор изјави да је свака опасност прошла. Емил је био обучен у широк шлафрок као што приличи реконвалесценту; мати му је умотала врат плавом вуненом марамом; али је имао весео изглед, скоро свечан; па и све око њега имало је свечан изглед. Пред диваном, на округлом столу, застрвеном чистим чаршавом, дизао се огроман порцулански суд, пун миришљаве чоколаде, а око њега шоље, бочице са сирупом, бисквитима и земичкама; шест танких воштаних свећа горело је у два старинска сребрна светњака; с једне

стране дивана волтеровска фотеља нудила је свој меки загрљај, — и Сањину понудише баш ту фотељу. Сви становници посластичарнице с којима се тог дана упознао били су на лицу места, не изузимајући ни пудлицу Тартаљу и мачка; сви су изгледали неописано срећни; пудлица је чак кијала од задовољства; само се мачак, као и пре тога, једнако снебивао и мрштио. Сањина натераше да објасни које је народности и откуда је и како се зове; кад је рекао да је Рус, — обе се даме малко зачудише и чак викнуше „ах", — па одмах у један глас изјавише да одлично изговара немачки. Али, ако му је згодније говорити француски, може се служити и тим језиком — пошто га оне обе разумеју и говоре. Сањин се одмах користи том понудом. „Сањин! Сањин!" даме никако нису очекивале да се руско презиме може тако лако изговорити. Његово име „Димитрије" такође се јако допало. Старија дама примети да је у младости слушала дивну оперу: „Demetrio e Polibio", али да је „Dimitri" далеко лепше него „Demetrio". На тај начин Сањин је разговарао око једног сата. Са своје стране, даме су га посветиле у све појединости свога живота. Говорила је више мати, дама седе косе. Сањин је сазнао од ње да јој је име Леонора Розели; да је остала удовица после свога мужа Ђовани Батиста Розели, који се пре двадесет пет година доселио у Франкфурт као посластичар; да је Ђовани Батиста био родом из Виченце, и да је био врло добар човек, иако малко пргав и малко охол, па још републиканац! При тим речима г-ђа Розели показа на његов портрет, израђен масним бојама, који је ви-

сио над диваном. Мора се помислити да сликар — „такође републиканац!" као што је с уздахом приметила г-ђа Розели — није умео потпуно погодити сличност — јер је на портрету покојни Ђовани Батиста изгледао као неки мрачан и суров разбојник, — као неки Риналдо Риналдини! Сама г-ђа Розели била је родом из „старога и дивнога града Парме, где има тако дивно кубе, које је намалао бесмртни Коређо!" Али због дугог бављења у Немачкој она се сасвим понемчила. Затим додаде, машући тужно главом, да су јој остали само ево ова кћи и ево овај син, (она показа прстом на њих једно за другим); — да је кћери име Ђема, а сину Емилио; да су обоје врло добра и послушна деца, нарочито Емилио... („Ја сам непослушна!" одговори на то кћи; — „Ох, и ти си републиканка!" одговори мати); — да послови, наравно, сад иду горе него кад је муж био жив, који је у посластичарском послу био велики мајстор... („Un grand'uomo",[1] прихвати Панталеоне сурова изгледа); али да се ипак, Богу хвала, још може живети!

V

Ђема је слушала матер, — и час се смешкала, час уздисала, час је миловала по рамену, час јој је претила прстом, час погледала на Сањина; устаде, загрли и пољуби матер у врат — у „душицу", због чега се ова много смејала и чак цикала. Панталеоне је такође претстављен Сањину. Дознао је да је он

[1] Велик човек. — Прим. прев.

некад био оперски певач, за баритонске партије, али је већ одавна био прекинуо своја позоришна занимања и био у породици Розели нешто средње између кућњег пријатеља и слуге. Иако се врло дуго бавио у Немачкој, он је немачки језик научио рђаво и само је умео псовати на њему, изопачавајући немилосрдно чак и псовке. „Ферофлухто спичебубио!" говорио је он скоро за свакога Немца. А талијански је говорио савршено, јер је био родом из Синигаље, где се чује „lingua toscana in bocca romana!"[1] Емилио се, очевидно, мазио и предавао пријатном осећању човека који тек што је избегнуо опасност или који прездравља; а сем тога, по свему се могло видети да га сви у кући мазе. Он је стидљиво захвалио Сањину, а иначе је више наваљивао на сируп и бонбоне. Сањин је морао попити две велике шоље изврсне чоколаде и појести позамашну количину бисквита: тек што прогута један, а Ђема му већ нуди други, а било је немогуће одбити! Убрзо се осетио као код своје куће; време је летело с невероватном брзином. Морао је много причати о Русији уопште, о руској клими, о руском друштву, о руском сељаку — а нарочито о козацима; о рату дванаесте године, о Петру Великом, о Кремљу и о руским песмама и звонима. Обе даме имале су врло слаб појам о нашој пространој и удаљеној Русији; г-ђа Розели, или, како су је чешће звали, фрау Леноре, чак је запрепастила Сањина питањем: да ли постоји још у Петрограду чувена кућа од леда, саграђена у прошлом веку, о ко-

[1] Тоскански језик у римским устима. — Прим. прев.

јој је она недавно читала тако занимљив чланак у једној од књига њеног покојног мужа: Bellezze delle arti?[1] А у одговор на Сањинов узвик: „зар ви мислите да у Русији нема никад лета?!" фрау Леноре одговори да је она досада тако замишљала Русију: вечити снег, сви иду у бундама и сви су војна лица — али је гостољубље изванредно, и сви су сељаци врло послушни! Сањин се потруди да њој и њеној кћери да тачнија обавештења. Кад се говор дотаче руске музике, одмах га замолише да отпева какву руску арију и показаше му мајушни фортепиано који је стајао у соби, с црним диркама уместо белих, и белим место црних. Он се покори без много устезања, па, пратећи сам себе са два прста десне и три леве руке (палцем, средњим и малим) — отпева, танким тенором, кроз нос, прво „Сарафан", — затим: „По улици поплочаној". Даме похвалише његов глас и музику, али их је више усхићавала мекота и звучност руског језика и затражише да им преведе текст. Сањин испуни њихову жељу — али пошто речи „Сарафан" и, нарочито, „По улици поплочаној" (sur une rue pavée une jeune fille allait à l'eau — тако је превео смисао оригинала) — нису могли изазвати код његових слушатељки висок појам о руској поезији, то он прво издекламова, затим преведе, па најзад и отпева Пушкиново: „Сећам се дивног тренутка", које је компоновао Глинка, чије је нежне куплете он отпевао малко погрешно. Тада се даме одушевише — фрау Леноре чак пронађе у руском језику необичну слич-

[1] Уметничке лепоте. — Прим. прев.

ност с италијанским. „Мгновенье" — „o, vieni" — „со мной" — „siam noi" — и т. д. Чак и имена: Пушкин (она је изговарала Пуссекин) и Глинка звучали су јој као нешто блиско. Сањин, са своје стране, замоли даме да штогод отпевају: ни оне се нису устезале. Фрау Леноре седе за фортепијано и заједно с Ђемом отпева неколико дуетина и „сторнела". Мати је некад имала леп контралт; глас у кћери је био нешто слаб, али пријатан.

VI

Али се Сањин није дивио само Ђемином гласу — већ и њој самој. Он је седео мало позади и мислио у себи да се никаква палма — чак ни у стиховима Бенедиктова, тадашњег песника у моди — не може такмичити с лепотом њенога стаса. А када би она, на осећајним местима, подизала у вис очи, њему се чинило да нема таквога неба које се не би отворило пред таквим погледом. Чак и старац Панталеоне, који је, наслоњен раменом уз довратак и увучене браде и уста у широк оковратник, слушао достојанствено, с изгледом познаваоца — чак је и он уживао у лицу дивне девојке и дивио му се — а он је бар био на њега навикнут! Свршивши своје дуетине с ћерком, фрау Леноре напомену да Емилио има одличан глас, право сребро — али да је сад у оним годинама кад се глас мења (он је доиста говорио некаквим басом који се непрестано преламао) — и да је из тога узрока њему забрањено певати; али ето могао би Панталеоне, у част госту, развеселити их по старински! Панталеоне одмах начини озбиљно лице, на-

мршти се, накостреши косу и изјави да је он већ одавно све то напустио, иако се у младости доиста није имао чега стидети — а он је уопште припадао оној епохи кад су живели прави, класични певачи — а не као садашњи дрекавци! И права школа певања; да су њему, Панталеону Чипатоли из Варезе, дали једаред у Модени лаворов венац, па су чак тим поводом пустили у позоришту неколико голубова; да га је, поред осталог, један руски кнез Тарбуски — „il principe Tarbusski" — с којим је био у најпријатељскијим односима, стално звао за вечером у Русију, обећавао му златна брда!... али да се он није хтео растати од Италије, земље Дантеа — il paese del Dante! — После су, наравно, наступиле... несрећне прилике, он је сам био неопрезан... Ту старац прекиде сам себе, уздахну дубоко два три пута, обори очи — и поново поче говорити о класичној епохи певања, о чувеном тенору Гарчији, кога је он необично, безгранично поштовао. „То је био човек!" викну он. Никада се велики Гарчија — „il gran Garcia" — не би толико понизио као садашњи тенорићи — tenorecci — у фалсету: свим грудима, грудима, voce di petto, si! Старац се снажно лупи маленом, сувом песницом по своме жабо-у! И какав глумац! Вулкан, signori miei, вулкан, un Vesuvio! Имао сам част и срећу да певам заједно с њим у опери dell' illustrissimo maestro Росини, у Отелу! Гарчија је био Отело — ја сам био Јаго — и кад би он изговорио ону реченицу...

Ту Панталеоне заузе позитуру и запева уздрхталим и промуклим, али још увек патетичним гласом:

L'i . . ra daver . . . so daver . . .

Io più no . . . no . . . no . . . nov temerò!

— Позориште се тресло, signori miei! али и ја нисам изостајао; и ја сам за њим:

L'i . . . ra daver . . . so daver . . . so il fato

Temer più non dovro!

— „И наједаред он — као муња, као тигар: Morro! . . . ma vendicato . . .

— „Или оно, кад би певао . . . кад би певао ону чувену арију из „Matrimonio segreto": Pria che spunti . . . Ту би он, il gran Garcia, после речи: I cavalli di galoppo — чинио при речима: Senza posa cacciera —, чујте како је то дивно, com'è stupendo! Ту је он чинио . . ." Старац поче некакву необичну фиоритуру — а на десетој ноти запе, закашља се и, машући руком, окрете се и прогунђа: „зашто ме мучите?" Ђема одмах скочи са столице па, пљескајући јако, с узвиком: браво! . . . браво! притрча старом Јагу у оставци, па га обема рукама љупко потапша по раменима. Само се Емил немилосрдно смејао. Cet âge est sans pitié — ове године не знају за сажаљење — рекао је још Лафонтен.

Сањин покуша да утеши престарелог певача, па поче говорити с њим на италијанском језику (он га је мало научио за време свога последњег путовања) — поче говорити о „paese del Dante, dove il si suona". Та реченица, заједно са „lasciate ogni speranza" — чинила је сав песнички италијански багаж младога туристе; али се Панталеоне није подао његовом натурању. Увукавши дубље него икад браду у оковратник и тужно бечећи очи, он је опет почео

личити на птицу, па још љутиту, — на гаврана или јастреба. Тада Емил, поцрвеневши за часак мало, као што се обично дешава размаженој деци, — окрете се сестри и рече јој да ако жели да забави госта, онда не може ништа лепше измислити него да му прочита једну од малих комедија од Малца, које она тако лепо чита. Ђема се насмеја, удари брата по руци, и узвикну да он „увек тако нешто измисли!” Ипак, одмах оде у своју собу, па вративши се отуда с маломк њижицом у руци, седе за сто испред лампе, осврте се, подиже прст — као да вели „ћутите!” — чисто италијански гест — и стаде читати.

VII

Малц је био франкфуртски књижевник тридесетих година, који је у својим кратким и лако набацаним комедијицама, писаним на месном наречју, износио, са забавним и живим, иако не дубоким хумором, месне, франкфуртске типове. Показало се да је Ђема читала доиста одлично — сасвим глумачки. Она је осенчавала свако лице и одлично је истицала његов карактер, служећи се мимиком коју је наследила заједно с италијанском крвљу, не штедећи ни свој нежни глас, ни своје дивно лице, кад је требало претставити или излапелу старицу, или глупог градоначелника — она је правила најсмешније гримасе, бечила очи, мрштила нос, изговарала р ресицом, цикала . . . Сама се за време читања није смејала, али кад би слушаоци (истина, изузимајући Панталеона: он би се одмах уклонио чим би се повела

реч о quel ferroflucto Tedesco), кад би је слушаоци прекидали сложним грохотом смеха — она би се и сама гласно смејала, спустивши руке на колена, забацивши главу назад — и меки колутови њених црних увојака скакали су по врату и раменима која су се тресла. Смех се прекидао — и она би одмах подизала књигу, па би почела озбиљно читати, давши опет својим цртама потребни израз. Сањин јој се није могао довољно надивити. Њега је нарочито чудило то: каквим чудом је тако идеално дивно лице наједаред добијало тако комичан, понекад скоро тривијалан израз? Мање задовољавајући читала је Ђема улоге младих девојака — тако званих „jeunes premières"; нарочито јој нису испадале за руком љубавне сцене; она је и сама то осећала, па им је зато давала лаку нијансу потсмешљивости — као да није веровала свим тим усхићеним клетвама и узвишеним речима, од којих се, уосталом, и сам писац уздржавао — уколико је то било могућно. Сањин није осетио како је пролетело вече — и сети се да има да путује тек кад је избило десет сати. Он скочи са столице као опарен.

— Шта вам је? — упита фрау-Леноре.

— Па ја данас морам путовати у Берлин — и већ сам узео место на дилижансу!

— А кад одлази дилижанс?

— У десет и по!

— Е па онда нећете стићи, — примети Ђема: — останите. . . ја ћу још мало читати.

— Јесте ли платили све, или сте дали само капару? — заинтересова се фрау-Леноре.

— Све! — узвикну Сањин с тужном гримасом.

Ђема га погледа зажмиривши — па се насмеја, а мати је поче грдити. — Млади човек узалуд потрошио новац а ти се смејеш!

— Није то ништа, — одговори Ђема: — то њега неће упропастити, а ми ћемо се потрудити да га утешимо. Хоћете ли лимунаде?

Сањин попи чашу лимунаде, Ђема поново узе читати Малца — и све опет пође као подмазано.

Изби дванаест сати. Сањин се поче поздрављати.

— Ви сад треба да останете неколико дана у Франкфурту, рече му Ђема: — куд да се журите? У другој вароши неће бити веселије. — Она поћута. — Богами, неће бити, — додаде она па се осмехну. Сањин ништа не одговори и помисли да због празнине свога новчаника хтео не хтео мора остати у Франкфурту, док не дође одговор од једног берлинског пријатеља, коме се спремао да се обрати за новац.

— Останите, останите, — рече и фрау Леноре. — Упознаћемо вас с Ђеминим вереником, г-м Карлом Клибером. Он данас није могао доћи, пошто је јако заузет у своме дућану . . . ви сте зацело видели на Цајлу највећи дућан штофа и свилених материја? Дакле, он је тамо главни. Али њему ће бити врло мило да се упозна с вама.

Сањина је та новост — Бог зна зашто — малко онеспокојила. „Срећан је тај вереник!" прође му кроз главу. Он погледа у Ђему и учини му се да је спазио потсмех у њеним очима. Он се поче поздрављати.

— До виђења сутра? Зар не, до сутра? — упита фрау Леноре.

— До сутра! — рече Ђема не упитним, већ потврдним тоном, као да друкчије није могло ни бити.

— До сутра! — одазва се Сањин.

Емил, Панталеоне и пудлица Тартаља испраћали су га до улице. Панталеоне не отрпе да не изрази своје незадовољство Ђеминим читањем. Како је није срамота! Кревељи се, цичи — una carricatura! Требало би да претставља Меропу или Клитемнестру — нешто велико, трагично, а она имитира некакву гадну Немицу! Тако и ја могу . . . Мерц-керц, смерц, додаде он промуклим гласом, испруживши лице напред и ширећи прсте. Тартаља залаја на њега, а Емил удари у смех. Старац се нагло окрете назад.

Сањин се врати у гостионицу „Код белог лабуда" (тамо је оставио своје ствари у заједничкој сали) — доста неодређено расположен. Сви ти немачко-француско-италијански разговори непрестано су му зујали у ушима.

— Вереница! — шаптао је, лежећи већ у постељи у скромној соби која му је дата. — А и јесте лепотица! Али зашто сам ја остао?

Ипак сутрадан посла писмо берлинском пријатељу.

VIII

Још се није био ни обукао, кад му келнер јави да су дошла два господина. Један од њих био је Емил; други, личан и висок млад човек, врло леп у лицу, био је хер Карл Клибер, вереник дивне Ђеме. Мора

бити да у то време у целом Франкфурту ни у једном дућану није било тако уљудног, пријатног, достојанственог, љубазног, главног помоћника какав је био г-н Клибер. Беспрекорност његове тоалете била је на истој висини са достојанством његовог држања, с елеганцијом, истина мало неприродном и уздржљивом, на енглески начин (он је провео две године у Енглеској), али ипак заносном елеганцијом његових манира. На први поглед јасно се видело да се овај лепи, унеколико строги, одлично васпитани и изванредно углађени младић навикао покоравати старијим и заповедати млађим, и да је за тезгом свога дућана свакако морао уливати поштовање и самим купцима! У натприродно његово поштење није се могло ни најмање сумњати: требало је само погледати на његове круто уштиркане оковратнике! И глас му је био онакав како се могло очекивати: пун и поуздано сочан, али не одвећ јак, чак с нешто нежности у тембру. Таким гласом нарочито је згодно издавати наредбе потчињеним помоћницима, рецимо кад каже: „Покажите онај комад црвене лионске кадифе!" — или: „Дајте столицу овој дами!"

Г-н Клибер се прво претстави, при чем тако племенито наже стас, пријатно састави ноге и тако учтиво додирну потпетицом о потпетицу да је сваки одмах морао помислити: у овог човека су и рубље и душевне особине — прве врсте!" Однегованост голе десне руке (у левој, обученој у шведску рукавицу, држао је шешир гладак као огледало, а у њему је стајала друга рукавица) — однегованост те десне руке, коју је он скромно али енергично пружио Са-

њину, премашала је сваку вероватноћу: сваки нокат био је савршенство своје врсте! Затим рече, на најодабранијем немачком језику, да је желео изјавити своје поштовање и своје признање г-ну странцу који је указао тако важну услугу његовом будућем сроднику, брату његове веренице; при том је повео леву руку са шеширом у правцу Емила, који као да се застидео, па, окренувши се к прозору, метнуо прст у уста. Г-н Клибер додаде да ће се сматрати срећним ако са своје стране буде могао учинити штогод пријатно г-ну странцу. Сањин одговори, с нешто мало напора, такође немачки, да му је врло мило . . . да је његова услуга била безначајна . . . и замоли своје госте да седну. Хер Клибер захвали — и раширивши у трен ока пешеве фрака, спусти се на столицу — али се спусти тако лако и седео је на њој тако несигурно да је човек морао помислити: „овај човек је сео из учтивости — па ће сад опет прхнути!" И доиста, он одмах прхну, па коракнувши стидљиво два пут, као да игра, изјави да на жалост не може дуже остати, јер жури у своју радњу — послови пре свега! — Али пошто је сутра недеља — то је, у споразуму с фрау-Ленором и фрајлајн-Ђемом, приредио излет у Соден ради разоноде, на коју има част позвати г-на странца — па се нада да он неће одбити да је украси својим присуством. Сањин пристаде да је украси — и хер Клибер се поново препоручи и изађе, са својим панталонама најнежније боје грашка, и тако исто пријатно шкрипећи ђоновима нових ципела.

IX

Емил је и даље стајао окренут прозору, чак и пошто га је Сањин понудио да седне; чим његов будући рођак изађе, он начини на лево круг, па правећи гримасе детињски и црвенећи, упита Сањина може ли још мало остати код њега! „Данас ми је далеко боље, додаде он, — али ми је доктор забранио да радим."

— Останите! Ви ми ни најмање не сметате, — узвикну сместа Сањин, који је, као сваки прави Рус, једва чекао да се ухвати за први повод, само да не буде сам доведен до тога да мора нешто радити.

Емил му захвали — и за најкраће време се потпуно навикну и на њега и на његов стан; разгледао је његове ствари, распитивао скоро о свакој: где ју је купио и каква је? Помагао му је да се обрије, при чему му је приметио да греши што не пушта бркове; рекао му је, најзад, мноштво појединости о својој матери, о сестри, о Панталеоне, чак и о пудлици Тартаљи, о целом њиховом животу и раду. Код Емила се изгубио сваки траг снебивања; он је наједаред осетио да га нешто необично привлачи к Сањину — али не зато што му је уочи тога дана спасао живот, већ зато што је био тако симпатичан човек! Он пожури да повери Сањину све своје тајне. Нарочито се ватрено задржавао на томе што његова мама пошто пото хоће да створи од њега трговца — а он зна, поуздано зна да је рођен за уметника, музичара, певача; да је позориште његов прави позив; да га чак и Панталеоне потстиче, али да г-н Клибер повлађује мами, на коју има велики утицај;

да сама мисао да он постане ћифта припада уствари г-ну Клиберу, по чијем се схватању ништа на свету не може сравнити с позивом трговца! Продавати штоф и кадифу — и варати публику, ударати јој „Narren- oder Russen-Preise" (лудачке — или руске цене) — ето, то је његов идеал![1]

— Е па сад треба да идемо код нас! — узвикну он, чим Сањин сврши своју тоалету и написа писмо у Берлин.

— Сад је још рано, — примети Сањин.

— То ништа не значи, — рећи ће Емил, умиљавајући му се. — Хајдемо! Свратићемо у пошту, па онда ћемо код нас. Ђема ће вам се тако радовати! Ви ћете код нас доручковати . . . Можете рећи штогод мами о мени, о мојој каријери . . .

— По хајдемо, — рече Сањин, — и они одоше.

X

Ђема му се доиста обрадовала, и фрау-Леноре га је врло пријатељски дочекала: видело се да је јуче на обадве учинио добар утисак. Емил отрча да се постара за доручак, шапнувши пре тога на уво Сањину: „не заборавите!"

— Нећу заборавити, — одговори Сањин.

[1] У ранија времена — па богами и сад се то није искоренило — кад се, почев од маја месеца, мноштво Руса појављује у Франкфурту — у свим дућанима цене се повећавају и добију назив: „Russen- или — на жалост! — Narren-Preise".

Фрау-Леноре није била најздравија: имала је мигрену — па се, упола лежећи у фотељи, трудила да се не миче. Ђема је имала на себи широку жуту блузу, опасану црним кожним појасом; и она је изгледала уморна и малко бледа: тамни колутови су осењавали њене очи, али се њихов сјај није због тога умањивао, већ је бледило давало нешто тајанствено и мило класично строгим цртама њена лица. Сањина је тога дана нарочито изненадила фина лепота њених руку: кад би намештала и придржавала њима своје тамне, сјајне коврџице — његов поглед није се могао одвојити од њених прстију, гипких и дугих, и одвојених један од другог, као у Рафаелове Форнарине.

Напољу је била велика врућина; после доручка Сањин хтеде да иде, али му они напоменуше да је у овакав дан најбоље уопште не мицати се с места — и он пристаде, па остаде. У крајњој соби, у којој је седео са својим домаћицама, била је хладовина; прозори су гледали у омању башту, обраслу багреном. Мноштво пчела, оса и бумбара сложно и весело је зујало у његовим густим гранама, посутим златним цвећем; кроз полуотворене капке на прозорима и спуштене сторе продирао је у собу тај непрекидни зук: он је говорио о запари разливеној по ваздуху напољу — и тим слађа је постајала хладовина затвореног и удобног стана.

Сањин је разговарао много, као и јуче, али не о Русији и не о руском животу. Желећи угодити своме младом пријатељу, кога су одмах после доручка послали до г-на Клибера — да се вежба у књиго-

водству, — он наведе разговор на релативну згоду и незгоду од уметности и трговине. Он се није зачудио томе што је фрау-Леноре држала страну трговини — он је то очекивао; али је и Ђема делила њено мишљење.

— Ако си уметник, а нарочито певач, — тврдила је она, машући енергично руком озго на доле, — буди свакојако на првом месту! Друго већ ништа не ваља; а ко зна да ли ћеш постићи прво место. — Панталеоне, који је такође суделовао у разговору (њему, као давнашњем слузи и старом човеку, допуштано је било чак да седи на столици у присуству домаћина; Талијани уопште нису строги у погледу етикеције). — Панталеоне, разуме се, својски је био за уметност. Истина, његови разлози су били доста слаби: он је више причао непрестано да пре свега треба имати d'un certo estro d'inspirazione — неки полет одушевљења! Фрау-Леноре му примети да и он, наравно, има тај „estro" — а међутим... — Ја сам имао непријатеља, — тужно примети Панталеоне. — А откуд ти знаш (Талијани се, као што је познато, лако „тикају") — да Емил неће имати непријатеља, ако се чак и покаже код њега тај „estro"? — Е па начините од њега ћифту, — рече зловољно Панталеоне: — али Ђован'Батиста не би тако урадио, иако је био посластичар! — „Ђован'Батиста, мој муж, био је паметан човек — и ако се у младости заносио..." Али старац већ ништа није хтео чути — већ се удаљи, рекавши још једном прекорно: А! Ђован' Батиста!... Ђема узвикну да кад би се Емил сматрао за родољуба и желео посветити сву

своју снагу ослобођењу Италије — то се, наравно, за тако узвишено и свето дело може жртвовати осигурана будућност — али не ради позоришта. Ту фрау-Леноре обузе узбуђење и она поче преклињати своју кћер да не забуњује бар брата — него да се задовољи тиме што је и сама претерана републиканка! Рекавши те речи, фрау-Леноре поче окати и жалити се на главу, која „само што јој није прснула". (Из поштовања према госту, фрау-Леноре говорила је с ћерком француски).

Ђема је одмах поче дворити, тихо јој је дувала у чело, поквасивши га прво колоњском водом, тихо јој је љубила образе, намештала јој је главу на јастуке, забрањивала јој да говори — па ју је опет љубила. Затим се окрете Сањину и поче му причати, пола шаљивим пола дирљивим гласом — какву она има дивну матер и каква је то била лепотица! „Шта ја говорим: била! она је и сада дивна. Погледајте, погледајте какве има очи!"

Ђема брзо извади из џепа белу марамицу, покри њом материно лице — па спуштајући полако ивицу наниже — откри поступно чело, обрве и очи фрау-Леноре, причека и замоли да их отвори. Она се покори, Ђема узвикну од усхићења (очи у фрау Леноре су доиста биле врло лепе) — па брзо спусти марамицу преко нижег, мање правилног дела лица своје матере и поново је поче љубити. Фрау-Леноре се смејала, полако окретала лице и тобож упињући се отклањала своју кћер. Ова се такође правила да се бори с матером и умиљавала јој се — али не као

мачка, не на француски начин, већ са оном талијанском грацијом у којој се увек осећа присуство снаге.

Најзад, фрау-Леноре изјави да је уморна... Тада јој Ђема одмах посаветова да малко отспава ту, у фотељи, — а ја и господин Рус — „avec le monsieur russe" — бићемо тако тихи, тако тихи... као мишићи ... „comme des petites souris". Фрау-Леноре се на то осмехну, затвори очи па заспа, уздахнувши малко. Ђема се лако спусти на клупицу поред ње, и више се није ни макла, само је покашто приносила прст једне руке уснама — другом је придржавала јастук иза материне главе — и само је полако викала „пст", погледајући са стране на Сањина, кад би овај допустио себи и најмањи покрет. Свршило се тим што је и он скоро обамро — и седео непомично, као очаран, и свом снагом своје душе уживао у слици коју су му пружали и та полумрачна соба, где су се овде онде, као светле тачке, румениле свеже дивне руже у зеленим старинским чашама — и та заспала жена са скромно склопљеним рукама и добрим, уморним лицем, оивиченим као снег белим јастуком, и ово младо, напрегнуто пажљиво и такође добро, паметно, чисто и неописано дивно створење, с таквим црним, дубоким очима, које су се, иако потонуле у сенку, ипак сијале ... Шта је ово? Сан? Бајка? И откуд он ту?

XI

Звонце зазвони над спољним вратима. Млад сеоски момак у крзненој шубари и црвеном прслуку уђе са улице у посластичарницу. Од самог јутра ни-

један купац није навраћао у њу... — Ето како ми тргујемо! — напоменула је са уздахом, за време доручка, фрау-Леноре Сањину. Она је и даље спавала; Ђема се бојала да уклони руку испод јастука, па шапну Сањину: „Идите у радњу ви место мене!” Сањин изађе одмах на прстима у посластичарницу. Момчићу је требало четврт фунте колачића с наном. — Колико треба да му наплатим? — упита Сањин шапатом кроз врата Ђему. — „Шест крајцара!” — одговори она тако исто шапатом. Сањин одмери четврт фунте, потражи хартију, направи од ње фишек, замота колачиће, просу их, опет замота, опет просу, најзад их даде, прими новац... Момчић га је гледао зачуђено, гњечећи шубару на трбуху, а у суседној соби Ђема је умирала од смеха, стегнувши уста. Још тај купац није био изашао, а јави се други, затим трећи... „Види се да сам срећне руке!” помисли Сањин. Други затражи чашу оршада, трећи пола фунте бонбона. Сањин их услужи, лупкајући узбуђено кашичицама, премештајући тањириће и завлачећи хитро прсте у фијоку и тегле. При обрачунавању је оршад дао јевтиније, а за бонбоне је узео две крајцаре више. Ђема се непрестано смејала крадом, па и сам Сањин је осећао необичну веселост, неко нарочито срећно расположење. Чинило се да би вечито стајао тако за тезгом и продавао бонбоне и оршад, док оно мило створење гледа у њега кроз врата пријатељски потсмешљивим очима, а летње сунце, пробијајуће се кроз густо лишће кестенова испред прозора, испуњава сву собу зеленкастим златом подневних зрака, подневних сенки, и срце осећа

неку пријатну мазну лењост, безбрижност и младост — прву младост.

Четврти посетилац затражи шољу кафе; морао се обратити Панталеону. (Емил се још никако није враћао из дућана г-на Клибера). Сањин поново седе код Ђеме. Фрау-Леноре је још непрестано спавала, на велико задовољство њене кћери. — Маму за време спавања прође мигрена — напомену она. Сањин поче говорити — наравно, као и пре, шапатом, — о своме „трговању"; распитујући се најозбиљније о ценама разне посластичарске робе; Ђема му је такође озбиљно казивала те цене, а међутим обадвоје су се у себи сложно смејали, као да су свесни да играју врло занимљиву комедију. Одједном на улици вергл засвира арију из „Фрајшица": „Durch die Felder, durch die Auen" ... Тужни звуци су плакали, дрхтећи и звиждећи у непомичном ваздуху. Ђема задрхта ... „Он ће пробудити маму!" Сањин сместа истрча на улицу, тутну верглашу неколико крајцара у руку — и натера га да ућути и удаљи се. Кад се врати, Ђема му захвали лаким климањем главе, па, осмехнувши се замишљено, сама узе једва чујно певушити лепу Веберову мелодију, којом Макс исказује сву неодлучност прве љубави. Затим упита Сањина познаје ли „Фрајшица", воли ли Вебера и додаде да таку музику воли више него ишта, иако је Талијанка. С Вебера разговор склизну на поезију и романтизам, на Хофмана, кога су тада сви још читали ...

А фрау-Леноре још једнако је спавала, и чак је помало хркала, а сунчани зраци, који су се узаним

пругама пробијали кроз капке, неосетно али стално су се премештали и путовали по поду, по намештају, по Ђеминoм оделу, по лишћу и цветним круницама.

XII

Видело се да Ђема није много марила за Хофмана и чак је налазила да је . . . досадан! Фантастично магловити, северни елеменат његових приповедака био је мало приступачан њеној јужној, светлој природи. „То су све бајке, све је то писано за децу!" уверавала је она, не без омаловажавања. Недостатак поезије код Хофмана она је такође неодређено осећала. Али он је имао једну приповетку, чији је наслов она уосталом заборавила а која јој се много допадала; уствари, њој се допадао само почетак те приповетке: крај или није прочитала, или га је заборавила. Тицало се једног младића који негде, мал'те не у посластичарници, срета девојку ретке лепоте, Гркињу; њу прати тајанствен и чудан зао старац. Младић се од првог погледа заљубљује у девојку; она гледа у њега тако тужно, као да га преклиње да је ослободи . . . Он се удаљује за тренутак — па, вративши се у посластичарницу, већ не налази ни девојку ни старца; полети да је тражи, непрестано наилази на сасвим свеже њихове трагове, јури за њима — и ни на који начин не може нигде да их стигне. Лепотица заувек нестаје за њега — и он нема снаге да заборави њен молећиви поглед, и мучи га помисао да му је можда сва срећа његова живота исклизнула из руку.

Хофман тешко да тако завршује своју приповетку; али у Ђеминој успомени она се тако сложила, таква остала.

— Чини ми се, — рече она, — такви састанци и такви растанци дешавају се на свету чешће него што ми мислимо.

Сањин oћута... и мало после поче говорити... о г-ну Клиберу. Он га први пут помену: до тог тренутка ниједаред га није поменуо.

Сад и Ђема oћута и замисли се, грицкајући лагано нокат кажипрста и уперивши очи у страну. Затим она похвали свога вереника, помену сутрашњу шетњу коју је он спремао, па погледавши брзо у Сањина опет ућута.

Сањин није знао о чему да поведе разговор.

Емил с буком утрча и пробуди фрау-Леноре... Сањин се обрадова његовој појави.

Фрау Леноре устаде из фотеље. Појави се Панталеоне и рече да је ручак готов. Домаћи пријатељ, бивши певач и слуга вршио је и дужност кувара.

XIII

Сањин остаде и после ручка. Њега нису пуштали све под истим изговором да је страшна врућина, — а кад врућина попусти, понудише га да оде у башту, на кафу у сенци од багрема. Сањин пристаде. Осећао се врло добро. У једнолико тихом и глатком току живота крију се велике лепоте — и он им се предавао с уживањем, не тражећи ништа нарочито од данашњег дана, али и не мислећи о сутрашњем, не

сећајући се јучерашњег. Шта је вредела сама близина такве девојке каква је била Ђема? Он ће се ускоро растати од ње и вероватно заувек; али засад их исти чун, као у Уландовој романси, носи тихим животним струјама — радуј се, уживај, путниче! И све је изгледало пријатно и мило срећном путнику. Фрау-Леноре га понуди да се огледа с њом и с Панталеоном у „тресету”, научи га да игра ту просту талијанску карташку игру — надигра га и доби неколико крајцара — па је био врло задовољан; на Емилову молбу, Панталеоне натера пудлицу Тартаљу да покаже све своје вештине — и Тартаља је скакала преко штапа, „говорила је”, т. ј. лајала, кијала, затварала врата носом, довукла изгажену папучу свога господара — и најзад је, са старим чаковом на глави, претстављала маршала Бернадота, који је трпео оштре прекоре Наполеонове због издајства. Наполеона је наравно, претстављао Панталеоне — и врло верно: скрстио је руке на грудима, натукао троугаони шешир на очи — и говорио грубо и оштро, на француском, али, Боже! на *каквом* француском језику! Тартаља је седела пред својим господарем, сва згрчена, подвивши реп и престрављено трепћући и жмиркајући под штитом од чакова косо нагнутим; с времена на време, кад би Наполеон повисио глас, Бернадот се подизао на задње шапе. — „Fuori, traditore!” — подвикну најзад Наполеон, заборавивши, због претераног раздражења, да је требало до краја да одржи своје француско обележје — и Бернадот главачке шмугну под диван, али одмах искочи отуда с радосним лајањем, као да

хоће тим да каже да је претстава свршена. Сви су се гледаоци много смејали — а Сањин највише.

Ђема је имала нарочито мио, непрекидан, тих смех с малим врло занимљивим подврискивањем... Сањин се сав топио од тог смеха — како би је изљубио због тог њеног подврискивања!

Најзад наступи ноћ. Ваљало је посвирати и за појас заденути! Опростивши се неколико пута са свима, рекавши сваком по неколико пута: до виђења сутра! (с Емилом се чак и пољубио) Сањин се упути кући и однесе са собом слику младе девојке, час насмејане, час замишљене, час мирне, чак и равнодушне — али увек привлачне! Њене очи, час широко отворене и светле, и радосне као дан, час упола заклопљене трепавицама и дубоке, и тамне, као ноћ, непрестано су стајале пред његовим очима, прожимајући чудно и слатко све друге слике и претставе.

О г-ну Климберу, о узроцима због којих је остао у Франкфурту — једном речју, о свему што га је узбуђивало јуче — није ни једаред помислио.

XIV

Него треба рећи неколико речи о самом Сањину.

Прво, он није био нимало ружан. Висок, витак стас, пријатне, мало развучене црте, љупке плавкасте очи, златасте косе, белина и руменило лица — а што је главно: онај простодушно-весели, поверљиви, отворени, на први поглед нешто приглуп израз, по коме се у ранија времена одмах могло познати дете знатних племићких породица, „татиних"

синова, добрих господичића, који су се родили и ужирили у нашим пријатним полустепским крајевима; — ход са застајкивањем, глас с поштовањем, осмех као у детета, чим погледаш у њега . . . најзад, свежина, здравље — и благост, благост, благост, — то вам је сав Сањин. А друго, он није био ни глуп, и набрао се нешто знања. Остао је свеж поред свег путовања у иностранство: бурна осећања која су узбуркавала најбољи део тадашње младежи била су му мало позната.

У последње време, у нашој књижевности, после узалудног тражења „нових људи", почели су изводити младиће који су се решили да пошто пото буду свежи . . . свежи као фленсбуршке остриге што се доносе у Петроград . . . Сањин није личио на њих. А кад је већ реч о упоређењу, онда је он пре личио на младу лиснату, недавно каламљену јабуку у нашим баштама на црници, — или, још боље, на добро однегованог, углађеног, дебелоногог, нежног трогоца из некадашњих „господских" ергела, кога тек што су почели гонити на конопцу . . . Они који су се доцније сретали са Сањином, кад га је живот прилично био сломио, а младо, лако стечено сало давно са њега спало — видели су у њему сасвим другог човека.

*

Сутрадан је Сањин још лежао у постељи кад у његову собу упаде Емил, у празничном оделу, са штапом у руци и јако напомађен, и саопшти да ће хер Клибер сад доћи с колима. Изгледа да ће време бити дивно. Код њих је све већ готово, али да мама неће

ићи, јер опет има главобољу. Он поче журити Сањина, уверавајући га да не треба губити ни минута... И доиста, г. Клибер затече Сањина још при тоалети. Закуца на врата, уђе, поклони се, сави стас, изјави да је готов чекати колико год хоће — па седе, опирући се елегантно шеширом о колено. Уљудни трговачки помоћник био се нагиздао и лудо намирисао: сваки његов покрет пратио је јак талас најфинијег мириса. Он је дошао у пространим отвореним колима, такозваним ландо, на два јака и крупна, али не лепа, коња. После четврт сата Сањин, Клибер и Емил у тим истим колима свечано се довезоше пред улазак у посластичарницу. Г-ђа Розели одлучно одби да суделује у шетњи; Ђема је хтела остати с матером, али је она, такорећи, отера.

— Мени није нико потребан, — уверавала је она; — ја ћу спавати. Ја бих и Панталеона послала с вама — али нема ко да остане у радњи.

— Можемо ли узети Тартаљу? — упита Емил.

— Наравно, можете.

Тартаља се одмах, с радосним напором, ускобеља на кочијашко место и седе, облизујући се: видело се да је на то била навикла. Ђема метну велики сламни шешир с циметастим тракама; тај шешир се на предњој страни савијао наниже, заклањајући скоро цело лице од сунца. Ивица сенке се заустављала над самим уснама: оне су се руменеле девичански и нежно, као листићи столисне руже, и зуби су блистали кришом — такође невино, као у деце. Ђема седе на задње седиште, поред Сањина; Клибер и Емил седоше према њима. Бела прилика фрау Леноре

показа се на прозору, Ђема јој махну марамицом — и коњи се кретоше.

XV

Соден је омања варошица пола сата далеко од Франкфурта. Налази се у лепом пределу, на огранцима Таунуса, и познат је код нас у Русији са својих извора, како веле, корисних за грудоболне. Франкфуртци иду тамо више ради разоноћења, пошто Соден има диван парк и разне „виртшафте", где се може пити пиво и кафа у сенци високих липа и кленова. Пут од Франкфурта до Содена иде десном обалом Мајне и сав је оивичен воћкама. Док су се кола лагано кретала одличним друмом, Сањин је кришом посматрао како се Ђема понаша са својим вереником: он их је први пут обоје видео заједно. О н а се држала мирно и просто — али унеколико уздржаније и озбиљније него обично; о н је изгледао као снисходљив наставник, који допушта и самом себи и својим потчињеним скромно и уљудно задовољство. Нарочито старање око Ђеме, оно што Французи зову „empressement", Сањин код њега није спазио. Видело се да је г-н Клибер сматрао да је ствар свршена, па да зато и нема разлога да се пашти или узрујава. Али га снисходљивост није остављала ни за тренутак! Чак и за време велике шетње пред ручак по горама и долинама иза Содена, чак и уживајући у лепотама природе, он се понашао према њој, тој истој природи, све са оном истом снисходљивошћу кроз коју се покашто пробијала обична старешинска строгост. Тако, напри-

мер, он примети за један поток да одвећ право протиче кроз долину, место да начини неколико живописних савијутака; тако исто није одобравао понашање једне птице — зебе, што су јој мелодије једнолике. Ђеми није било досадно и изгледало је чак да је осећала задовољство; али Сањин у њој није могао наћи ранију Ђему: не да је на њу наишла каква сенка — никад њена лепота није била зрачнија — већ се њена душа повукла у себе, унутра. Раширивши сунцобран и не откопчавши рукавице, шетала је достојанствено, не журећи, — као што шетају образоване девојке — и говорила је мало. И Емил се снебивао, а камоли Сањин. Њега је, поред осталог, збуњивало то што се разговор стално водио на немачком језику. Само Тартаља није била снуждена. Бесно лајући, јурила је за дроздовима на које је наилазила, прескакала је јаруге, пањеве, локве, скакала изатрке у воду и журно је локала, отресала се, цикала — па опет летела као стрела, исплазивши црвени језик до самог рамена. Г. Клибер је, са своје стране, учинио све чим је мислио да може развеселити друштво: замолио их је да седну у хлад гранатог храста — па је, узевши из бочног џепа малу књижицу под насловом: „Knallerbsen — oder du sollst und wirst lachen!" (Праскавице — или ти треба да се смејеш и смејаћеш се!), почео читати смешне анегдоте, којих је та књижица била пуна. Прочитао их је неких дванаест; ипак је изазвао мало веселости: само се Сањин, реда ради, смејао, а сам он, г. Клибер, после сваке анегдоте, смејао се кратко, пословно — али ипак снисходљиво. У дванаест

сати цело друштво се врати у Соден, у најбољу тамошњу гостионицу.

Требало је наручити ручак.

Г-н Клибер предложи да ручају у са свих страна затвореном павиљону — „im Gartensalon"; али ту се Ђема одједном узбуни и изјави да друкчије неће ручати него на ваздуху, у башти, за једним од малених столова што су стајали пред гостионицом; досадило јој је да буде све с једним истим лицима, већ хоће да види и друге. За неким сточићима већ су седеле групе нових гостију.

Док је г. Клибер, покоривши се снисходљиво „капрису своје невесте", ишао да се саветује с оберкелнером, Ђема је стајала непомично, оборивши очи и стиснувши усне; осећала је да Сањин нетремице и као упитно гледао у њу — то ју је, изгледа, љутило. Најзад, г. Клибер се врати, рече да ће за пола сата ручак бити готов и предложи да се дотле куглају, додавши да је то врло добро за апетит, хехе-хе! Куглао се мајсторски; бацајући лопту, правио је необично мајсторске позе, кицошки је играо мишићима, кицошки измахивао и цупкао ногом. Он је био атлет своје врсте — и дивног стаса! И руке су му биле тако беле и лепе, а брисао их је тако богатим, златасто-шареним индиским фуларом!

Дошло је време ручка — и цело друштво седе за сточић.

XVI

Ко не зна шта је немачки ручак? Водњикава супа са дебелим кнедлама и циметом, кувана говеђина,

сува као плута, с прираслим белим салом, љигавим кромпиром, меком цвеклом и cтруганим хреном, помодрела јегуља с капрама и сирћетом, печење са слатким и неизбежни „Mehlspeise", нешто налик на пудинг, с накиселим црвеним сосом; зато су вино и пиво били без такмаца! Баш таквим ручком је угостио соденски гостионичар своје госте. Уосталом, сам ручак протекао је срећно. Истина, нарочита живост се није опажала; она се није појављивала чак ни тада кад је г. Клибер напио здравицу „ономе што волимо!" (Was wir lieben!). Све је било некако и сувише пристојно и уљудно. После ручка послужена је кафа, танка, риђаста, права немачка кафа. Г-н Клибер, као прави кавaљер, замолио је Ђему за допуштење да запали цигару... Али се ту, одједном, догодило нешто непредвиђено, и сасвим непријатно — па чак и непристојно!

За једним оближњим сточићем седело је неколико официра мајнског гарнизона. По њиховим погледима и сашаптавању могло се лако досетити да их је Ђемина лепота запањила; један од њих, који је вероватно већ више пута био у Франкфурту, мало мало па је погледао у њу као добро познату му фигуру: он је очевидно знао ко је она. Он наједанпут устаде, па се с чашом у руци, — гг. официри су били добро повукли и сав столњак пред њима био је претрпан флашама, — приближи столу за којим је седела Ђема. Био је то млад, беличараст човек, доста пријатних, па чак и симпатичних црта лица; али их је попијено вино било унаказило: образи су му подрхтавали, ужагрене очи су лутале и

добиле дрзак израз. Другови су испочетка покушавали да га задрже, али су га после пустили, као веле: „Било што било — шта из тога може изаћи?"

Клатећи се малко на ногама, официр се заустави пред Ђемом, па рече напрегнуто крештавим гласом, у коме се, и против његове воље, ипак показивала борба са самим собом: „Пијем у здравље најлепше посластичарке у целом Франкфурту, у целом свету (он отпут „цимну" чашу) — и као награду узимам овај цвет, узабран њеним божанственим прстићима!" Он узе са стола ружу која је стајала пред Ђеминим прибором. Испочетка се она запрепасти и страшно побледе... затим јој страх замени љутња; одједанпут сва порумене, до ушију, — и њене очи, упрте право у официра који ју је увредио, у исто време и потамнеше и плануше, испунише се мраком, плануше ватром необузданог гнева. Мора бити да је официра збунио тај поглед; он промрмља нешто неразговетно, поклони се — па се врати к својима. Они га дочекаше са смехом и лаким пљескањем.

Г-н Клибер изненада устаде са столице, па истегнувши се колико је дуг и метнувши шешир, достојанствено, али не одвећ гласно, рече: „Ово је нечувено! Нечувена дрскост!" („Unerhört! Unerhörte Frechheit!"). Па одмах позва строгим гласом келнера и затражи рачун... Шта више, нареди да се упрегну кола и при том додаде да код њих поштени људи не смеју долазити, јер се излажу увредама! При тим речима, Ђема, која је и даље седела непомично на своме месту, — груди су јој се оштро и ви-

соко подизале — Ђема пренесе поглед на г-на Клибера и тако исто нетремице, онаким истим погледом погледа у њега као и у официра. Емил је просто дрхтао од беса.

— Устаните, мајн фрајлајн, — рече исто онако строго г-н Клибер: — овде вам не приличи да останете. Сешћемо онамо, у гостионици!

Ђема устаде ћутећи: он јој понуди руку у полукруг савијену, она му пружи своју — и он се упути у гостионицу достојанственим кораком, који је, исто као и његово држање, постајао све достојанственији и охолији уколико се више удаљавао од места где је ручао. Јадни Емил упути се за њима.

Али док се г-н Клибер обрачунавао са келнером, коме за казну није дао ни једну крајцару напојнице, Сањин брзим корацима приђе столу за којим су седели официри, па обративши се ономе што је увредио Ђему (он је у том тренутку давао својим друговима да редом омиришу њену ружу), — рече јасно, на француском: „То што сте сад учинили, господине, недостојно је поштеног човека, недостојно униформе коју носите, — па сам дошао да вам кажем да сте ви рђаво васпитан безобразник!” — Млади човек скочи на ноге, али га други официр, старији од њега, заустави покретом руке, натера га да седне, — па окренувши се Сањину упита га, исто тако на француском: „Јесте ли ви рођак, брат или вереник те девојке?”

— Ја сам за њу туђин, — узвикну Сањин: — ја сам Рус, али не могу равнодушно гледати таку

дрскост; уосталом, ево вам моје карте и моје адресе; г-н официр ме може потражити.

Рекавши те речи, Сањин баци на сто своју посетницу и у исто време хитро дохвати Ђемину ружу, коју је један од официра за столом био испустио у свој тањир. Млади човек хтеде поново да скочи са столице, али га друг поново заустави, рекавши: „Денхоф, мир!" (Dönhof, sie still!). Затим се сам диже, па салутирајући, са извесном нијансом поштовања у гласу и манирима, рече Сањину да ће сутра ујутру један официр њихова пука имати част да дође к њему у стан. Сањин одговори кратким поклоном, па се брзо врати својим пријатељима.

Г-н Клибер се правио као да није ни приметио отсутност Сањина, ни његово објашњење са господом официрима; он пожури кочијаша који је упрегао коње и јако се љутио због његове спорости. Ђема такође није ништа рекла Сањину, чак није ни погледала у њега: по њеним набраним обрвама, по побледелим и стиснутим уснама, по самој њеној непокретности могло се видети да јој није пријатно у души. Једино је Емил желео отворено да разговара са Сањином, желео је да га пита: видео је како је Сањин пришао официрима, видео је како им је дао нешто бело, — парче хартије, писамце, посетницу... Срце у јадног младића је ударало, образи су горели, био је готов да падне у загрљај Сањину, био је готов да се заплаче, или да одмах иде заједно с њим, да сможди у прах и пепео све те мрске

официре! Ипак се уздржао и задовољио тиме што је пажљиво пратио сваки корак свога племенитог руског пријатеља.

Кочијаш напослетку упрегну своје коње; цело друштво седе у кола. Емил се за Тартаљом успе на кочијашко место; тамо му је било пријатније, а и Клибер, кога није могао равнодушно гледати, није штрчао пред њим.

*

Целога пута хер Клибер је причао... и то причао сам; нико, баш нико му није противуречио, нити се ико слагао с њим. Он је нарочито истицао то како су погрешили што га нису послушали кад је предлагао да ручају у затвореној сеници; не би се десила никаква непријатност! Затим је изрекао неколико оштрих и чак либералних мишљења како влада неопростиво повлађује официрима, не пази на њихову дисциплину и недовољно поштује грађански елеменат друштва (das bürgerliche Element in der Societät!) — и како се због тога постепено ствара незадовољство, од кога већ није далеко до револуције, за што као жалостан пример (ту он уздахну сажаљиво али строго) — као жалостан пример служи Француска! Ипак, одмах надовеза да он лично осећа страхопоштовање пред влашћу и да никада... никада!... неће бити револуционар, али не може а да не изрази своје... неодобравање кад види таку распуштеност! Затим додаде још неколико општих примедаба о моралу и неморалу, о пристојности и осећању достојанства.

За време свега тога „глаголања", Ђема, која већ

за време шетње пре ручка није изгледала сасвим задовољна г-ном Клибером — због тога се и држала нешто удаљена од Сањина и као да ју је збуњивала његова присутност — Ђема се отворено почела стидети свога вереника! Пред крај пута било јој је баш тешко и, ма да још није почињала разговор са Сањином, ипак је одједном бацила на њега молећив поглед... Са своје стране, он је осећао далеко више сажаљења према њој, него што се љутио на г-на Клибера; он се чак тајно, полусвесно, радовао свему што се догодило тога дана, ма да је могао очекивати позив на двобој идућег јутра.

Та мучна partie de plaisir најзад се свршила. Помажући пред посластичарницом Ђеми да сиђе из кола, не говорећи ни речи, Сањин јој мету у руку ружу коју је вратио. Она сва поцрвене, стеже му руку, па брзо сакри ружу. Он не хтеде улазити у кућу, иако је тек почињало вече. Ни она сама га није позвала. Поред тога, на степеницама се појави Панталеоне и рече да се фрау Леноре одмара. Емилио се стидљиво поздрави са Сањином; као да је зазирао од њега: толико му се много дивио. Клибер одвезе Сањина у његов стан и поздрави се с њим шепурећи се. Правилно дресираном Немцу, поред свег његовог самопоуздања, било је нелагодно. А и свима осталима било је нелагодно.

Уосталом, код Сањина се то осећање — осећање нелагодности — убрзо изгубило. Њега је заменило неодређено али пријатно, чак усхићено расположење. Он је ходао по соби, није хтео ни о чему мислити, звиждукао је — и био је врло задовољан самим собом.

XVII

„Чекаћу г-на официра ради објашњења до десет сати пре подне", размишљао је он идућег јутра, облачећи се, „а после тога нек ме тражи!" Али Немци устају рано: још није било избило девет сати, а келнер јави Сањину, да г-н потпоручник (der Herr Seconde Lieutenant) фон Рихтер жели да разговара с њим. Сањин брзо обуче капут и рече да га замоли да причека. Г-н Рихтер био је, мимо Сањинова очекивања, врло млад човек, скоро дечак. Он се трудио да да важности своме голобрадом лицу, — али то му никако није полазило за руком. Чак није могао скрити своју забуну — па умало не паде, седајући на столицу, јер се закачи сабљом. Запињући и муцајући, рече Сањину рђаво француски да је дошао с поруком од свога пријатеља, г-на барона фон Денхофа; порука се састоји у томе да се тражи од г-на фон Занин извињење за увредљиве изразе које је јуче употребио и да у случају непристанка г-на фон Занин барон Денхоф тражи сатисфакцију. Сањин одговори да се не мисли извињавати, а сатисфакцију је готов дати. Тада г-н фон Рихтер, непрестано муцајући, упита с ким ће имати да води потребне преговоре, у колико сати и на ком месту. Сањин одговори да може доћи к њему после два сата, а дотле ће се он, Сањин, побринути и наћи секунданта. („Кога, до врага, да узмем за секунданта", мишљаше он међутим у себи). Г-н фон Рихтер устаде и поче се клањати. . . али се на прагу заустави као да је осетио грижу савести, — па, окренувши се Сањину, рече да његов пријатељ, барон фон

Денхоф, не крије од самог себе... да је донекле... и сам крив за јучерашњи догађај — и зато би се задовољио лаким извињавањем — „des exghizes léchères". На то Сањин одговори да не мисли давати никаква извињења, ни тешка ни лака, пошто се не сматра кривим. — „У том случају — одговори г-н фон Рихтер и поцрвене још више, — мораћете измењати пријатељске пуцње — des goups de pisdolet à l'amiaple!"

— То ја већ никако не разумем, — примети Сањин: — зар да пуцамо у ваздух?

— О не то, не тако, — замуца потпуно збуњени потпоручник: — али ја мислим, пошто се ствар тиче људи од реда... Ја ћу говорити с вашим секундантом, — прекиде он самога себе па се удаљи.

Сањин се спусти на столицу чим онај изађе, па упре поглед у под. — „Ама шта је ово? Како се ово одједаред живот завитлао? Сва прошлост, сва будућност одједанпут је ишчезла, пропала — и остало је само то да се ја у Франкфурту с неким због нечега бијем". Паде му напамет једна његова луда тетка која је све поигравала и певала:

„Потпоручниче!
Краставчићу!
Љубавниче мој!
Поиграј са мном, голубе!"

И он удари у смех и поче певати као она: „потпоручниче! поиграј са мном, голубе". — Али, треба радити, не губити време, — узвикну он гласно, ско-

чи и спази пред собом Панталеона с писамцетом у руци.

— Неколико сам пута лупао, али ви нисте отворили; мислио сам да нисте код куће, — рече старац и даде му писамце. — Од сињорине Ђеме.

Сањин узе писамце, као што се каже, махинално, — распечати га и прочита. Ђема му је писала да се јако плаши због познате му ствари, па би желела да се одмах види с њим.

— Сињорина се плаши, — поче Панталеоне, коме је очевидно била позната садржина писма, — она ми је наредила да видим шта радите и да вас одведем к њој.

Сањин погледа у старога Талијана, па се замисли. Изненада му сину једна мисао у глави. У први мах му се учинила необична и немогућна...

„Ипак ... зашто не?" упита он самога себе.

— Г-н Панталеоне! — рече он гласно.

Старац се трже, увуче браду у оковратник и заустави поглед на Сањину.

— Ви знате, — настави Сањин, — шта се јуче десило?

Панталеоне промљеска уснама и затресе својом грдно великом ћубом. — Знам.

(Емил му је све испричао чим се вратио).

— А, знате! Онда, ево шта. Сад је од мене отишао један официр. Онај безобразник ме позива на двобој. Ја сам примио његов позив. Али немам секунданта. Хоћете ли ви да будете мој секундант?

Панталеоне тако високо подиже обрве да их нестаде исподаднете косе.

— Ви се морате неизоставно тући? — рече он најзад талијански; до тога тренутка он се изражавао француски.

— Неизоставно. Кад бих друкчије поступио, то би значило да се осрамотим заувек.

— Хм. — Ако не пристанем да вам будем секундант — ви ћете тражити другог?

— Тражићу... неизоставно.

Панталеоне обори поглед. — Али допустите да вас упитам, сињор де Цанини, да ли неће ваш двобој бацити мало ружну сенку на репутацију једне личности?

— Не мислим; али, како било да било, — друкчије се не може.

— Хм! — Панталеоне се сасвим увуче у свој оковратник. — Но, а онај ферофлукто Клуберио, — шта ће он? — викну он одједаред и извуче лице горе.

— Он? Ништа.

— Ке! (Che!)[1] — Панталеоне презриво слеже раменима. — Морам вам свакако захвалити, — рече он најзад несигурним гласом, — што сте и у садашњој мојој униžености умели видети у мени човека од реда — un galant'uomo! — Радећи тако, ви сте се сами показали као прави galant'uomo. Али морам размислити о вашој понуди.

— Време не чека, љубазни г. Чи... чипа...

— Тола, — помаже му старац. — Молим само један сат за размишљање. У то је умешана кћи мојих

[1] Италијански усклик, који се може тешко превести; отприлике наше: ну!

добротвора. И зато морам, дужан сам да размислим!!... За један сат... за три четврти сата дознаћете моју одлуку.

— Добро, причекаћу.

— А сад... Какав ћу одговор дати сињорини Ђеми?

Сањин узе лист хартије и на њему написа: „Будите без бриге, драга моја пријатељице; за три сата доћи ћу к вама — и све ће се објаснити. Од срца вам захваљујем на интересовању" — па предаде тај листић Панталеону.

Овај га брижљиво мету у бочни џеп, па поновивши још једаред: за један сат! пође к вратима, па се нагло окрете назад, притрча Сањину, дохвати његову руку, па притиснувши је на свој жабо, подигнувши очи к небу, узвикну: „Племенити младићу! Велико срце! (Nobil giovanotto! Gran cuore!) — допустите нејаком старцу (a un vecchiotto!) да стегне вашу мушку десницу! (La vostra valorosa destra!)." Затим отскочи мало назад, узмахну обема рукама — па оде.

Сањин погледа за њим... узе новине и поче читати. Али очи су му узалуд прелетале по редовима: ништа није разумевао.

XVIII

После једног сата келнер поново уђе код Сањина и предаде му стару, прљаву посетницу, на којој су стајале ове речи: „Панталеоне Чипатола, из Вареза, дворски певач (cantante di camera) његовог краљевског височанства херцога Моденског", — а одмах за келнером појави се и сам Панталеоне. Он

се био преобукао од главе до пете. Имао је на себи избледео црн фрак и бео пикетски прсник, преко кога се кицошки вијугао ланац од томпака; тежак печат од оникса спуштао се чак до црних, узаних панталона с лампазима. У десној руци држао је црн шешир од зечије длаке, а у левој две дебеле рукавице од јеленске коже; вратну мараму је свезао још шире и више него обично — и у уштиркани жабо је забо иглу с каменом званим „мачје око" (oeil de chat). На кажипрсту десне руке сијао се прстен, који је претстављао две састављене шаке, а међу њима пламено срце. Цела старчева прилика мирисала је на устајали канфор и мошус; његово забринуто свечано држање изненадило би и најравнодушнијег посматрача! Сањин устаде и пође му у сусрет.

— Ја сам ваш секундант, — рече Панталеоне француски, па се наже целим телом напред, при том растави врхове ципела, као што раде играчи. — Дошао сам по упутства. Желите ли се тући без милости?

— Зашто без милости, драги мој г. Чипатола? Ја ни зашто на свету нећу повући своје јучерашње речи — али ја нисам крвожедан!... Него, причекајте, сад ће доћи секундант мога противника. Ја ћу изаћи у другу собу, а ви се с њим споразумите. Верујте ми, никад нећу заборавити вашу услугу и захваљујем вам од срца.

— Част пре свега! — одговори Панталеоне, па се спусти у фотељу, не чекајући да га Сањин понуди да седне. — Ако тај ферофлукто спичебубио, — поче он, мешајући француске речи с талијанским, —

ако онај ћифта Клуберио није умео разумети своју непосредну дужност и ако се уплашио, — тим горе по њега!... Ситна душа — па крај!... А што се тиче услова за двобој — ја сам ваш секундант и ваши су интереси за мене светиња!... Кад сам живео у Падови, тамо је гарнизонирао пук белих драгона — и ја сам с многим официрима био врло интиман!... Сав њихов кодекс ми је врло добро познат. Па и с вашим принчипе Тарбуски често сам разговарао о тим питањима... Хоће ли тај секундант скоро доћи?

— Сваког тренутка га очекујем, — а, ево га долази, — додаде Сањин, погледавши на улицу.

Панталеоне устаде, погледа у сат, намести своју ћубу и брзо тури у ципелу узицу која је вирила испод панталона. Млади потпоручник уђе још увек онако црвен и збуњен.

Сањин претстави секунданте један другом. — M. Richter, sous-lieutenant! M. Zippatola, artiste! — Потпоручник се мало зачуди кад виде старца... О, шта би он рекао да му је ко у том тренутку шапнуо да се претстављени му „уметник" бави и куварском уметношћу. Али Панталеоне направи тако лице као да је учествовање у припремању двобоја за њега најобичнији посао: вероватно су му у том случају помагале успомене из његове позоришне каријере — и он је играо улогу секунданта баш као праву улогу. И он и потпоручник poћуташе мало.

— Па дакле? Да почнемо! — први проговори Панталеоне, играјући се печатом од оникса.

— Да почнемо, — одговори потпоручник, — али... присуство једног од противника...

— Ја ћу вас одмах оставити, господо, — викну Сањин, поклони се и изиђе у спаваћу собу, па затвори за собом врата.

Он се пружи по кревету — и поче мислити о Ђеми... али је разговор секунданата продирао до њега кроз затворена врата. Он се водио на француском језику; оба су га унаказивали немилице, сваки на свој начин. Панталеоне опет помену драгоне у Падови, принчипе Тарбуски — потпоручник „exghizes léchères" и „goups à l'amiaple". Али старац није хтео ни да чује ни за какве exghizes! На Сањиново запрепашћење он се одједном упусти са својим саговорником у разговор о некој младој, невиној девојци, чији сам мали прст вреди више него сви официри на свету... (oune zeune damigella innoucenta, qu'a ella sola dans soun péti doa vale piu que toutt le zouffissié del mondo), и неколико пута ватрено понови: „То је срамота! То је срамота! (E ouna onta, ouna onta!)". Потпоручник у почетку није ништа одговарао, али се после по дрхтању гласа младога човека осети да је љут, и он примети да није дошао зато да слуша моралне сентенције...

— У вашим годинама увек је корисно саслушати истините речи! — узвикну Панталеоне.

Препирка међу господом секундантима неколико пута је постајала бурна; она је трајала више од једнога сата и завршила се најзад овим условима: „барон фон Денхоф и господин де Сањин имају да пуцају један на другог у десет сати пре подне, у

малој шуми код Ханау, на растојању од двадесет корака; сваки има право пуцати двапут на знак који даду секунданти; пиштољи без шнелера и неизолучени". Г-н фон Рихтер оде, а Панталеоне свечано отвори врата на спаваћој соби, па саопштивши резултат саветовања, опет узвикну: „Bravo, Russo! Bravo, giovanotto! Ти ћеш бити победилац!"

После неколико минута обадвојица се упутише у посластичарницу Розели. Сањин претходно узе реч од Панталеоне да ће двобој држати у највећој тајности. Место одговора старац само подиже прст у вис, па зажмиривши, прошапта два пут једно за другим: Segredezza! (Тајна!). Он се очевидно подмладио, па је чак и корачао слободније. Сви ти необични, иако непријатни доживљаји, живо су га преносили у ону епоху кад је он и примао позив на двобој и изазивао их — истина, на позорници. Баритони се, као што је познато, јако шепуре у својим улогама.

XIX

Емил истрча на сусрет Сањину. Он је више од сата вребао да он дође — и ужурбано му шапну на ухо да мати ништа не зна о јучерашњој непријатности и да је не треба чак ни издалека наговештавати и да њега опет шаљу у дућан! . . . Али он тамо неће ићи, већ ће се гдегод сакрити! — Саопштивши све то за неколико секунада, он изненада паде на Сањиново раме, брзо га пољуби, па одјури низ улицу. У посластичарници Ђема дочека Сањина, хтеде нешто да му каже, али не може. Усне су јој по мало

дрхтале, а очи су јој жмиркале и врдале у страну. Он похита да је умири, уверавајући је да се све свршило. . . на ситницама.

— Код вас нико није био данас? — упита она.

— Било је код мене једно лице — ја смо се и он објаснили — и ми. . . ми смо дошли до најповољнијег резултата.

Ђема се врати за тезгу.

„Није ми поверовала!" помисли он. . . ипак оде у другу собу и застаде тамо фрау-Ленору.

Њу је била прошла мигрена, али ју је било обузело меланхолично расположење. Она му се пријатељски осмехну, али га у исто време упозори да ће му данас с њом бити досадно, пошто га она неће моћи забавити. Он седе уз њу и рече да су јој очни капци поцрвенили и отекли.

— Шта је вама, фрау-Леноре? Нисте ваљда плакали?

— Тсссс. . . — прошапта она и показа главом на собу где је била њена кћи. — Не говорите то. . . гласно.

— Али зашто сте плакали?

— Ах, мосје Сањин, ни сама не знам зашто!

— Нико вас није наљутио?

— О, не! . . . Одједном ми је постало досадно. Сетила сам се и Ђован' Батиста. . . своје младости. . . затим, како је све то брзо прошло. Остарила сам, пријатељу драги, — а не могу никако с тим да се помирим. Чини ми се да сам иста она која и пре. . . а старост — ево је. . . ту је! — У очима фрау-Леноре показаше се сузе. — Ви ме, видим, гледате, па се чу-

дите... али и ви ћете остарети, пријатељу, па ћете видети како је то горко!

Сањин је поче тешити, спомену њену децу, у којој је васкрсла њена младост, покуша чак да јој се потсмехне, уверавајући да она тражи комплименте, али га она, не жалећи се, замоли да престане, и он се тада први пут увери да се таква туга, туга због свести о старењу, ни чим не може утешити и разбити. Он јој понуди да одигра с њим тресете — и ништа боље није могао измислити. Она одмах пристаде — и као да се разведри.

Сањин је играо с њом до ручка и после ручка.

Панталеоне такође узе учешћа у игри. Никада му ћуба није падала тако ниско на чело, никада му брада није улазила тако дубоко у оковратник. Сваки његов покрет одавао је тако озбиљну важност да се при погледу на њега и нехотице порађала мисао: какву ли то тајну чува тај човек тако чврсто?

Али — segredezza! segredezza!

Он се целог тога дана на све могуће начине трудио да покаже најдубље поштовање Сањину; за столом, свечано и одлучно, обилазећи даме, давао је јела њему прво; за време играња карата уступао је њему талон, није се усуђивао да га ремизира; изјави, онако с неба па у ребра, да су Руси највеликодушнији, најхрабрији и најодлучнији народ на свету!

„Ах, ти, стари комедијашу!” мишљаше у себи Сањин.

И није се толико дивио неочекиваном расположењу г-ђе Розели колико томе како се њена кћи с њим понашала.

Не може се рећи да га се клонила... напротив, стално је седала недалеко од њега, пажљиво је слушала његове речи, гледала у њега, али никако није хтела ступати с њим у разговор, и чим би он почео говорити с њом — полако је устајала и полако се уклањала за неколико тренутака — и седела је непомично, као да размишља и као да је у некој недоумици. Сама фрау Леноре приметила је најзад то њено чудно понашање и два три пута је упитала шта јој је.

— Ништа, — одговори Ђема: — ти знаш да сам ја по некад така.

— То је тачно, — одобравала јој је мати.

Тако је прошао цео тај дуги дан, ни живахно ни мртво — ни весело, ни досадно. Да се Ђема друкчије држала — ко зна да Сањин не би подлегао искушењу да се мало размеће — или просто да се пода тузи због можда вечитог растанка... Али пошто ниједанпут није чак ни говорио с Ђемом, морао се задовољити тим што је четврт сата пред вечерњом кафом узимао најниже акорде на фортепијану.

Емил се врати доцкан, па, да би избегао распитивања о г-ну Клиберу, повуче се врло брзо. Дошао је ред и на Сањина да иде.

Он се поче поздрављати с Ђемом. Сети се однекуд растанка Ленског с Олгом у „Оњегину". Он јој снажно стеже руку и покуша да јој загледа у лице, али се она мало окрете у страну и ослободи своје прсте.

XX

Већ се било небо осуло звездама кад Сањин изађе на степенице. И колико их се било осуло, тих звезда, великих, малих, жутих, црвених, плавих, белих. Све су се тако црвенеле,ројиле се, светлуцајући својим зракама. Месеца није било, али и без њега сваки предмет се разговетно оцртавао у полусветлом сумраку без сенки. Сањин прође улицом до краја... Није му се одмах враћало кући; осећао је потребу да мало пролута по чистом ваздуху. Врати се назад — и још није био стигао наспрам куће у којој је била посластичарница Розели, кад један прозор са улице лупну и отвори се — на његовом тамном четвороуглу (у соби није било светлости) појави се женска прилика — и он чу да га неко зове:

— „Monsieur Dimitri!"

Он сместа појури прозору... Ђема!

Она се налакти на рагастов и наже се напред.

— Monsieur Dimitri, — поче она опрезним гласом: — данас целог дана хтела сам вам дати једну ствар... али се нисам усуђивала, па сам сад изненада, видећи вас опет, помислила да је очевидно тако суђено...

Ђема се и нехотице заустави на тој речи. Није могла наставити: нешто необично се десило у том тренутку.

Изненада, у сред дубоке тишине, налетео је тако снажан ветар да је изгледало као да је и сама земља задрхтала под ногама, ситна звездана светлост затрептала је и заструјала, сам ваздух се заковитлао у вртлогу. Вихор, не хладан већ топал, скоро врућ,

удари по дрвећу, по кућњем крову, по зидовима, по улици; он учас смаче шешир са Сањинове главе, затим подиже и раштрка Ђемине црне увојке. Сањинова глава допирала је до рагастова; он се и нехотице приљуби уз њега — и Ђема се ухвати обема рукама за његово раме, паде грудима на његову главу. Шум, бука и праска трајали су око једног минута... Као јато огромних птица пројури завитлани вихор... Настаде опет дубока тишина.

Сањин се поиздиже и спази над собом тако необично, уплашено, узбуђено лице, такве огромне страшне, величанствене очи — виде такву лепотицу да му срце замре, он притиште усне на танак прамен косе што му је био пао на груди — и само је могао рећи: О, Ђема!

— Шта је то било? Муња? — упита она, прелећући широко очима и не уклањајући са његових рамена своје обнажене руке.

— Ђема! — понови Сањин.

Она уздахну, обазре се назад, у собу — па брзим покретом узе иза недара већ увелу ружу и баци је Сањину.

— Хтела сам вам дати овај цвет...

Он познаде ружу коју је извојевао уочи тога дана...

Али се окно већ залупи, и иза тамнога стакла ништа се није видело ни белело.

Сањин дође кући без шешира... Није ни приметио да га је изгубио.

XXI

Заспао је тек пред зору. А није ни чудо! Под ударцем оног летњег тренутног вихора, он је скоро тако исто очас осетио — не да је Ђема лепотица, не да му се допадала, — он је то већ и раније знао... већ да ју је можда заволео! За трен ока, као тај вихор, налетела је на њега љубав. А сад тај глупи двобој! Тужна предосећања почеше га мучити. Али, рецимо, неће га убити... па шта може изаћи из љубави према тој девојци, према вереници другога човека? Рецимо чак да тај „други" није за њега опасан, да ће га сама Ђема заволети или да га је већ заволела... па шта је с тим? Како шта? Таква лепотица...

Он је ходао по соби, седао за сто, узимао лист хартије, цртао на њој неколико реди — па их одмах прецртавао... Сећао се дивне Ђемине фигуре, у тамном прозору, под зрацима звезда, сву раздувану топлим вихором; сетимо се њених мраморних руку као у олимписких богиња, осећао је њихову живу тежину на својим раменима... Затим је узимао ружу коју му је она бацила — чинило му се да од њених полуувелих листића осећа други, још финији мирис него што је мирис обичних ружа...

— А ако га одједном убију или обогаље?

Није легао у постељу, већ је заспао обучен на дивану.

Неко га потапша по рамену...

Он отвори очи — и спази Панталеона.

— Спава као Александар Маћедонски уочи вавилонске битке! — викну старац.

— Па колико је сати? — упита Сањин.

— Шест и три четврти; до Ханау има два сата путовања, а ми морамо бити први на месту. Руси увек претичу непријатеље! Узео сам најбоља кола у Франкфурту!

Сањин се поче умивати.

— А где су пиштољи?

— Пиштоље ће донети онај ферофлукто Тедеско. Он ће и доктора довести.

Панталеоне се очевидно храбрио, као и јуче; али кад седе у кола са Сањином, кад кочијаш пуче бичем и коњи сместа појурише, — бивши певач и пријатељ падовских драгона изненада се промени. Он се збуни, чак мало и уплаши. У њему као да се нешто сруши, као рђаво изведен зид.

— Него, шта ми ово радимо, Боже мој, Santissima Madonna! — узвикну он изненада пискавим гласом и ухвати се за косу. — Шта радим ја, стара будала, лудак, frenetico?

Сањин се зачуди и насмеја, па обухвативши овлаш Панталеона око паса, потсети га на француску изреку „Le vin est tiré — il faut le boire" — (то јест: кад си се ухватио у коло, мораш играти).

— Да, да — одговори старац: — ову чашу ћемо попити ја и ви, — па ипак сам ја лудак! Ја сам луд! Све је било тако тихо, добро. . . и наједанпут, та-та-та, тра-та-та!

— Једном речју, tutti у оркестру, — примети Сањин с усиљеним осмехом. — Али нисте ви криви.

— Знам да нисам ја крив! Којешта! Па ипак то

је. . . Такав необуздан поступак. Diavolo! Diavolo! — понови Панталеоне тресући ћубом и уздишући.

А кола су ишла све даље и даље.

Јутро је било дивно. Франкфуртске улице тек су почеле оживљавати и изгледале су тако чисте и примамљиве; прозори на кућама су сијали преливајући се као мачије злато; а тек што су кола изашла изван вароши — озго, с плавога, још не светлога неба осу се гласно шевино певање. Одједном, на савијутку друма иза високог јаблана, појави се позната фигура, коракну неколико пута, па стаде. Сањин се загледа. . . Боже мој! Емил!

— Па зар он зна нешто? — упита он Панталеона.

— Ама ја вам кажем да сам лудак, — закука јадни Талијан очајно, скоро вичући: — тај несрећни дечак ми сву ноћ није дао мира — и ја сам му јутрос све најзад рекао.

„То ти је segredezza!" помисли Сањин.

Кола стигоше Емила; Сањин нареди кочијашу да заустави коње и позва к себи „несрећног дечка". Неодлучним корацима приближи се Емил, блед као оног дана кад је имао наступ. Једва се држао на ногама.

— Шта ви радите овде? — упита га Сањин строго: — зашто нисте код куће?

— Допустите. . . допустите ми да идем с вама, — протепа Емил дрхтавим гласом и скрсти руке. Зуби су му цвокотали као у грозници. — Ја вам нећу сметати, само ме поведите са собом!

— Ако осећате и трунку оданости и поштовања према мени, — рече Сањин, — ви ћете се одмах

вратити кући или г-ну Клиберу у дућан, и ником нећете казати ни једне речи, већ ћете чекати да се ја вратим!

— Да се ви вратите, — зајеца Емил, а глас му зазвони и прекиде се. — Али ако вас...

— Емиле! — прекиде га Сањин и показа очима на кочијаша: — дођите к себи! Емиле, молим вас, идите кући! Послушајте ме, драги мој! Ви уверавате да ме волите. Е па добро, ја вас молим!

Он му пружи руку, Емил посрте напред, загрцну се, притиште је на своје усне, — па, отскочивши с пута, потрча назад, у Франкфурт, кроз поље.

— И он има племенито срце, — промрмља Панталеоне, али га Сањин погледа мргодно... Старац се заби у кут од кола. Свестан је био своје кривице, а сем тога сваког тренутка се све више чудио: зар је збиља о н постао секундант, и о н набавио коње и све удесио, и свој мирни стан напустио у шест сати ујутру? Поред тога, ноге су га почеле болети и жигати.

Сањин је сматрао потребним да га охрабри — па нађе жицу, погоди праву реч.

— Та где је ваша ранија храброст, поштовани сињор Чипатола? Где је — il antico valor? — Сињор тола се исправи и намршти.

— Il antico valor? — рече он у басу. — Non e ancora spènto — (још није сав утрошен) il antico valor!

Он се осоколи, поче говорити о својој каријери, о опери, о великом тенору Гарчији, — и стиже у Ха-

нау као јунак. Да човек помисли: нема ничега на свету јачег... и слабијег од речи!

XXII

Шумица у којој је требало да се одржи двобој била је четврт миље далеко од Ханау. Сањин и Панталеоне стигоше први, као што је он прорицао; рекоше да кола остану на ивици шуме, па се повукоше у хлад доста густог и честог дрвећа. Морали су чекати близу један сат.

Чекање Сањину није било нарочито тешко: он је ходао горе доле стазом, слушао певање птица, пратио лет вилиних коњица и трудио се да не мисли, као што чини већина људи у тим приликама. Само једаред се задуби у размишљање: наиђе на младу липу, коју је вероватно сломила јучерашња бура. Она је заизвесно умирала... све лишће је на њој умирало. „Шта је ово? Предзнак?" сину му у глави, али одмах поче звиждати, прескочи преко те исте липе, поче корачати стазом. А Панталеоне је гунђао, грдио Немце, стењао, трљао час леђа час колена. Чак је зевао од узбуђења, што је давало врло занимљив израз његовом ситном, збрчканом лишцу. Сањин у мало не прште у смех гледајући га.

Најзад се зачу тандркање точкова по меком путу. — Ето их! рече Панталеоне, па презну и исправи се, не без тренутне нервозне дрхтавице, коју ипак брзо замаскира узвиком: брррр! и примедбом да је данашње јутро врло свеже. Јака роса је квасила траву и лишће, али је врућина већ продирала и у саму шуму.

Два официра се убрзо појавише под њеним сводовима; пратио их је омањи дежмекаст човечић флегматичног, скоро сањивог лица — војни лекар. Он је носио у једној руци земљани бокал с водом — за сваки случај; торба с хируршким инструментима и завојима висила му је о левом рамену. Видело се да је врло добро био навикао на овакве екскурзије; оне су чиниле један од извора његових прихода; сваки двобој му је доносио по осам златника — по четири од сваке зараћене стране. Г-н фон Рихтер носио је сандучић с пиштољима, г-н фон Денхоф вртео је у руци мали корбач — јамачно због „шика".

— Панталеоне! — шапну Сањин старцу, — ако . . . ако погинем — све се може десити — узмите из мога бочног џепа хартију — у њој је завијен цвет — па дајте тај цвет сињорини Ђеми. Чујете ли? Обећавате ли?

Старац га тужно погледа — па климну потврдно главом . . . али Бог зна да ли је разумео шта га је Сањин молио.

Противници и секунданти се поклонише један другом, као што је већ ред; само доктор ни обрвом не мрдну — већ седе зевајући на траву, као вели: „Мени није до изјављивања витешких учтивости". Г-н фон Рихтер понуди г-на „Тшибадола" да изабере место; г. „Тшибадола" одговори, преврћући тешко језиком („зид" се опет у њему срушио): „Радите ви, поштовани господине, ја ћу посматрати . . ."

И г. фон Рихтер поче свој посао. Нађе, одмах ту, у шуми, дивну пољану, сву ишарану цвећем; одмери кораке, означи две крајње тачке на брзу руку

остругани‌м штаповима, узе из сандучића пиштоље, па, чучнувши, наби зрна; једном речју, трудио се и паштао што је год боље могао, бришући непрестано своје ознојено лице белом марамицом. Пратећи га, Панталеоне је више личио на озебла човека. За све време тих припрема, оба противника су стајали подаље један од другог, личећи на два кажњена ђака, који се дуре на своје учитеље.

„Сваки узе свој пиштољ".

Настаде одлучан тренутак...

Али тада г. фон Рихтер примети Панталеону да он, као старији секундант, треба, по правилима двобоја, пре него што изговори кобно: „један! два! три!" да се обрати противницима с последњим саветом и предлогом да се помире; иако тај предлог нема никаквих последица и уопште је само празна формалност, ипак, извршењем те формалности г. Чипатола скида са себе један део одговорности: истина, такве речи чине праву дужност тако званог „непристрасног сведока" — unparteischer Zeuge — али како они немају таквог — то он, г. фон Рихтер, радо уступа ту привилегију своме поштованом сабрату. Панталеоне, који је већ био успео да се шћућури иза џбуна тако да уопште не види официра који је нанео увреду, испочетка није ништа разумео од свег говора г-на фон Рихтера — тим пре што је он био изговорен кроз нос: — али одједаред прену, хитро изађе напред, па, лупајући се уздрхтано у прса, промуклим гласом завика на свом смешном језику: „А

la-la-la . . . che bestialità! Deux zeun' ommes comme ça què si battono — perché? Che diavolo? Andate a casa!

— Ја не пристајем да се помиримо, — брзо рече Сањин.

— Ни ја не пристајем, — понови за њим његов противник.

— Е па онда вичите: један, два, три! — обрати се фон Рихтер збуњеном Панталеону.

Овај се сместа опет загњури у џбун и сад отуда повика, згрчивши се сав, зажмуривши и окренувши главу, али што игда може: Una . . . due . . . e tre!

Први опали Сањин — и не погоди. Његов куршум чвркну о дрво. Барон Денхоф опали одмах за њим — намерно у страну, у ваздух.

Настаде напрегнуто ћутање. Нико се није мицао с места. Панталеоне лако уздахну.

— Желите ли наставити? — рече Денхоф.

— Зашто сте пуцали у ваздух? — упита Сањин.

— То се вас не тиче.

— Хоћете ли и други пут пуцати у ваздух? — упита Сањин.

— Можда; не знам.

— Допустите, допустите, господо. . . — поче фон Рихтер: — дуеланти немају права разговарати међу собом. То никако није по пропису.

— Ја нећу да пуцам, — рече Сањин, па баци пиштољ на земљу.

— Ни ја не намеравам наставити двобој, — узвикну фон Денхоф, па и он баци свој пиштољ. — А поред тога, сад сам готов признати да прекјуче нисам имао право.

Он мало постоја на месту, па неодлучно пружи руку напред. Сањин му се брзо приближи, па је стеже. Оба млада човека смешећи се погледаше један у другог и лица им се обојици облише руменилом.

— Bravi! bravi! — изненада, као луд, загалами Панталеоне, — па пљескајући рукама, истрча као суманут иза џбуна; а лекар, који је седео у страни, на отсеченом дрвету, одмах устаде, просу воду из бокала — па пође ка ивици шуме, гегајући лено.

— Част је задовољена — и двобој је свршен! — објави фон Рихтер.

— Fuori! (Фора!) — још једном кликну Панталеоне по старој навици.

Поздравивши се с господом официрима и седајући у кола, Сањин је, истина, осећао у целом свом бићу ако не задовољство, а оно неку лакоћу, као после издржане операције; али се и друго једно осећање почело будити у њему, осећање налик на стид... Учини му се тај двобој, у коме је он малочас одиграо своју улогу, као опсена, раније уговорена комедија, обична официрска, студентска шега, сети се флегматичног доктора, сети се како се он смешкао — то јест како је намрштио нос кад га је видео како излази из шуме мал' те не под руку с бароном Денхофом. А после, како је Панталеоне исплаћивао томе истом доктору четири златника који му следују... Ех! Не ваља!

Да, Сањина је било малко стид... ма да, с друге стране, шта је могао чинити? Зар да остави без казне дрскост младог официра, зар да буде сличан

г-ну Клиберу? Он је устао у одбрану Ђеме, он ју је заштитио . . . Оно, тако је; па ипак, нешто га је тиштало у души, било му је зазорно, чак и стид.

Али је зато Панталеоне просто ликовао. Њега је одједном обузела охолост. Победоносни ђенерал, враћајући се с бојног поља после добијене победе, не би гледао око себе с већим задовољством самим собом. Држање Сањиново у двобоју усхићавало га је. Сматрао га је за хероја — па није хтео ни чути за његова саветовања, чак ни за молбе. Упоређивао га је с гранитним или бронзаним спомеником — са статуом командора у Дон Жуану! Самом себи признавао је да се мало био збунио; — „е, али ја сам уметник, — приметио је: — моја је природа нервозна, а ви сте син снегова и гранитних стена."

Сањин просто није знао како да стиша одушевљеног уметника.

Скоро на оном истом месту где су пре два сата стигли Емила — овај опет искочи иза дрвећа, па с радосним узвиком на уснама, машући качкетом над главом и потскакујући, појури право колима, умало не паде под точкове, па и не чекајући да коњи стану, успужа се преко затворених врата — па се просто припи уз Сањина.

— Ви сте живи, нисте рањени! — понављао је. — Опростите ми, нисам вас послушао, нисам се вратио у Франкфурт. . . Нисам могао! Чекао сам вас овде. . . Испричајте ми како је то било? Ви сте га . . . убили?

Сањин с тешком муком умири Емила и направи му места у колима.

Многоглагољиво, с очевидним задовољством, ис-

прича му Панталеоне све појединости двобоја и, наравно, не пропусти да опет спомене бронзани споменик, статуу командора! Он чак устаде са свога места, па, раскречивши ноге, да би одржао равнотежу, скрстивши руке на грудима и искосивши се презриво преко рамена — очигледно је хтео да претстави командора-Сањина! Емил је слушао са страхопоштовањем, прекидајући по катшто причање усклицима или се брзо подижући и тако исто брзо љубећи свога јуначког пријатеља.

Точкови од кола затутњаше по франкфуртској калдрми, и најзад се зауставише пред гостионицом у којој је становао Сањин.

У пратњи своја два сапутника, он се попе на други спрат — кад одједанпут, из мрачног ходничића, изађе брзим корацима нека женска: лице јој је било покривено велом; она стаде пред Сањина, малко посрте, уздахну узрујано, па одмах стрча доле, на улицу — и сакри се, на велико чудо келнера који рече „да је та женска више од сата чекала да се врати г-н странац". Ма колико да се то за тренутак збило, Сањин је у тој жени познао Ђему. Познао је њене очи под густом свилом циметастог вела.

— Зар је фрајлан-Ђеми било познато . . . — отеже он незадовољним гласом немачки, обративши се Емилу и Панталеону, који су ишли у стопу за њим. Емил поцрвене и збуни се.

— Морао сам јој све казати, — промуца он: — она се досећала — па никако нисам могао . . . Али то већ ништа не значи — прихвати он живо: — све се тако дивно свршило, и она вас је видела здрава и неповређена!

Сањин окрете главу.

— Ала сте ви обојица брбљивци! — рече он мрзовољно, уђе у своју собу и седе на столицу.

— Немојте се љутити, молим вас, — поче молити Емил.

— Добро, нећу се љутити. (Сањин се доиста није љутио — а, напослетку, тешко да је и могао желети да Ђема н и ш т а не дозна). Добро... доста грљења. Идите сад. Хоћу да останем сам. Лећи ћу да спавам. Уморан сам.

— Дивна мисао! — узвикну Панталеоне. — Вама је потребан одмор! Ви сте га потпуно заслужили, племенити сињоре! Хајдемо, Емилио! На прстима! На прстима! Пссст!

Рекавши да хоће да спава, Сањин је само желео да се отресе својих другова, али, оставши сам, доиста осети приличан умор у свима удовима: сву прошлу ноћ скоро није склопио ока, па пруживши се на кревет, одмах заспа дубоким сном.

XXII

Спавао је неколико сати беспрекидно. Затим је почео сањати двобој, да као противник стоји пред њим г. Клибер, а на јели седи папагај, а тај папагај је — Панталеоне. И он понавља, шкљоцајући кљуном: један-један-један! један-један-један!

„Један... један... један!!" чуо је већ сасвим разговетно: отвори очи, подиже главу... неко је лупао у његова врата.

— Уђите! — викну Сањин.

Појави се келнер и рече да је једној дами јако потребно да га види.

„Ђема!” сину му у глави... али се показа да је та дама њена мати, фрау-Леноре. Она, чим уђе, одмах се спусти на столицу и поче плакати.

— Шта вам је, добра моја, драга г-ђо Розели? — поче Сањин, седнувши поред ње и додирујући јој руке. — Шта се десило? Умирите се, молим вас.

— Ах, Herr Dimitri, ја сам врло... врло несрећна!

— Ви несрећни?

— Ах, врло! И зар сам могла то очекивати? Одједном, као из ведрог неба...

Она је једва дисала.

— Ама шта је то? Објасните ми! Хоћете ли чашу воде?

— Не, захваљујем. — Фрау-Леноре обриса марамицом очи и још јаче заплака. — Та ја све знам! Све!

— То јест, како то све?

— Све што се данас десило! И узрок... такође ми је познат. Ви сте поступили као племенит човек, али такав несрећан стицај околности! Није ми бадава био непријатан тај излет у Соден... није бадава. (Фрау-Леноре није ништа о томе говорила на дан поласка, али сад јој се чинило да је већ тада „све” предосећала). — Ја сам и дошла к вама као племенитом човеку, као пријатељу, ма да сам вас први пут видела пре пет дана... Али ја сам удовица, самохрана... Моја кћи...

Сузе загушише глас фрау-Леноре. Сањин није знао шта да мисли. — Ваша кћи? — понови он.

— Моја кћи, Ђема, — оте се скоро с јауком фрау-Ленори испод сузама натопљене марамице, — рекла ми је данас да неће да се уда за г. Клибера и да треба да му откажем прошевину!

Сањин се чак мало помаче: он то није очекивао.

— И да не говорим о томе, — настави фрау-Леноре, — да је то срамота, да тога никад на свету није било да вереница откаже веренику; него то је наша пропаст, Herr Dimitri! — Фрау Леноре брижљиво и чврсто смота марамицу у мало клупче, као да је хтела да у њега затвори сав свој јад. — Више не можемо живети од прихода нашег дућана, Herr Dimitri! а г. Клибер је врло богат и биће још богатији. И зашто да му откаже? Зато што није устао у одбрану своје веренице? Рецимо, то од њега није сасвим лепо, али он је цивил, није учио на универзитету, па је, као солидан трговац, морао презрети лакомислени несташлук непознатог официрчића. И каква је то увреда, Herr Dimitri?

— Допустите, фрау Леноре, ви као да ме осуђујете...

— Ни најмање вас не осуђујем, ни најмање! Ви сте нешто сасвим друго; ви сте, као сви Руси, официр...

— Допустите, ја уопште нисам...

— Ви сте странац, путник на пролазу, ја сам вам захвална, — настављаше фрау-Леноре, не слушајући Сањина. Она је губила дах, ширила руке, поново одмотавала марамицу и брисала нос. По самом начину како се изражавао њен јад, могло се видети да се није родила под северним небом.

— И како ће г. Клибер трговати у дућану, ако се буде тукао с купцима? То није у складу једно с другим! И сад ја треба да му откажем! Али од чега ћемо живети? Пре смо сами правили „девојачку кожу" и „нуга" с пистацијама — и у нашу су радњу долазили купци, а сад сви праве „девојачку кожу"!! Помислите само: и без тога већ у вароши ће говорити о вашем двобоју... зар се то може сакрити? И наједаред, свадба се квари! Па то је шкандал! шкандал! Ђема је дивна девојка; она ме много воли; али она је тврдоглава републиканка, презире туђе мишљење. Само је ви можете усаветовати!

Сањин се пренерази више него малопре. — Ја, фрау-Леноре?

— Да, само ви... Једино ви. Зато сам и дошла до вас; ништа друго нисам умела смислити! Ви сте тако учен, тако добар човек. Та ви сте се за њу заузели. Вама ће она поверовати — та ви сте свој живот ставили на коцку! Ви ћете јој доказати — а ја већ више ништа не могу! — ви ћете јој доказати да ће и себе и нас упропастити. Ви сте спасли мога сина — спасите и кћер! Сам вас је Бог послао овамо... Готова сам да вас клечећи молим...

И фрау-Леноре се упола подиже са столице, као да хоће да клекне пред Сањина... Он је заустави.

— Фрау-Леноре! За име Бога! Шта ви то радите?

Она га грчевито ухвати за руке. — Обећавате ли?

— Фрау-Леноре, помислите: по чему ја...

— Обећавате ли? Нећете да сад овде, наместу, пред вама умрем?

Сањин се збуни. Први пут му је ово да има посла с ватреном талијанском крвљу.

— Учинићу све што зажелите! — узвикну он.— Говорићу с фрајлајн-Ђемом. . .

Фрау-Леноре узвикну од радости.

— Само ја, богами, не знам какав резултат може бити. . .

— Ах, немојте одбијати, немојте одбијати! — рече фрау-Леноре преклињући: — већ сте пристали! Резултат ће, зацело, бити одличан. У сваком случају, ја већ ништа не могу. Мене она неће послушати!

— Зар вам је она тако одлучно рекла да се не жели удати за г. Клибера? — упитаће Сањин после краћег ћутања.

— Отсекла као на пању! Она је сва на оца, на Ђован' Батисту! Напаст!

— Напаст! она?. . . — понови Сањин отегнуто.

— Да. . . да. . . али она је и анђео. Она ће вас послушати. Ви ћете доћи, доћи ћете скоро? О, мој мили руски пријатељу! — Фрау-Леноре нагло устаде са столице и тако исто брзо обухвати главу Сањину, који је седео пред њом. — Примите материн благослов — и дајте ми воде!

Сањин донесе г-ђи Розели чашу воде, даде јој часну реч да ће одмах доћи, испрати је низ степенице до улице — па, вративши се у своју собу, чак пљесну рукама и разрогачи очи.

„Гле”, помисли он: „гле како се сад живот завитлао! И тако се завитлао да ми се врти у глави”. И не покуша да завири у себе, да види шта се тамо збива: дармар, па крај! „Ово је дан!” и нехотице су

му шаптале усне. „Напаст. . ." каже њена мати. . . И ја њој морам саветовати — њој! И шта да јој саветујем?!"

Сањину се доиста вртело у глави — а изнад свега тога вихора свакојаких осећања, утисака, недовршених мисли, стално је лебдела Ђемина слика, она слика која му се тако неизгладиво урезала у душу оне топле, бурне ноћи, на оном мрачном прозору, под зрацима звезданог роја!

XXIV

Неодлучним корацима прилазио је Сањин кући г-ђе Розели. Срце му је снажно куцало; разговетно је осећао, чак и чуо како му оно удара о ребра. Шта да каже Ђеми, како да почне с њом разговор? Уђе у кућу не кроз посластичарницу већ на задњи улаз. У омањем претсобљу срете фрау-Леноре. Она му се и обрадова и уплаши га се.

— Чекала сам вас, чекала, — рече она шапатом, стежући час једном час другом руком његову руку. — Хајдете у башту; она је тамо. Пазите дакле: ја се у вас уздам!

Сањин се упути у башту.

Ђема је седела на клупи, близу стазе, и из велике котарице пуне вишања, бирала је најзрелије и метала у тањир. Сунце је стајало ниско — било је већ прошло седам сати вечера — и у широким, косим зрацима којим је оно заливало сву малу баштицу г-ђе Розели било је више румени него злата. Каткад једва чујно и као да се не журе, дошаптавали су се листови, задоцнеле пчеле испрекидано су зујале, пре-

лећући с цвета на цвет, и негде је гукала грлица — једнолико и неуморно.

Ђема је имала онај исти округли шешир у ком је ишла у Соден. Она погледа у Сањина испод задигнутог краја од шешира, па се понова наже над котарицу.

Сањин се приближи Ђеми, нехотице скраћујући сваки корак, и... и. И ништа друго не нађе да јој каже, до да је упита зашто бира вишње?

Ђема му одговори без журбе:

— Ове, зрелије, — рече она најзад, — употребиће се за слатко, а ове — за пуњење колача. Знате, ми продајемо тако округле колаче са шећером.

Рекавши те речи, Ђема још ниже наже главу, и њена десна рука, с двема вишњама међу прстима, заустави се у ваздуху између котарице и тањира.

— Могу ли сести код вас? — упитаће Сањин.

— Можете. — Ђема се малко помаче на клупи. Сањин се намести код ње. „Како да почнем?" мишљаше. Али га Ђема извуче из незгодног положаја.

— Ви сте се данас тукли на двобоју, — поче она живо, па му се окрете свим својим дивним, стидљиво зарумењеним лицем — а како се у њеним очима огледала дубока захвалност! — И ви сте тако мирни! Значи да за вас не постоји опасност?

— Забога! Ја се никаквој опасности нисам излагао. Све се свршило срећно и безопасно.

Ђема махну прстима лево и десно испред очију... И то је талијански гест.

— Не! не! не говорите то! Нећете ме преварити! Мени је Панталеоне све рекао.

— Нашли сте коме да верујете! Је ли ме упоређивао са статуом командора?

— Његово изражавање може бити смешно, али ни његова осећања нису смешна, нити је смешно оно што сте ви данас учинили! И све то због мене... за мене! Ја то никад нећу заборавити.

— Верујте, фрајлајн-Ђема...

— Ја то нећу заборавити, — рече она отежући, још једном га право погледа, па окрете главу.

Он је сад могао видети њен фини, чисти профил, па му се чинило да никад није видео ништа слично — и никад није осећао тако нешто као што је осећао у том тренутку. Душу му је обузимала ватра.

„А моје обећање!" — сину му у глави.

— Фрајлајн-Ђема... — поче он после тренутног колебања.

— Шта?

Она му се не окрете, већ настави пребирање вишања; пажљиво их је хватала прстима за петељке, брижљиво подизала листиће... Али колико је поверења и нежности било у звуку те једне речи „шта"!

— Није вам ништа рекла ваша мати... о...

— О чему?

— О мени.

Ђема одједном баци назад у котарицу покупљене вишње.

— Је ли она говорила с вама? — упита сад она њега.

— Јесте.

— Па шта вам је рекла?

— Рекла ми је да сте... да сте се изненада решили да промените... своју ранију намеру.

Ђемина глава се опет наже. Она се сва изгуби испод шешира; видео се само врат, гибак и нежан као стабљика крупног цвета.

— Какве намере?

— Ваше намере... у погледу... будућег вашег живота.

— То јест... Ви то говорите... о г-ну Клиберу?

— Да.

— Је ли вам мама рекла да нећу да будем жена г-на Клибера?

— Да.

Ђема се помаче на клупи. Котарица се наже и паде... неколико вишања се откотрљаше на стазу. Прође један минут, још један...

— Зашто вам је она то рекла? — чу се њен глас. Сањин је опет видео само Ђемин врат. Груди су јој се дизале и спуштале брже него пре.

— Зашто? Ваша мама је мислила, пошто смо се ја и ви, тако рећи, врло брзо спријатељили и ви стекли неко поверење у мене, да вам ја могу дати користан савет — и да ћете ме послушати.

Ђемине руке лагано склизнуше на колена... она поче прикупљати наборе своје хаљине.

— Па какав ћете ми савет дати, monsieur Dimitri? — упита она, поћутавши мало.

Сањин спази како Ђемини прсти дрхте на њеним коленима... Она је и наборе хаљине прикупљала само зато да би сакрила то дрхтање. Он лагано метну своју руку на те бледе, дрхтаве прсте.

— Ђема, — рече он, — зашто ме не гледате?

Она у трен ока збаци назад преко рамена свој шешир — па упре у њега своје очи, поверљиве и племените као и пре. Она је чекала да он почне говорити... Али изглед њеног лица збуни и као ослепи Сањина. Топал сјај вечерњег сунца обасјавао је њену младу главу — и израз те главе био је светлији и ведрији и од самог тога сјаја.

— Послушаћу вас, monsieur Dimitri, — поче она, смешећи се једва приметно и врло мало подижући обрве: — али какав ћете ми савет дати?

— Какав савет? — понови Сањин. — Ево, видите, ваша мама мисли да отказати г-ну Клиберу само зато што он прекјуче није показао нарочиту храброст...

— Само зато? — рече Ђема, наже се, подиже котарицу и метну је преда се на клупу.

— Да је... уопште... отказ с ваше стране — неразборит; да је то такав корак чије све последице треба добро одмерити; да, напослетку, само стање ваших послова налаже извесне обавезе сваком члану ваше породице....

— То је све... мамино мишљење, — прекиде Ђема: — то су њене речи. То ја знам; али какво је ваше мишљење?

— Моје? — Сањин поћута. Осети да га нешто стеже у грлу и отежава дисање. — И ја мислим, — поче он с напором...

Ђема се исправи. — И ви? Ви такође мислите?

— Да... то јест... — Сањин није могао, апсолутно није могао додати ниједне речи.

— Добро, — рече Ђема. — Ако ми ви, као пријатељ, саветујете да променим своју одлуку... то јест, да не мењам своју ранију одлуку, — онда ћу промислите. — Не опажајући ни сама шта ради, она поче премештати вишње натраг из тањира у котарицу... — Мама се нада да ћу вас послушати... Па шта? Можда ћу вас доиста послушати...

— Али, допустите, фрајлајн-Ђема, ја бих прво желео знати какви су вас разлози побудили...

— Послушаћу вас, — понови Ђема, а обрве су јој се све више мрштиле, образи бледели; доњу усну је гризла. — Ви сте тако много учинили за мене да сам дужна учинити што ви хоћете; дужна сам испунити вашу жељу. Рећи ћу мами... промислићу. Ево је, долази, баш као поручена.

Доиста, фрау-Леноре се појави на прагу од врата која су водила од куће у башту. Нестрпљење ју је мучило: није могла да седи на једном месту. По њеном рачуну Сањин је морао већ давно и давно свршити своје објашњење с Ђемом, иако његов разговор с њом није трајао ни четврт сата.

— Не, не, не, тако вам Бога, не говорите јој засад ништа, — рече Сањин брзо, скоро уплашено. — Причекајте... ја ћу вам рећи, писаћу вам... а ви се дотле немојте одлучивати ни на што, причекајте...

Он стеже руку Ђеми, скочи са клупе, — и, на велико чуђење фрау-Леноре шмугну поред ње, подигавши мало шешир, промрмља нешто неразговетно, — па се изгуби.

Она приђе кћери.

— Реци ми, молим те, Ђема...

Ова одједном устаде и загрли је. — Мила мама, можете ли причекати мало, трунчицу... до сутра? Можете? И то тако да до сутра ни речи?... Ах!...

Изненада је облише сјајне, за њу саму неочекиване сузе. То је тим више зачудило фрау-Леноре што израз Ђемина лица није био нимало тужан, пре је био радостан.

— Шта је теби? — упита она. — Ти ми никад не плачеш — а сад наједаред...

— Ништа мама, ништа! Само ви причекајте. Ми обадве треба да причекамо. Не питајте ништа до сутра — и хајдете да бирамо вишње, док сунце није зашло.

— Али ти ћеш бити паметна?

— О, ја сам врло паметна! — Ђема значајно климну главом. Она поче везати омање китице вишања, држећи их високо изнад руменог лица. Своје сузе није брисала. Оне су се саме осушиле.

XXV

Сањин се врати у свој стан скоро трчећи. Осећао је, био је свестан да ће му се тек тамо, кад буде сам са собом, најзад објаснити шта му је, шта је то с њим. И доиста: тек што је ушао у своју собу, тек што је сео за свој писаћи сто, кад, налактивши се на тај сто обема рукама и притиснувши оба длана на лице — тужно и потмуло узвикну: „Ја је волим, волим лудо!" — па се сав унутра зажари, као угаљ с кога је изненада одуван нахватани слој мртвог пепела. Један тренутак... и већ није био кадар схватити како је могао седети поред ње... с њом! — и

разговарати с њом, а не осећати да обожава и сам поруб њене хаљине, да је готов, као што кажу млади људи, — „умрети код њених ногу". Последњи састанак у башти је све одлучио. Сад кад је мислио о њој, — она му већ није излазила пред очи с развејаним витицама, у сјају звезда: — видео ју је како седи на клупи, видео како једним покретом збацује са себе шешир — и гледа га тако поверљиво... и дрхтавица и љубавна чежња прострујаше му по свима жилама. Сети се руже коју ево већ трећи дан носи у свом џепу: извади је и тако снажно притиште на своје усне да се и нехотице намршти од бола. Сад већ више ни о чему није размишљао, ништа није мислио, ни на шта није рачунао нити је шта предвиђао; одвојио се од свега прошлог, скочио је напред: с тужне обале свога усамљеног момачког живота бућнуо је у ту веселу, бујну, снажну матицу — и туге мало остаде, и он неће ни да зна куда ће га изнети и неће ли га разбити о стену! То већ нису оне тихе струје Уландове романсе које су га недавно уљушкивале... То су јаки, несавладљиви таласи! Они лете и јуре напред — и он лети с њима...

Узе табак хартије — па без преправљања, скоро једним потезом пера написа ово:

„Мила Ђема,

„Ви знате какав сам савет узео на себе да вам дам, знате шта жели ваша мама, и за што ме је молила, — али оно што не знате, а што сам вам дужан данас рећи, — то је да вас волим, волим са свом страшћу срца које је први пут заволело! Ова ватра је

изненада букнула у мени, али с таком снагом да не налазим речи! Кад је ваша мама дошла к мени и молила ме — она је још тињала у мени — иначе, као поштен човек, не бих пристао да испуним њену поруку... Само признање које вам сад чиним јесте признање поштена човека. Ви треба да знате с ким имате посла, — међу нама не треба да има неспоразума. Ви видите да вам не могу давати никакве савете... Ја вас волим, волим, волим — и ништа више немам — ни у души, ни у срцу!!

Дим. Сањин."

Савивши и запечативши ово писамце, Сањин је хтео да зазвони за келнера, па да га пошље по њему... „Не! то је незгодно... По Емилу? Али ићи у дућан, тражити га тамо међу другим помоћницима — такође је незгодно. Осим тога, већ је ноћ — и он је, можда, већ отишао из дућана." Размишљајући тако, Сањин, ипак, метну шешир, па изађе на улицу, зађе за један угао, за други — и на своју неописану радост спази пред собом Емила. С торбом под мишком, са смотуљком хартије у руци, млади ентузијаст је хитао кући.

„Не каже се узалуд да сваки заљубљени има своју звезду", помисли Сањин па зовну Емила.

Овај се окрете и одмах му притрча.

Сањин му не даде да се усхићује, даде му писмо, објасни му коме и како да га преда... Емил је пажљиво слушао.

— Да нико не види? — упита он, давши свом лицу значајан и тајанствен израз, који као да вели: „знамо ми у чему је ствар!"

— Да, млади мој пријатељу, — рече Сањин, па се малко збуни; ипак потапша Емила по образу... — И ако буде одговора... Ви ћете ми донети одговор, зар не? Ја ћу седети код куће.

— За то се већ нс брините !— шапну весело Емил, отрча и у трку му још једном климну главом.

Сањин се врати кући — па не палећи свећу, пружи се по дивану, подметну руке под главу и предаде се осећању тек примећене љубави, коју не треба ни описивати: ко ју је осећао, тај зна њене муке и сласти; ко је није осећао — њему се не може објаснити.

Врата се отворише — појави се Емилова глава.

— Донео сам, — рече он шапатом: — ево вам одговора!

Он показа и подиже изнад главе савијену хартијицу.

Сањин скочи са дивана и истрже је из Емилове руке. Страст се у њему била и сувише разбуктала: није му сад било до тајења, до обзирања на пристојности — чак ни пред тим дечком, њеним братом. Он би га се стидео, савладао би се — кад би могао!

Приђе прозору — и при светлости уличног фењера, који је био баш пред кућом, — прочита ове ретке:

„Молим вас, преклињем вас — сутра целог дана немојте долазити код мене, немојте се појављивати. То ми је потребно, преко потребно, — а после ће се све решити. Знам да ми нећете одрећи, зато што...

Ђема."

Сањин двапут прочита то писамце — о, како му се њен рукопис учинио до крајности мио и леп! — поразмисли се мало, па, обративши се Емилу, који је стајао окренут к зиду, да би показао како је скроман младић — и чепркао по њему ноктом, — гласно га позва по имену.

Емил одмах притрча Сањину. — Шта желите?

— Слушајте, пријатељу...

— М-г Димитрије, — прекиде га Емил жалостивим гласом: — зашто ми не говорите ти?

Сањин се насмеја. — Па добро. Слушај, пријатељу. (Емил лако потскочи од задовољства) — слушај: т а м о, разумеш ли, тамо ћеш рећи да ће све тачно бити извршено (Емил стеже усне и важно климну главом) — а ти ћеш... Шта ћеш радити сутра?

— Ја? Шта ћу радити? Шта хоћете да радим?

— Ако можеш, дођи к мени ујутру, раније, — па ћемо до мрака шетати по околини Франкфурта... Хоћеш ли?

Емил потскочи. — Забога, шта може бити лепше на свету? С вама да шетам — та то је, просто, дивота! Доћи ћу неизоставно!

— А ако те не пусте?

— Пустиће!

— Слушај... Немој говорити т а м о да сам те звао на цео дан.

— Зашто бих говорио? Та ја ћу онако отићи! Чудна ми чуда!

Емил снажно пољуби Сањина па отрча.

А Сањин је дуго ходао по соби — и касно је легао да спава. Предао се оним истим нежним и слатким

осећањима, оној истој радосној несвестици пред новим животом. Сањин је био врло задовољан тим што му је пало на ум да за сутра позове Емила; он је личио на своју сестру. „Опомињаће ме на њу", мишљаше Сањин.

Али се највише чудио како је јуче могао бити друкчији него данас? Чинило му се да је „вечито" волео Ђему — и волео је баш овако како је воли данас.

XXVI

Сутрадан, у осам сати изјутра, јави се код Сањина Емил, с Тартаљом на узици. Да је био син германских родитеља, не би могао показати већу тачност. Код куће је слагао: рекао је да ће шетати са Сањином до доручка, а после ће отићи у дућан. Док се Сањин облачио, Емил отпоче разговор с њим, истина неодлучно, о Ђеми, о њеном разлазу са г-ом Клибером; али му Сањин сурово прећута одговор, а Емил, направивши се да разуме због чега се не треба дотицати те важне тачке, више се није враћао на њу, — већ се само покашто правио замишљен, чак и строг.

Попивши кафу, два пријатеља се упутише — пешке, разуме се, — у Хаузен, мало село недалеко од Франкфурта, опкољено шумама. Цео планински ланац Таунус види се отуда као на длану. Време је било дивно; сунце је сијало и горело, али није пекло; свеж ветар је несташно шумео у зеленом лишћу; по земљи, као омање пеге, промицале су лако и брзо сенке високих, округлих облачака. Младићи брзо

изађоше из вароши, па бодро и весело почеше корачати по добро почишћеном путу. Зађоше у шуму — и дуго су тамо шврљали; затим врло добро доручковаше у сеоској крчми; затим су се пели на брда, уживали у лепом изгледу, пуштали озго камење и пљескали длановима, гледајући како то камење занимљиво и чудно скаче, као зечеви, док их оздо не изгрди звонким и јаким гласом неки пролазник, кога нису могли видети; затим су лежали, пруживши се по краткој, сувој маховини љуто љубичасте боје; после су пили пиво у другој крчми, па су се утркивали, скакали у опкладу: ко ће даље? Нашли су место где се чује одјек и разговарали с њим, певали, довикивали се, рвали се, ломили гране, китили своје шешире гранама папрати — па чак и играли. Тартаља је суделовала у свима тим забавама, колико је могла и умела: камење, истина, није бацала, али се као клупче котрљала за њим, завијала кад су младићи певали, — па је чак и пиво пила, иако с очевидним гађењем: тој вештини га је научио студент коме је некад припадала. Уосталом, она је Емила рђаво слушала — не као свога газду Панталеона, — и кад јој је Емил наређивао да „говори" или „кија", — само је репом увијала и плазила језик.

Младићи су и разговарали међу собом. У почетку шетње Сањин, као старији и зато разборитији, поведе реч о томе шта је фатум или судбина и шта значи и у чему је човеков позив; али разговор убрзо узе мање озбиљан правац. Емил поче распитивати свога пријатеља и заштитника о Русији, о томе како се тамо бију у двобоју и да ли се може брзо научити

руски језик, и шта је осећао кад је официр гађао у њега? А Сањин је, са своје стране, распитивао Емила о његовом оцу и матери, уопште о њиховим породичним стварима, трудећи се свакојако да не помене Ђемино име, — а уствари мислећи само о њој. Управо, он о њој није чак ни мислио — већ о сутрашњем дану, о том тајанственом сутрашњем дану који ће му донети непознату, нечувену срећу! Као да завеса, танка, лака завеса виси пред његовим умним погледом, њихајући се слабо, — а иза те завесе он осећа . . . осећа присутност младог, непомичног, божанственог лика с љупким осмејком на уснама и строго, привидно строго обореним трепавицама. И тај лик није Ђемино лице, то је лице саме среће! И ево, наступи најзад његов час, завеса се подиже, отварају се уста, трепавице се дижу — видело га је његово божанство — и у исто време светлост, као од сунца, и радост и бескрајно усхићење!! Он мисли о том сутрашњем дану — и душа му опет радосно замире у чежњи и све нестрпљивијем ишчекивању!

И ничему не смета то ишчекивање, та чежња. Она прати сваки његов покрет — а ничему не смета. Не смета му да одлично руча у крчми са Емилом — и само покашто, као кратка муња, блесне у њему мисао: ако би ко на свету знао??!! Не смета му та чежња да после ручка игра са Емилом „труле кобиле”. На пространој зеленој ливади играју се те игре . . . и какво запрепашћење, каква забуна за Сањина кад уз јаросно лајање Тартаљино, раширивши вешто ноге и прелећући као птица преко погрбљеног Емила — изненада угледа пред собом, на самој

ивици зелене ливадице — два официра, у којима сместа познаде свога јучерашњег противника и његова секунданта, г.г. фон Денхофа и фон Рихтера! И један и други меће стакло у око па гледа у њега и смешка се... Сањин се дочекује на ноге, окреће се од њих, брзо облачи збачени горњи капут, говори отсечним речима Емилу, овај такође меће капутић — па се оба одмах удаљују.

Доцкан су се вратили у Франкфурт. — Грдиће ме, — говорио је Сањину Емил, праштајући се с њим: — али све једно! Зато сам тако дивно, дивно, провео дан!

Вративши се у своју гостионицу, Сањин нађе писамце од Ђеме. Она му је заказивала састанак — за сутра, у седам сати изјутра, у једном од јавних паркова који са свих страна окружују Франкфурт.

Како му је задрхтало срце! Како му је било мило што јој се тако без поговора покоравао! И, Боже мој, шта је обећавао... шта није обећавао тај ретки, јединствени, немогући и несумњиви сутрашњи дан!

Он се упи очима у Ђемино писамце. Дугачки, дивни репић првог слова њеног имена које је стајало на крају писма, — потсети га на њене лепе прсте, њену руку... Помисли да ниједном није додирнуо уснама ту руку... „Талијанке су, — мишљаше он, — упркос гласовима о њима, стидљиве и озбиљне... А већ Ђема поготову! Царица... богиња... девичански и чисти мрамор"...

„Али ће доћи време — и оно није далеко"...

Ту ноћ био је у Франкфурту један срећан човек...

Спавао је; али је за себе могао рећи песниковим речима:

Ја спавам ... али осетљиво срце не спава ...

Оно је ударало тако лако као што удара крилима лептир, павши на цвет, окупан летњим сунцем.

XXVII

У пет сати Сањин се пробудио, у шест је већ био обучен, у шест и по се шетао по јавном парку, на погледу омањег павиљона, који је Ђема поменула у свом писамцету.

Јутро је било тихо, топло, сиво. Покашто се чинило као да ће сваки час пасти киша; али пружена рука није ништа осећала, и само гледајући на рукав хаљине могли су се приметити трагови сићушних, као најситнији бисер, капљица; па су и оне убрзо престале. Ветра као да никад није ни било на свету. Сваки звук не да је летео, већ се разливао унаоколо: у даљини се једва згушњавала беличаста магла, ваздух је мирисао на резеду и цвет белог багрема.

На улици се дућани још нису отварали, али су се већ појављивали пешаци; покашто су тандркала усамљена кола ... у парку није било пешака. Баштован је стругао стазу лопатом, не журећи се, а једна старица у црном сукненом плашту прогегуца кроз алеју. Ни за тренутак није могао Сањин помислити да је то убого створење Ђема — па ипак га је штрецнуло у срцу, па је пажљиво пратио очима црну пегу како се удаљује.

Седам! изби сат на кули.

Сањин се заустави. — Је ли могуће да неће доћи? Хладна језа изненада прође кроз његове удове. Та иста језа понови се тренутак доцније, — али већ из другог разлога. Сањин чу за собом лаке кораке, лаки шум женске хаљине . . . Он се осврте: она је!

Ђема је ишла иза њега стазом. На њој је био сивкаст огртач и мала тамна капа. Она гледну у Сањина, окрете главу устрану — па кад га сустиже, брзо прође поред њега.

— Ђема, — рече он једва чујно.

Она му лако климну главом — па продужи напред. Он пође за њом.

Дисао је испрекидано. Ноге су га рђаво слушале.

Ђема прође поред павиљона, удари надесно, прође поред омањег, плитког басена, у ком се брижљиво брчкао врабац — па заобишавши жбун високих јоргована, спусти се на клупу. Место је било згодно и склонито. Сањин седе поред ње.

Прође минут — а ни он ни она не проговорише ни речи: она га чак није ни гледала — а он јој није гледао у лице, већ у склопљене руке, у којима је држала мали сунцобран. Шта се имало говорити? Шта се имало рећи што би се по својој важности могло сравнити с њиховим присуством овде, заједно, усамљено, тако рано, тако блиско једно другом?

— Ви се . . . не љутите на мене? — рече најзад Сањин.

Тешко да је Сањин могао рећи ишта глупље од тих речи . . . он је то сам увиђао . . . Али је бар ћутање било прекинуто.

— Ја? — одговори она. — Зашто? Не.

— А верујете ми? — настави он.

— Ономе што сте писали?

— Да.

Ђема обори главу и ништа не рече. Сунцобран јој исклизну из руку. Она га брзо ухвати пре него што паде на стазу.

— Ах, верујте ми, верујте у оно што сам вам писао, — узвикну Сањин; свег његовог снебивања нестаде — поче говорити ватрено: — ако на земљи има истине, свете, несумњиве истине, — онда је она то да вас волим, волим вас страсно, Ђема!

Она баци на њега кос, тренутан поглед — и опет умало не испусти сунцобран.

— Верујте ми, верујте ми, — понављао је он. Он ју је преклињао, пружао јој руке — а није је смео додирнути. — Шта хоћете да учиним ... да бих вас уверио?

Она опет погледа у њега.

— Реците, monsieur Dimitri, — поче она: — кад сте прекјуче дошли да ме саветујете — ви, значи, још нисте знали ... нисте осећали ...

— Осећао сам, — прихвати Сањин: — али нисам знао. Ја сам вас заволео управо од оног тренутка кад сам вас видео — али нисам одмах појмио шта сте постали за мене! Поред тога сам чуо да сте верени ... Што се тиче поруке ваше маме — то, прво, како бих могао одбити? а, друго, — ја сам вам ту поруку т а к о предао да сте се могли досећати ...

Чуше се тешки кораци, и некакав доста снажан господин, с торбом на леђима, очевидно странац,

испаде иза жбуна — па без устезања, као сваки путник, обухвати погледом пар што је седео на клупи, гласно се накашља — па оде даље.

— Ваша мама, — поче Сањин, чим умуче лупа тешких ногу, — рекла ми да ће ваш отказ изазвати скандал (Ђема се малко намршти); да сам делимице и ја дао повода ружним гласовима и да сам... према томе... ја — у неку руку — дужан да вас наговорим да не отказујете вашем заручнику, г-ну Клиберу...

— Monsieur Dimitri, — рече Ђема, па пређе руком по коси са стране окренуте Сањину, — немојте, молим вас, звати г-на Клибера мојим заручником. Ја нећу никад бити његова жена. Отказала сам му.

— Отказали сте му? Кад?

— Јуче.

— Њему лично?

— Њему лично. Код нас у кући. Долазио је к нама.

— Ђема! Значи, ви ме волите?

Она му се окрете.

— Иначе... зар бих дошла овамо? — шапну она, и обе јој руке падоше на клупу.

Сањин дохвати те немоћне руке с длановима горе окренутим, — притиште их на своје очи, на своје усне... Ето кад се подигла она завеса која му се јуче привиђала! Ево среће, ево њеног сјајног лика!

Он подиже главу и погледа у Ђему право и слободно. И она погледа у њега — унеколико озго надоле. Поглед њених полузатворених очију једва је

светлуцао, замагљен лаким, срећним сузама. А лице се није смешило... не! оно се смејало исто тако блаженим, иако безвучним смехом.

Он хтеде да је привуче на своје груди, али она се изви, па је одречно махала главом, не престајући се смејати оним истим безвучним смехом. „Причекај” чинило се да говоре њене очи.

— О, Ђема! — узвикну Сањин: — да ли сам могао мислити да ћеш ме ти (срце затрепери у њему као струна кад његове усне први пут изговорише ту реч: „ти”) — да ћеш ме заволети?

— Ни ја нисам то очекивала, — рече Ђема тихо.

— Зар сам могао мислити, — настави Сањин: — зар сам могао мислити, приближујући се Франкфурту, где сам мислио остати свега неколико сати, да ћу овде наћи срећу за цео свој живот?

— За цео живот? Збиља? — упита Ђема.

— За цео живот, заувек и на свагда! — узвикну Сањин с новом снагом.

Баштованова лопата изненадно поче грепсти на два корака од клупе на којој су они седели.

— Хајдемо кући, — шапну Ђема: — хајдемо заједно — хоћеш ли?

Да му је рекла у том тренутку: „Скочи у море — хоћеш ли” — не би стигла ни да изговори до краја последњу реч, а он би већ летео стрмоглавце у бездан.

Они заједно изађоше из парка па се упутише кући, не варошким улицама, већ кроз предграђа.

XXVIII

Сањин је ишао час поред Ђеме, час мало позади ње, није спуштао очију с ње и непрестано се смешио. А она као да се журила . . . као да се заустављала. Истину рећи, обадвоје су се кретали напред, као занети, он сав блед, она сва ружичаста од узбуђења. Оно што су учинили удвоје, пре неколико тренутака — то предавање своје душе другој души — било је тако снажно, и ново, и мучно; тако се неочекивано све у њиховом животу преместило и променило да се ни једно ни друго нису могли освестити, а само су појимали вихор који их је обузео, као онај ноћни вихор који их умало није бацио у загрљај једно другом. Сањин је ишао и осећао чак да друкчије гледа у Ђему: он очас примети неке особине њена хода, њених покрета, — и, Боже мој, како су му они били бескрајно драги и мили! И она је осећала да он т а к о гледа у њу.

Сањин и она су се заволели први пут; сва чуда прве љубави су се дешавала над њима. Прва љубав је такође револуција: једнолико правилни поредак устаљеног живота покварен је и уништен за трен ока, младост стоји на барикади, високо се вије њена светла застава, — и ма шта тамо испред ње чекало — смрт или нов живот — свему она шаље свој одушевљени поздрав.

— Шта је оно? Ама, је ли оно наш старац? — рече Сањин, показујући прстом на умотану прилику што је журно промицала постранце, као да се трудила да остане неприметена. Услед обиља среће, он је осећао потребу да говори са Ђемом не о љу-

бави — та је ствар била свршена, света, — већ о чему другом.

— Да, то је Панталеоне, — одговори Ђема весело и срећно. — Он је бесумње изашао из куће у стопу за мном; он је још јуче цео дан пратио сваки мој корак . . . Он се досећа!

— Он се досећа! — понови Сањин усхићено. Шта би то могла рећи Ђема, а да њега не обузме усхићење?

Затим је замоли да му потанко исприча све што се јуче десило.

И она одмах поче потанко причати, журећи се, збуњујући се, смејући се, уздишући кратким уздасима и гледајући се са Сањином кратким, ведрим погледима. Исприча му како је после прекјучерашњег разговора мама непрестано хтела да извуче од ње, Ђеме, штогод позитивно; како се отресла фрау-Леноре обећањем да ће рећи своју одлуку у року од двадесет четири сата; како је измолила тај рок — и како је то било тешко; како се сасвим неочекивано појавио г-н Клибер, кицошкији и уштирканији него икад; како је изјавио своју љутњу због детињасто неопростивог и за њега, Клибера, јако увредљивог (баш тако је рекао) испада непознатог Руса — он је мислио на т в о ј двобој; — како је затражио да се т е б и одмах откаже приступ у кућу. „Јер”, додаде он — и ту Ђема малко имитова његов глас и манир — „то баца сенку на моју част; као да се ја не бих могао заузети за своју вереницу, када бих то нашао за потребно и корисно! Цео Франкфурт ће сутра дознати да се туђин тукао с официром

због моје веренице — на што то личи? То прља моју част!” Мама се с њим слагала — замисли! — али сам тада ја изјавила да се он узалуд брине за своју част и своју персону, узалуд се налази увређен због гласова о својој з а р у ч н и ц и — јер ја нисам више његова заручница, и никад му нећу бити жена! Морам рећи да сам прво хтела говорити с вама . . . с тобом, пре него што му коначно откажем; али он је дошао . . . и ја се нисам могла уздржати. Мама чак врисну уплашено, а ја изађох у другу собу и донесох му његов прстен — ти ниси приметио, још пре два дана сам скинула тај прстен, — и вратила му. Он се страшно нашао увређен; али како је страшно самољубив и поношљив, није много разговарао — па је отишао. Ја сам, разуме се, морала много претрпети од маме, и јако ме је болело кад сам видела како се љути — па сам мислила да сам малко пожурила, али сам имала од тебе писамце — а и без тога сам већ знала . . .

— Да те волим, — упаде Сањин.

— Да . . . да си ме заволео. Тако је говорила Ђема, збуњујући се и смешећи се, спуштајући глас сваки пут или уопште прекидајући говор, кад би им неко ишао на сусрет или пролазио мимо њих. А Сањин је слушао раздрагано, наслађујући се и самим звуком њеног гласа, као што је јуче уживао у њеном рукопису.

— Мама је јако љута, поче опет Ђема — а речи су јој брзо текле једна за другом: — она никако неће да схвати да ми је г-н Клибер могао постати мрзак, да нисам из љубави полазила за њега — него због

њених силних молби... она сумња на... вас... тебе; то јест, управо да кажем, она је уверена да сам те заволела, — и то је тим јаче боли што још прекјуче то јој није било ни на крај памети, па ти је чак поверила да ме саветујеш... а та порука је била необична — зар не? Сад она за тебе... вас говори да сте препредењак, лукав човек, вели да сте обманули њено поверење и проричe ми да ћете ме преварити...

— Али, Ђема, — узвикну Сањин, — зар јој ниси рекла...

— Нисам ништа рекла! Како сам имала право пре него што поразговарам с вама?

Сањин пљесну рукама. — Ђема, надам се да ћеш јој бар сад све признати, да ћеш ме одвести к њој... Хоћу да докажем твојој мами да нисам варалица!

Сањинове груди су се јако надимале од прилива великодушних и ватрених осећања.

Ђема погледа у њега разрогачено. — Ви доиста хоћете да идете сад са мном мами? мами која тврди да... да је све то међу нама немогуће — и да никад не може бити? — Била је једна реч коју се Ђема није усуђивала да изговори... Она јој је пекла усне; али ју је тим радије изговорио Сањин.

— Да се оженим тобом, Ђема, да будем твој муж — ја већег блаженства не знам!

Он више није знао граница ни својој љубави, ни својој великодушности, ни својој одлучности.

Чувши те речи, Ђема, која је за тренутак била застала, пође још брже... Као да је хтела да побегне од те сувише велике и ненадне среће!

Али јој се најдаред отсекоше ноге. Иза угла улице, на неколико корака од ње, у новом шеширу и новом бекешу, прав као стрела, колмован као пудлица, појави се г-н Клибер. Он спази Ђему, спази Сањина — као у себи фркну, па забаци назад свој витки стас и кицошки им пође у сусрет. Сањину би непријатно, али, погледавши у Клиберово лице, коме је његов сопственик, уколико је умео, паштио се да даде израз презривог чуђења и чак сажаљења, — погледавши у то румено, простачко лице, изненада осети да га обузима љутња — па коракну напред.

Ђема га ухвати за руку, па пруживши му са спокојном одлучношћу своју, погледа право у лице свом бившем заручнику... Овај зажмире, нађежи се, врдну у страну — па, промрмљавши кроз зубе: „обичан свршетак песме!" (Das alte Ende vom Liede!) — удаљи се истим кицошким кораком, лако потскакујући.

— Шта је рекао, неваљалац? — упита Сањин, па хтеде да полети за Клибером; али га Ђема задржа и пође даље с њим, не извлачећи своју руку из његове руке.

Посластичарница Розели се појави испред њих. Ђема се још једаред заустави.

— Dimitri, monsieur Dimitri, — рече она: — још нисмо ушли тамо, још нисмо видели маму... Ако хоћете још да промислите, ако... још сте слободни, Димитрије!

Уместо одговора Сањин јој снажно, врло снажно притиште руку на своје груди — и повуче је напред.

— Мама, — рече Ђема, улазећи са Сањином у собу у којој је седела фрау-Леноре: — довела сам правог!

XXIX

Да је Ђема рекла да је довела са собом колеру или саму смрт, фрау-Леноре, свакако, не би могла с већим очајањем примити ту вест. Она сместа седе у кут, лицем окренута зиду, — па удари у плач, скоро закука, ни узми ни остави, као руска сељанка над гробом мужа или сина. У први мах Ђема се толико збуни да чак и не приђе матери — већ се укипи, насред собе; а Сањин се сасвим изгуби — само што и он не заплака!

Цео сат је трајао тај неутешни плач: цео сат! Панталеоне је сматрао за најпаметније да затвори спољашња врата на посластичарници, да не би ко туђи ушао, — срећом, још је било рано. Старац је и сам био у недоумици — и, свакако, није одобравао брзину с којом су поступали Ђема и Сањин, а иначе се није усуђивао да их осуђује, и готов је био да им укаже заштиту — у случају потребе: тако је мало волео Клибера! Емил се сматрао за посредника између свога пријатеља и сестре — и само што се није поносио тиме како је то све одлично испало! Он никако није могао разумети због чега се фрау-Леноре тако жести, и у својој души одмах је доконао да и најбоље жене пате од тога што немају увиђавности. Сањину је било најтеже. Фрау-Леноре је лелекала и одмахивала рукама, чим би јој се приближио — па је узалуд покушавао, стојећи подаље, да

неколико пута гласно узвикне: „Просим руку ваше кћери!" Фрау-Леноре се нарочито једила на себе због тога: „што је могла бити тако слепа да ништа не види!" „Да је мој Ђован' Батиста жив", понављала је она кроз сузе: „— ништа се ово не би догодило!" — „Боже, шта је ово? — мислио је Сањин: — па ово је на крају крајева глупо!" — Нити је он смео погледати у Ђему, нити се она одлучивала да подигне на њега очи. Задовољавала се тиме што је стрпљиво дворила матер, која је у почетку и њу одгуривала . . .

Најзад се бура, мало по мало, утиша. Фрау-Леноре престаде плакати, допусти Ђеми да је изведе из кута у који се била забила, да је намести у фотељу поред прозора и да јој дâ да се напије воде, са флер д'оранжом; допустила је Сањину — не да се приближи . . . о, не! већ да барем остане у соби (прво је непрестано тражила да он иде) и није га прекидала кад је говорио. Сањин се сместа користио насталим затишјем — па је показао изванредан говорнички дар: тешко да би умео с таквом ватром и с таквом убедљивошћу изложити своје намере и своја осећања и пред самом Ђемом. Та осећања била су најискренија; те намере најчистије, као код Алмавиве у „Севиљском берберину". — Није крио ни од фрау-Леноре ни од самога себе незгодну страну тих намера; али те незгоде биле су само привидне! Истина: он је странац, с њим су се скоро упознали, не знају ништа позитивно ни о његовој личности ни о његовом имовном стању; али он је готов набавити све потребне доказе да је исправан човек и да није си-

ромашан; позваће се на најнесумњивија сведочанства својих земљака! — Он се нада да ће Ђема бити срећна с њим и да ће он умети засладити њен растанак с њеном родбином!... Помињање растанка — сама та реч „растанак" умало не поквари целу ствар... Фрау-Леноре сва задрхта и узврпољи се... Сањин примети да ће растанак бити само привремен — и да га, напослетку, можда уопште неће ни бити!

Сањинов говорнички дар није био узалудан, фрау-Леноре га поче загледати, иако још непрестано сетно и прекорно, али не с ранијом одвратношћу и љутњом; затим му допусти да јој приђе, па чак и да седне поред ње (Ђема је седела с друге стране); потом га поче прекоревати — не само погледима већ и речима, што је већ означавало мало омекшавање њеног срца; поче се жалити, и њене жалбе су бивале све тише и мекше; оне су биле помешане с питањима упућеним час кћери, час Сањину; затим му је допустила да је узме за руку и није ју одмах тргла... затим је одмах заплакала — али већ сасвим другим сузама... Затим се тужно насмешила и зажалила што нема Ђован' Батисте, али већ у другом смислу... Прође још један тренутак — и оба кривца — Сањин и Ђема — већ су клечали код њених ногу, а она им је наизменце метала своје руке на главе; прође и други тренутак — и они су је већ грлили и љубили, а Емил, зажарен у лицу од раздраганости, утрча у собу па се и он баци у тесно збијену групу.

Панталеоне завири у собу, насмеши се и намршти у исто време — па оде у посластичарницу и отвори спољна врата.

XXX

Прелаз од очајања на тугу, а од ње на „тиху резигнацију”, извршио се доста брзо код фрау-Леноре; — али и та тиха резигнација се убрзо претворила у тајно задовољство, које је ипак свакојако крила и сузбијала ради пристојности. Још од првог дана познанства Сањин се свидео фрау-Ленори; помиривши се с мишљу да ће он бити њен зет, она више није налазила у томе ништа нарочито непријатно, иако је сматрала за дужност да своме лицу даје унеколико увређен. . . боље рећи забринут израз. Сем тога, све што се десило последњих дана било је тако необично. Што би, би! Као практична жена и као мати, фрау-Леноре је сматрала такође за своју дужност да постави Сањину разна питања, и Сањин, који, полазећи изјутра на састанак с Ђемом, није ни помишљао да ће се оженити њом, — истина, он тада ни о чему није мислио, већ се само подавао својој страсти, — Сањин је с потпуном готовошћу и, може се рећи, ватрено почео играти своју улогу, улогу заручника, и на сва питања одговарао је опширно, потанко, радо. Уверивши се да је он прави племић по рођењу, па чак и зачудивши се унеколико зашто није кнез, фрау-Леноре се уозбиљи и — „упозори га за раније” — да ће бити с њим потпуно искрена без икаквих увијања, јер је на то приморава њена света материнска дужност! — на што јој је Сањин одго-

ворио да он од ње ништа друго није ни очекивао, па је покорно моли — да га не штеди.

Тада му фрау-Леноре примети да г. Клибер (изговоривши то име, она лако уздахну, стеже усне и замуца) — г. Клибер, бивши Ђемин заручник, већ сад има осам хиљада форинти прихода — и та ће се сума из године у годину брзо повећавати — а колики он, Сањин, има приход?

— Осам хиљада форинти, понови отегнуто Сањин... — то је у нашем новцу — око петнаест хиљада рубаља у новчаницама... Мој приход је далеко мањи. Ја имам мало имање у тулској губернији... Уз добро управљање оно може дати — и чак неизоставно мора дати пет до шест хиљада... а ако ступим у службу, — лако могу добити око две хиљаде плате.

— У службу у Русији? — узвикну фрау-Леноре. — Ја се, значи, морам растати с Ђемом!

— Могу се одлучити за дипломатску службу, — прихвати Сањин: — имам неке везе... Тада ћу служити у иностранству. А могло би се и што друго учинити — и то је још понајбоље: да продам имање па да добијени капитал уложим у неко корисно предузеће, на пр. у побољшање ваше посластичарнице. — Сањин је осећао да говори нешто бесмислено, али га је била обузела неразумљива храброст! Чим погледа у Ђему, која је, откако је почео „практични" разговор, непрестано устајала, ходала по соби, опет седала — чим погледа у њу — већ нема за њега никаквих сметњи и спреман је да удеси све одмах, на најбољи начин — само да се она не узнемирује!

— Г. Клибер ми је такође хтео дати мању суму за побољшање посластичарнице, — прозбори, после малог колебања, фрау-Леноре.

— Мама! За име Божје! Мама! — узвикну Ђема талијански.

— О тим стварима треба говорити за времена, кћери моја, — одговори јој фрау-Леноре на истом језику.

Она се поново обрати Сањину и поче га распитивати какви су закони у Русији о браку, и да ли нема сметња за ступање у брак с католикињама — као у Пруској? (У то време, у четрдесетој години, сва Немачка се још сећала свађе пруске владе с келнским архиепископом због мешовитих бракова.) А кад фрау-Леноре чу да ће и њена кћи постати племићка, чим се уда за руског племића — она показа извесно задовољство. — Али ви прво морате ићи у Русију?

— Зашто?

— Него како? Да добијете допуштење од вашег цара.

Сањин јој објасни да то није никако потребно. . али да ће можда заиста морати пре свадбе ићи на најкраће време у Русију (он рече те речи — а срце му се болно стеже; гледајући у њега, Ђема разумеде да се оно стегло — па поцрвене и замисли се) — и да ће гледати да се користи својим бављењем у отаџбини како би продао имање. . . у сваком случају, донеће одонуд потребни новац.

— А ја бих вас још замолила да ми донесете лепе астраганске кожице за мантил, — рече фрау-Лено-

ре. — Оне су тамо, кажу, необично добре и необично јефтине!

— Заизвесно, с највећим задовољством, донећу и вама и Ђеми! — узвикну Сањин.

— И мени капицу од сафијана извезену срмом, — умеша се Емил, промоливши главу из друге собе.

— Добро — донећу и теби... и Панталеону папуче.

— Но, нашто то? Нашто? — примети фрау-Леноре. — Ми сад говоримо о озбиљним стварима. Али ево шта још, — додаде практична дама. — Ви велите: да продате имање. Али како ћете то учинити? Ви ћете, значи, и сељаке продати? — Сањина као да жацну нешто у слабину. Он се сети да је, разговарајући с г-ђом Розели и њеном ћерком о ропству сељака, које је, по његовим речима, изазивало у њему најдубље негодовање, више пута их уверавао да никад и нипошто неће продавати своје сељаке, јер таку продају сматра неморалним поступком.

— Потрудићу се да продам своје имање човеку кога ћу упознати као доброг, — рече он прилично муцајући, — или, можда ће сами сељаци зажелети да се откупе.

— То је најбоље, — рећи ће фрау-Леноре. — Јер продавати живе људе...

— Barbari! — промрмља Панталеоне, који се одмах за Емилом појави на вратима, затресе својом ћубом па се изгуби.

„Не ваља!" помисли у себи Сањин и погледа кришом у Ђему. Она, изгледа, није чула његове последње речи. „Али, не мари ништа!" помисли он опет.

На тај начин трајао је практични разговор до самог ручка. Фрау-Леноре се при крају сасвим смирила, и већ је Сањину говорила Димитрије, љупко му претила прстом и обећавала да ће му се осветити за његово лукавство. Много и потанко је распитивала о његовој родбини, јер — „и то је врло важно"; тако исто затражила је да јој опише свадбену церемонију, како се врши по обреду руске цркве, — и унапред се усхићивала Ђемом у белом оделу, са златном круном на глави.

— Та она ми је лепа као краљица, — рече она с материнским поносом — па и краљица нема таквих на свету!

— Друге Ђеме нема на свету! — прихвати Сањин.

— Да, зато она и јесте Ђема! (Познато је да на талијанском језику „Ђема" значи драги камен.)

Ђема навали љубити своју матер... изгледало је да је тек сад слободно дахнула — и терет који ју је тиштао спаде јој с душе.

А Сањин се одједном осети толико срећан, таквом детињом радошћу му се испуни срце при помисли да су се ето оствариле оне маште којим се он недавно предавао у овим истим собама; цело његово биће толико се разигра да се одмах упути у посластичарницу; зажеле неизоставно, пошто пото, да тргује за тезгом, као неколико дана пре тога... „Ја сад имам, помисли, пуно право на то! Та ја сам сад укућанин!"

И он доиста стаде за тезгу, и доиста поче трговати, т.ј. продаде двема девојчицама фунту бонбона, давши им место једне читаве две фунте, наплативши само половину цене.

За ручком је седео званично, као заручник, поред Ђеме. Фрау-Леноре је наставила своје практичне комбинације. Емил се сваки час смејао и наваљивао на Сањина да га поведе са собом у Русију. Било је одлучено да Сањин отпутује после две недеље. Једино је Панталеоне унеколико био туробан, тако да га је чак и фрау-Ленора прекорела. „А још је био секундант!" — Панталеоне погледа испод ока.

Ђема је скоро све време ћутала, али јој лице никад није било лепше и ведрије. После ручка она одазва Сањина за тренутак у башту, па, зауставивши се код оне исте клупе где је прекјуче пребирала вишње, рече му:

— Димитрије, немој се љутити на мене; али ја још једном хоћу да те опоменем да не треба да се сматраш везаним...

Он јој не даде да доврши...

Ђема окрете од њега своје лице.

— А што се тиче онога што је мама поменула — сећаш ли се? — о различи наших вера, то ево!...

Она дохвати крстић од граната који јој је висио о врату на танком ланчићу, јако трже и прекиде ланчић — па му даде крстић.

— Ако сам ја твоја, онда је и твоја вера — моја вера!

Сањинове очи биле су још влажне кад се заједно с Ђемом вратио у кућу. До вечера је све ушло у обичан колосек. Чак су играли и тресете.

XXXI

Сањин се сутрадан пробуди врло рано. Био је на врхунцу људске среће; али није му то сметало да спава; животно, судбоносно питање: како ће продати своје имање што пре и што може повољније — реметило је његов мир. У глави су му се укрштали различити планови, али још ништа није било јасно. Изађе из куће да се проветри, освежи. С готовим пројектом — не друкчије — хтео је да изађе пред Ђему.

Каква то прилика, доста тешка и дебелих ногу, иначе пристојно одевена, иде испред њега, помало гегајући? Где је он видео тај потиљак обрастао беличарастим увојцима, ту главу, као натакнуту право на рамена, та мека, гојазна леђа, те пуне, отомбољене руке? Ама да то није Полозов, његов стари друг из пансионата, кога је, има већ пет година, изгубио из вида? Сањин обиђе прилику испред себе, окрете се... Широко, жућкасто лице, ситне, свињске очице са белим трепавицама и обрвама, кратак, шопав нос, крупне усне као слепљене, округла ћосава брада — и тај израз целог лица, кисео, лен и неповерљив — да, заиста: то је он, то је Иполит Полозов!

„Да ли опет моја звезда не ради за мене?" сину Сањину у глави.

— Полозов! Иполите Сидоровићу! Јеси ли ти то?

Прилика се заустави, подиже своје сићушне очице, причека мало — па, одлепивши најзад своје усне, проговори промуклим гласом у фистули:

— Димитрије Сањин?

— Он главом и брадом! — узвикну Сањин и сте-

же једну Полозовљеву руку; у тесним кожним рукавицама сиво пепељасте боје, оне су и даље мртво висиле низ његове испупчене бутине. — Јеси ли одавна овде? Одакле си допутовао? Где си отсео?

— Стигао сам јуче из Визбадена, — одговори Полозов не журећи: — купујем за жену — и још данас се враћам у Визбаден.

— Ах, да! Па ти си жењен — и, кажу, те још каквом лепотицом!

Полозов мрдну очима у страну. — Да, кажу.

Сањин се насмеја. — Видим да си увек онај исти... флегматичан, какав си био и у пансионату.

— Шта имам да се мењам?

— И кажу, — додаде Сањин, с нарочитим нагласком на речи „кажу": — да је твоја жена врло богата.

— Кажу и то.

— А зар ти, Иполите Сидоровићу, не знаш то и сам?

— Ја се, брате, Димитрије... Павловићу? — да, Павловићу! не мешам у женине послове.

— Не мешаш? Ни у какве послове?

Полозов опет поведе очима у страну. — Ни у какве, брате. Она — за се... па и ја — за се.

— Па куд идеш сад? — упита Сањин.

— Сад никуд не идем, стојим на улици — и с тобом разговарам; а кад нас двојица свршимо, отићи ћу у своју гостионицу, па ћу ручати.

— Примаш ли мене у друштво?

— То јест — то ти мислиш, на ручак?

— Да.

— Изволи, молим те, удвоје је далеко пријатније јести. Ти ваљда ниси много брбљив?

— Не мислим.

— Е, па лепо.

Полозов се окрете напред. Сањин се упути поред њега. И Сањин је мислио — усне у Полозова се опет слепише, он је бректао и клатио се ћутећи. — Сањин је мислио: на који је начин пошло за руком томе клипану да уграби лепу и богату жену? Он сам нити је богат, ни угледан, ни паметан; у пансионату је сматран за млитавог и тупог дечка, за чмавала и ждеру. И надимак је имао „слинавко". Чудо!

„Али ако је његова жена врло богата — кажу да је кћи неког закупца — да ли не би она купила моје имање? Ма да он каже да се не меша ни у какве женине послове, томе се не може веровати! Поред тога, и цену ћу дати приступачну, повољну цену! Зашто не бих покушао? Може бити да то све моја звезда ради. . . Решено! Покушаћу!"

Полозов доведе Сањина у један од најбољих франкфуртских хотела, у коме је, наравно, држао најбољу собу. На столовима и столицама биле су нагомилане кутије, кофери, пакети. . . „Све, брате, куповине за Марију Николајевну!" (Тако се звала жена Ипполита Сидоровића). Полозов се спусти у фотељу, простења: „Ала је врућина!" па одреши вратну мараму. Затим зазвони за оберкелнера, па му брижљиво наручи врло обилан ручак. „А у један сат кола да су готова! Чујете ли, тачно у један сат!"

Оберкелнер се понизно поклони — па се понизно изгуби.

Полозов откопча прсник. По самом томе како је подизао обрве, дувао и мрштио нос, могло се видети да ће за њега бити велики терет говорити и да је с приличним страхом очекивао да ли ће га Сањин натерати да преврће језик, или ће сам узети на себе труд да води разговор.

Сањин разумеде расположење свога пријатеља, па га не хте оптерећивати питањима; ограничи се само на најпотребније; дознаде да је две године био у војној служби (као улан! мора да је лепо изгледао у кратком мундирићу!), пре три године се оженио — и ево је већ трећу годину у иностранству са женом, „која се сад лечи од нечега у Визбадену" — а спрема се за Париз. Сад и Сањин понешто исприча о свом прошлом животу, о својим плановима; он одмах пређе на главно, т.ј. поче говорити о својој намери да прода имање.

Полозов га је слушао ћутећи, само је овда-онда погледао на врата, откуда је требало да се појави ручак. Најзад се ручак појави. Оберкелнер, са још двојицом слугу, донесе неколико тањира под сребрним поклопцима.

— Је ли то имање у Тулској губернији? — рече Полозов, седајући за сто и мећући салвету за оковратник кошуље.

— У Тулској.

— У Јефимовском срезу... Знам.

— Ти моју Алексејевку знаш? — упита Сањин, седајући за сто.

— Знам, како да не. — Полозов наби уста кајганом са печуркама. — Марија Николајевна — моја

жена — има у сусетству имање... Отпушите ту флашу, келнер! Земља је прилична, само су ти сељаци исекли шуму. А зашто је продајеш?

— Потребан ми је новац, брате. Јефтино бих продао. Ето, могао би ти купити... Баш као поручено.

Полозов испи чашу вина, обриса се салветом, па опет поче жвагати — лагано и гласно.

— Н-да, — рече он напослетку... — Ја имања не купујем; немам капитала. Примакни-де зејтин. Сем ако жена неће да купи. Ти с њом поразговарај. Ако не будеш скуп, она није сраскида... Е баш су ови Немци магарци! Не умеју рибу зготовити. А изгледа да нема ништа простије. Па још причају: „Фатерланд треба ујединити”. Келнер, носите ову гадост!

— Па зар твоја жена сама управља... имањем? — упитаће Сањин.

— Сама. Е, котлети су добри. Препоручујем ти их. Рекао сам ти, Димитрије Павловићу, да се ни у какве женине послове не мешам, па ти сад то исто понављам.

Полозов настави мљескати.

— Хм... Али како ја могу с њом разговарати, Иполите Сидоровићу?

— Па врло просто, Димитрије Павловићу. Иди у Визбаден. Одавде није далеко. Келнер, имате ли енглеске слачице? Немате? Стока! Само немој губити времена. Ми прекосутра путујемо. Допусти да ти налијем чашу... ово је вино с букетом — није киселица.

Лице у Полозова оживе и зарумене се; оно је и оживљавало само кад је јео... или пио.

— Богами, не знам како то да учиним, — мрмљао је Сањин.

— Па шта те је то наједаред прижгало?

— У томе и јесте ствар што ме је прижгало.

— А потребна ти је велика сума?

— Велика. Ја... како да ти кажем! Ја сам намеран... да се женим.

Полозов метну на сто чашу коју је био принео уснама.

— Да се жениш! — рече он промуклим, од чуђења промуклим гласом, па скрсти своје пуне руке на трбуху. — Тако брзо?

— Да... брзо.

— Вереница је у Русији, разуме се?

— Не, није у Русији.

— Да где је?

— Овде, у Франкфурту.

— А ко је она?

— Немица; то јест, не, — Талијанка. Овде живи.

— С капиталом?

— Без капитала.

— Значи, љубав је одвећ јака?

— Како си смешан! Да, јака.

— И зато су ти потребни новци?

— Па да... да, да.

Полозов прогута вино, исплакну уста и опра руке, брижљиво их обриса о салвету, извади и запали цигару. Сањин га је ћутећи гледао.

— То је једино средство, — промрмља најзад По-

лозов, забацујући назад главу и испуштајући танку струју дима. — Иди мојој жени. Она ће, ако буде хтела, сву твоју невољу као руком однети.

— А како могу видети твоју жену? Ти велиш да прекосутра путујете?

Полозов затвори очи.

— Знаш шта ћу ти рећи, — рече он напослетку, окрећући уснама цигару и уздишући. — Иди кући, удеси се мало боље — па дођи овамо. Ја полазим у један сат, моја су кола пространа — повешћу те са собом. То је најбоље. А сад ћу да отспавам. Ја, брате, чим једем, одмах морам спавати. Природа тражи своје — и ја се не противим. Немој ми ни ти сметати.

Сањин мишљаше, мишљаше — па изненада диже главу: одлучи се!

— Па добро, пристајем — и хвала ти! У пола један ја сам овде — па ћемо поћи заједно у Визбаден. Надам се да се твоја жена неће љутити...

Али је Полозов већ хркао. Промрмља: — не сметај! — замлатара ногама па заспа као дете.

Сањин још једном обухвати погледом његову дебелу фигуру, његову главу, врат, његов високо подигнут, као јабука округао подвољак — па изађе из хотела и упути се брзим корацима у посластичарницу Розели. Ваљало му је обавестити Ђему.

XXXII

Он ју је застао у посластичарници, заједно с матером. Фрау-Леноре, савијених леђа, мерила је малим џепним метром размак између прозора. Спазивши

Сањина, она се исправи и весело га поздрави, ипак нешто збуњено.

— Мени се, после ваших јучерашњих речи, — поче она, — непрестано врте у глави мисли како да дотерамо наш дућан. Ево овде, мислим, да се наместе два орманчића с огледалима као поличицама. Сад је то, знате, у моди. А после још. . .

— Дивно, дивно, — прекиде је Сањин: — о свему томе треба промислити. . . Него ходите овамо, нешто ћу вам рећи. — Он узе фрау-Леноре и Ђему под руке па их одведе у другу собу. Фрау-Леноре се узнемири, па упусти метар из руку. Ђема се такође узнемири, али погледа пажљивије у Сањина па се умири. Његово лице било је, истина, забринуто, али је показивало живахну бодрост и одлучност.

Он замоли обе жене да седну, а сам стаде пред њима — па размахујући рукама и подижући у вис косу, рече им све: како се сусрео с Полозовом, како намерава да иде у Визбаден, како има могућности да прода имање. — Замислите моју срећу, — узвикну он напослетку: — ствар се тако окренула да можда нећу имати због чега да путујем у Русију! И свадбу можемо отпразновати много пре него што сам рачунао!

— А кад морате путовати? — упитаће Ђема.

— Још данас — за један сат; мој пријатељ је погодио кола — он ће ме повести.

— Ви ћете нам писати?

— Одмах! Чим свршим преговоре с том дамом — одмах ћу писати.

— Та је дама, велите, врло богата? — упита практична фрау-Ленора.

— Необично богата! Њен отац је био милионар — и све је њој оставио.

— Све — њој самој? Но — срећни сте. Само, пазите, немојте јевтино да дате своје имање. Будите паметни и тврди. Немојте да се заносите! Ја разумем вашу жељу да што пре будете Ђемин муж... али опрезност пре свега! Не заборавите: што скупље продате имање, тим више ће вама двома остати — и вашој деци.

Ђема се окрете, и Сањин опет поче махати рукама. — У моју опрезност можете бити уверени, фрау-Леноре! А ја се нећу ни погађати. Рећи ћу јој праву цену: ако да — добро, ако не да — нек иде с Богом.

— Јесте ли познати с њом... с том дамом? — упита Ђема.

— Никад јој нисам видео очију.

— А кад ћете се вратити?

— Ако од нашег посла не буде ништа — прекосутра; а ако се удеси — можда ћу морати остати још један или два дана. У сваком случају ни минуту нећу оклевати. Та ја ћу овде оставити своју душу! Него, ја се с вама заговорио, а треба пре поласка још и до куће да отрчим... Дајте ми руку за срећна пута, фрау-Леноре — код нас у Русији увек се тако ради.

— Десну или леву?

— Леву — ближа је срцу. Јавићу се прекосутра — са штитом или на штиту! Нешто ми све говори да

ћу се вратити као победилац! Збогом, моје добре, моје миле...

Он загрли и пољуби фрау-Леноре, а Ђему замоли да пође с њом за тренутак у собу — јер мора да јој каже нешто врло важно. Зажелео је, просто, да се опрости с њом насамо. Фрау-Леноре то разумеде — па се не показа радознала да сазна каква је то важна ствар...

Сањин још никад није био у Ђеминој соби. Сав чар љубави, сва ватра, и усхићење, и слатки страх — намах букнуше у њему, просто му продреше у душу чим прекорачи заветни праг... Он баци око себе раздраган поглед, паде пред ноге милој девојци и притисну своје лице уз њен стас...

— Јеси ли мој? — шапну она: — хоћеш ли се брзо вратити?

— Твој сам... вратићу се, — понављао је он, задихано.

— Чекаћу те, мили мој!

После неколико тренутака Сањин је већ трчао улицом у свој стан. Није ни приметио да је на вратима од посластичарнице за њим искочио Панталеоне, сав разбарушен — и нешто му викао, и млатарао високо подигнутом руком, и као да му је претио.

*

Равно у дванаест и три четврти Сањин се појави код Полозова. На капији његова хотела већ су стајала кола, у која су била упрегнута четири коња. Спазивши Сањина, Полозов само рече: „А! одлучио си се?" па метну шешир, обуче шињел, обу ка-

љаче, метну у уши памука, иако је било лето, па изађе на степенице. По његовом упутству келнери сместише у колима све његове многобројне купљене ствари, обложише његово седиште свиленим јастучићима, торбицама, завежљајима, метнуше код ногу корпу с намирницама и свезаше на кочијашком седишту куфер. Полозов исплати рачун широке руке — па уз помоћ услужног вратара, који га је, иако с леђа, с пуно поштовања придржавао, поче се пети у кола, стењући, седе, изгњечи добро све око себе, изабра и запали цигару — па тек тада махну прстом Сањину, као да вели: „пењи се и ти!" Сањин се намести поред њега. Полозов преко вратара нареди постиљону да вози ваљано — ако хоће да добије напојницу; ногоступи зазвечаше, врата на колима се залупише, каруце се кретоше.

XXXIII

Од Франкфурта до Визбадена данас нема ни један сат путовања железницом; у оно време засебна поштанска кола стизала су отприлике за три сата. Коње су мењали пет пута. Полозов не знаш да ли је спавао, или се онако њихао, држећи цигару у зубима, а говорио је врло мало; кроз прозор није погледао ниједаред: живописни предели нису га интересовали, чак је изјавио да је — „природа њему смрт!" Сањин је такође ћутао и такође није уживао у природи: није му било до тога. Он се сав предао размишљању, успоменама. На станицама је Полозов тачно плаћао, контролисао време по сату и награ-

ћивао постиљоне — мало или много, према њиховој ревности. На пола пута извади из корпе с намирницама две поморанџе, па изабра бољу за себе, а Сањину понуди другу. Сањин се пажљиво загледа у свога сапутника — па се наједаред насмеја.

— Чему се смејеш? — упита он, љуштећи пажљиво својим кратким белим ноктима кору с поморанџе.

— Чему? — понови Сањин. — Па моме и твоме путовању.

— А зашто? — опет ће запитати Полозов, стрпавши у уста једну меснату кришку поморанџе.

— Па чудно ми изгледа. Јуче сам, морам признати, мислио о теби колико и о кинеском цару — а данас путујем с тобом да продајем своје имање твојој жени, о којој такође немам ни најмањег појма.

— Свашта бива, — одговори Полозов. — Само ти поживи подуже — па ћеш се свега нагледати. Например, можеш ли ти мене замислити да као ордонанс јашем на коњу? А ја сам јахао, а велики кнез Михаило Павловић командује: „касом, касом тога дебелог корнета! Бржим касом!"

Сањин се почеша за ухом.

— Реци ми, молим те, Иполите Сидоровићу, каква је твоја жена? Какве је нарави? То ми је потребно да знам.

— Лако је њему командовати „касом!" — настави Полозов с изненадном жестином — али мени . . . како је мени? Па се мислим: узмите ви ваше чинове и еполете — нек иду с милим Богом! Него . . . ти си питао о мојој жени? Каква је жена? Људско ство-

реће, као сви. Прсте у уста јој не мећи — она то не воли. Главно је — говори што више... да би се имала чему смејати. Причај јој о својој љубави, тако нешто... али што занимљивије, знаш.

— Како занимљивије?

— Па тако. Ти си ми причао да си заљубљен, да хоћеш да се жениш. Но, ето, то и опиши.

Сањин се нађе увређен. — Шта ти у томе налазиш смешно?

Полозов само подиже очи. Сок од поморанџе му је текао низ браду.

— То је тебе жена слала у Франкфурт за куповине? — упитаће Сањин после неког времена.

— Баш она.

— Какве су то куповине?

— Зна се: играчке.

— Играчке? Зар ти имаш деце?

Полозов се чак одмаче од Сањина.

— Таман! Шта ће мени деца? Женске дрангулије... Накит. Потребе за тоалету.

— Зар се ти у томе разумеш?

— Разумем.

— Па зашто си ми рекао да се не мешаш ни у какве женине послове?

— У друге се не мешам. А ово... није ништа. Из досаде, могу. А и жена има поверења у мој укус. Ја се умем и цењкати.

Полозов поче говорити испрекидано; био се већ уморио.

— А твоја жена је врло богата?

— Да је богата, јесте. Само више за себе.

— Па ипак, чини ми се, ни ти се не можеш пожалити.

— Зато сам муж. Таман посла, да се не користим! Па ја сам јој и користан човек! Ја сам јој — батлија! Ја сам — згодан!

Полозов обриса лице фуларом и тешко хукну; као да вели: „милост; не терај ме да више изговорим и једну реч. Видиш како ми је то тешко."

Сањин га остави на миру — па се опет задуби у размишљања.

*

Хотел у Визбадену пред којим се сауставише каруце — личио је на прави дворац. Звонца сместа зазвонише у његовој унутрашњости, настаде узбуна и јурњава; уљудни лакеји у црним фраковима искочише на главни улаз; сав златом опшивен вратар једним махом отвори врата на каруцама.

Као неки тријумфатор изађе Полозов из кола и поче се пети по миришљавим степеницама, застрвеним теписима. Притрча му један човек, такође одлично одевен, али руског лика — његов собар. Полозов му напомену да ће га убудуће увек водити са собом — јер су, синоћ, у Франкфурту, њега, Полозова, оставили преко ноћи без топле воде! Собар начини запрепашћено лице — па, поклонивши се хитро, скиде господину каљаче.

— Је ли Марија Николајевна код куће? — упита Полозов.

— Код куће је, молим. Облачи се. Код графице Ласунске ће изволети ручати.

— А! код ње!... Стој! Тамо су ствари у кару-

цама; повади све сам и унеси. А ти, Димитрије Павловићу, — додаде Полозов: — узми себи собу, па за три четврти сата дођи. Ручаћемо заједно.

Полозов отплови даље, а Сањин затражи простију собу, — па пошто доведе своју тоалету у ред и одмори се мало, упути се у огроман апартман који је држао његова светлост (Durchlaucht) кнез фон Полозоф.

Он застаде тога „кнеза" како седи у врло раскошној фотељи насред дивног салона. Флегматични Сањинов пријатељ већ је био стигао да се окупа и обуче у врло богат атласни шлафрок; на глави је имао фес малинове боје. Сањин му се приближи и неко време га је разгледао. Полозов је седео непомично као идол; чак ни лице не окрете према њему, ни звука не пусти. Призор је доиста био величанствен! Нагледавши га се око два минута, Сањин хтеде да отпочне разговор, да наруши ту свету тишину — кад се одједном врата на суседној соби отворише, и на вратима се појави млада, лепа дама у белој свиленој хаљини с црним чипкама, с бријантима на рукама и на врату — главом Марија Николајевна Полозова. Њена густа, плава коса падала је с обе стране главе — у уплетеним али неподигнутим витицама.

XXXIV

— Ах, опростите! — рече она с полузбуњеним полуподругљивим осмехом, ухвативши учас крај једне витице и уперивши у Сањина своје крупне, сиве, сјајне очи. — Нисам мислила да сте већ стигли.

— Сањин, Димитрије Павловић, — рече Полозов, као и пре не окрећући се к њему и не устајући, већ показујући на њега прстом.

— Да ... знам ... већ си ми говорио. Врло ми је мило. Али ја сам хтела да те замолим, Иполите Сидоровићу ... моја собарица је данас некако смушена ...

— Да ти очешљам косу?

— Да, да, молим те. Извините, — понови Марија Николајевна с ранијим осмехом, климну главом Сањину, па се брзо окрете и изгуби на врата, оставивши за собом летимичан али јак утисак дражесног врата, красних рамена, дивног стаса.

Полозов устаде — па изађе на иста врата, тешко се клатећи.

Сањин ни тренутка није сумњао да је присуство његово у салону „кнеза Полозова" било врло добро познато самој домаћици; сва је ствар била у томе да она покаже своју косу, која је доиста била лепа. Сањин се у себи чак обрадова том испаду г-ђе Полозов: као вели, ако је хтела да ме запањи, да блесне преда мном својом лепотом, — ко зна, можда ће се и у погледу цене за имање показати попустљива. Његова душа је била толико испуњена Ђемом да све друге жене за њега већ нису имале никакво значење: он их је једва и примећивао; и овога пута он се ограничио само на то што је помислио: „да, право су ми говорили: ова госпођа је нешто ретко!"

А да није био у тако изузетном душевном стању, он би се вероватно друкчије изразио: Марија Николајевна Полозова, рођена Колишкина, била је не-

обична особа. И не може се рећи да је била беспрекорна лепотица: на њој су се чак доста јасно показивали трагови њеног плебејског порекла. Чело јој је било ниско, нос унеколико меснат и прћаст; ни финоћа коже, ни лепота руку ни ногу није се могла похвалити — али шта све то мари? Ко би се год срео с њом, не би се зауставио пред „светињом лепоте", да кажемо Пушкиновим речима, већ пред чарима снажнога, полуруског полуциганског бујног женског тела . . . па би се и нехотице зауставио!

Али је Ђемин лик чувао Сањина, као онај троструки оклоп о ком певају песници.

После десет минута Марија Николајевна се опет појави, у пратњи свога супруга. Она приђе Сањину . . . а ход јој је био такав да су неки особењаци у она, авај! већ далека времена — и од самог таквог хода губили памет. „Кад ти та жена прилази, као да ти сву срећу твога живота носи у сусрет", имао је обичај да каже један од њих. Она приђе Сањину, па му пружи руку и проговори својим љупким и мало уздржаним гласом на руском: „Ви ћете ме сачекати, зар не? Ја ћу се брзо вратити."

Сањин се поклони с пуно поштовања, а Марија Николајевна се већ губила иза завесе на спољним вратима — па, губећи се, окрете главу назад, преко рамена — и опет се осмехну, и опет остави за собом пређашњи грациозан утисак.

Кад се она осмехну — не једна и не две, већ читаве три јамице појавише се на сваком образу — а очи су јој се смешиле више него усне, него њене

румене, дугачке, укусне усне, с двема сићушним младежима с леве стране.

Полозов се ували у собу — и опет се намести у исту фотељу. Ћутао је као и пре; али чудан осмех с времена на време појављивао се на његовим безбојним и смежураним образима.

Он је био старолик, иако је свега три године био старији од Сањина.

Ручак којим је он почастио свога госта, наравно, задовољио би и највећег пробирача међу гурманима, али се он Сањину учинио бескрајан, неиздржљив! Полозов је јео лагано, „с осећањем, с разумевањем, с разделом", нагињући се пажљиво над тањиром, миришући скоро сваки комад; прво исплакне уста вином, затим прогута и уснама цмокне... а уз печење он се одједном расприча — али о чему? О мерино овцама, којих је намеравао да наручи читаво стадо — и то тако потанко, с таком нежношћу, употребљавајући деминутиве. Попивши шољу кафе, вруће, скоро кључале (он је неколико пута плачно-љутитим гласом напоменуо келнеру да му је јуче дао кафу хладну, хладну као лед!) — па откинувши врх хаванске цигаре својим жутим кривим зубима — он по свом обичају заспа, на велику Сањинову радост, који поче ходати тамо амо нечујним корацима, по меком тепиху, маштајући о томе како ће живети са Ђемом и с каквим ће јој се гласом вратити. Али се Полозов пробуди, како сам рече, раније него обично, — спавао је свега пола сата, па попивши чашу селтерске воде са ледом, и прогутавши једно осам кашичица слатког, руског слатког,

које му донесе собар у тамно-зеленој, правој „кијевској" тегли, и без којег он, како сам вели, није могао живети — заустави подбуле очи на Сањину и упита га да ли хоће да игра с њим „магарца". Сањин радо пристаде; бојао се да Полозов однекуд почне говорити о јагањцима, о јарићима и о дебелим кримским овцама. — Домаћин и гост пређоше заједно у салон, келнер донесе карте — и отпоче игра, разуме се не у новац.

За том невином забавом застаде их Марија Николајевна, вративши се од графице Ласунске.

Она се нагло насмеја чим уђе у собу и виде карте и растављен карташки сто. Сањин скочи с места, али она викну: „Седите, играјте. — Ја ћу се сад пресвући и вратити се", — па се опет изгуби, шуштећи хаљинама и смичући рукавице при ходу.

Она се одиста врати врло брзо. Своју свечану хаљину замени свиленом блузом љубичасте боје, отворених обешених рукава; око струка је имала дебео уплетен гајтан. Она седе поред мужа — па причекавши док он не остаде магарац, рече му: „Но, буцо, доста! (на реч „буцо" Сањин зачуђено погледа у њу — а она се весело осмехну, одговарајући погледом на његов поглед — и показујући све своје јамице на образима) — доста; видим да ти се спава; љуби руку па иди; а ја и г-н Сањин ћемо поразговарати удвоје."

— Нећу спавати, — рече Полозов, дижући се тешко из фотеље: — а да идем — хоћу, и пољубићу руку.

Она му потури свој длан, непрестано се смешећи и гледајући у Сањина.

И Полозов погледа у њу — па изађе, не опроставши се.

— Дакле, причајте, причајте, — живо проговори Марија Николајевна, мећући заједно оба разголићена лакта на сто и нестрпљиво куцкајући ноктима једне руке о друге. — Је ли истина што кажу да се жените?

Рекавши то, Марија Николајевна чак малко наже главу у страну, да би пажљивије и дубље загледала Сањину у очи.

XXXV

Слободно понашање г-ђе Полозове вероватно би у први мах збунило Сањина, — иако он није био новајлија и већ је видео света, — да није у самој тој слободи и фамилијарности опет видео добар предзнак за своју ствар. „Повлађиваћемо каприсима ове богате госпође'', докона он у себи — па јој одговори онако исто неусиљено како га је она питала:

— Да, женим се.

— Којом? Странкињом?

— Да.

— Јесте ли се скоро с њом упознали? У Франкфурту?

— Тако је.

— А ко је она? Могу ли знати?

— Можете. Она је кћи једног посластичара.

Марија Николајевна разрогачи очи и подиже обрве.

— Па то је дивота, — рече она отежући, — то је

необично! Ја мислим да на свету нема више таквих људи као што сте ви. Посластичарева кћи!

— Вас то, видим, чуди, — примети Сањин не без достојанства: — али, прво, ја уопште немам тих предрасуда...

— Прво, то мене ни мало не чуди, — прекиде га Марија Николајевна: — и ја немам никаквих предрасуда. Ја сам сама сељачка кћи. А? Што се чудите? Ја се дивим и радујем томе што се, ето, човек не боји да воли. Ви је волите, зар не?

— Да.

— Она је врло лепа?

Сањину би мало непријатно због тог последњег питања... Ипак, назад није могао.

— Знате, Марија Николајевна, — поче он: — свакоm човеку лице његове љубљене изгледа лепше од свих других; али моја заручница је заиста лепотица.

— Збиља? Којег типа? Талијанског? Античког?

— Да; она има врло правилне црте.

— Немате са собом њену слику?

— Немам! (У то време о фотографијама није било ни помена. Дагеротипи тек су се били почели ширити.

— Како јој је име?

— Име јој је Ђема.

— А вама?

— Димитрије.

— По оцу?

— Павловић.

— Знате ли шта, — рече Марија Николајевна, све

онако исто отегнутим гласом: — ви ми се много допадате, Димитрије Павловићу. Ви мора да сте добар човек. Дајте ми вашу руку. Будимо пријатељи.

Она му снажно стеже руку својим лепим, белим, јаким прстима. Њена рука је била мало мања од његове руке — али далеко топлија и глађа, и мекша, и животнија.

— Само, знате шта ми пада напамет?

— Шта?

— Нећете се разљутити? Не? Она је, кажете, ваша заручница. Али зар . . . зар је то баш морало бити?

Сањин се намршти. — Не разумем вас, Марија Николајевна.

Марија Николајевна се насмеја сасвим тихо — па затресавши главом, забаци назад косу која јој је падала на образе. — Несумњиво, он је диван, — проговори она пола замишљено, пола расејано. — Витез! Па хајде, верујте после тога људима који тврде да нема више идеалиста!

Марија Николајевна је све време говорила руски изванредно чистим, правим московским језиком — с народним, не племићским изговором.

— Ви сте се зацело код куће васпитавали? У старинској, побожној породици? — упитаће она. — У којој губернији?

— Тулској.

— А! Па то смо ми земљаци. Мој отац . . . Вама је ваљда познато ко је био мој отац.

— Да, познато ми је.

— Он се у Тули родио. Био је Туљанин. Но, добро... (То „добро" Марија Николајевна већ је намерно изговорила сасвим малограђански — овако: дебро̂о). Дакле, дајте сад да пређемо на посао.

— То јест... како то да пређемо на посао? Шта хоћете тим да кажете?

Марија Николајевна зажмири. — Па зашто сте овамо дошли? (Кад је она жмирила очима, њихов израз постајао је врло умиљат и малко подругљив; а када их је отварала широм — у њиховом светлом, скоро хладном сјају видело се нешто што није добро... нешто што прети. Особиту лепоту давале су њеним очима њене обрве, густе, малко спуштене, праве самурове). — Ви хоћете да ја од вас купим имање? Вама су потребни новци за вашу свадбу? Није ли тако?

— Да, потребни су.

— И много вам треба?

— У први мах, задовољио бих се са неколико хиљада франака. Вашем мужу је познато моје имање. Можете се посаветовати с њим — а ја не бих много тражио.

Марија Николајевна одмахну главом десно и лево. — Н а п р в о м м е с т у, — поче она развлачући, ударајући врховима прстију по реверима Сањинова капута: — немам обичај да се саветујем с мужем, сем једино у погледу тоалета — он ми је у томе сила; а н а д р у г о м м е с т у, зашто кажете да нећете много тражити? Ја нећу да се користим тим што сте ви врло заљубљени и што сте готови на свакојаке жртве... Ја од вас нећу примити никакве жртве.

Како? Уместо да потстичем код вас... но, како бих то рекла што лепше?... племенита осећања, шта ли? — да вас бездушно дерем...? То није моја навика. Кад се деси, ја не штедим људе — само не на такав начин.

Сањин никако није могао разумети да ли се то она њему потсмева или говори озбиљно, а у себи је само мислио: „о, па с тобом човек мора бити на опрезу!"

Послужитељ уђе с руским самоваром, чајним прибором, павлаком, бисквитима и т. д., на великом послужавнику, поређа сву ту благодет на столу између Сањина и г-ђе Полозове, па се удаљи.

Она му нали шољу чаја. — Не гадите се? — упитаће она — мећући му шећер у шољу прстима... а машице су стојале одмах ту.

— Забога!... Из тако дивне руке...

Он не заврши реченицу и умало се не загрцну гутљајем чаја, а она је пажљиво и ведро гледала у њега.

— Ја сам зато поменуо да је моје имање јефтино, — настави он: — јер, пошто сте сад у иностранству, не могу рачунати да имате много слободних новаца на расположењу и, најзад, ја сам осећам да је продаја... или куповина имања у оваквим приликама нешто ненормално, па то морам узети у обзир.

Сањин се саплитао и збуњивао, а Марија Николајевна се полако забацила на наслон од фотеље, скрстила руке па га је гледала све оним истим пажљивим и ведрим погледом. Он најзад ућута.

— Ништа, говорите, говорите, — рече она, као

да хоће да му притекне у помоћ: — ја вас слушам — пријатно ми је да вас слушам; говорите.

Сањин поче описивати своје имање: колико има хектара, и где се налази, и шта се све с њега добија, и како се може из њега извући што више користи... помену чак и живописно место на ком је кућа; а Марија Николајевна је само гледала и гледала у њега, — све ведрије и пажљивије, а усне су јој се једва мицале, без осмеха: она их је гризла. Њему најзад би нелагодно, па по други пут заћута.

— Димитрије Павловићу, — поче Марија Николајевна — па се замисли... — Димитрије Павловићу, — понови она... — знате шта: ја сам уверена да је куповина вашег имања врло користан посао за мене и да ћемо се погодити; али морате ми дати... два дана — да, два дана рока. Ви се ваљда можете одвојити два дана од своје заручнице? Дуже вас нећу задржавати против ваше воље — дајем вам часну реч. Али, ако вам је сад одмах потребно пет, шест хиљада франака, готова сам да вам их с великим задовољством позајмим — а после ћемо се обрачунати.

Сањин устаде.

— Морам вам захвалити, Марија Николајевна, на вашој срдачној и љубазној готовости да учините услугу човеку који вам је скоро непознат... Али, ако ви то баш желите, више волим сачекати вашу одлуку у погледу мога имања — остаћу овде два дана.

— Да; ја то желим, Димитрије Павловићу. А хоће ли вам бити врло тешко? Много? Реците.

— Ја волим своју заручницу, Марија Николајевна, — растанак с њом није ми лак.

— Ах, ви сте златан човек! — рече Марија Николајевна уздахнувши. — Обећавам вам да вас нећу сувише мучити. Ви одлазите?

— Већ је касно, — примети Сањин.

— А треба да се одморите од пута — и од игре „магараца" с мојим мужем. Реците, јесте ли ви велики пријатељ с Ипполитом Сидоровићем, мојим мужем?

— Васпитавали смо се у истом пансионату.

— И још тада је он био овакав?

— Како „овакав"? — упита Сањин.

Марија Николајевна се одједном толико засмеја да сва поцрвене у лицу, принесе марамицу уснама, устаде из фотеље — па, клатећи се, као уморна, приђе Сањину и пружи му руку.

Он се поклони — па се упути вратима.

— Изволите се сутра раније јавити — чујете ли? — викну она за њим. Излазећи из собе, он се осврте, и виде да се она спусти у фотељу и забаци обе руке за главу . . . Широки рукави од блузе смакоше се скоро до самих рамена — и мора се признати да је поза тих руку, да је цела та фигура била заводнички дивна.

XXXVI

Дуго после поноћи горела је лампа у Сањиновој соби. Он је седео за столом и писао „својој Ђеми". Причао јој је о свему; описао Полозове — мужа и жену — уосталом, више је говорио о својим осећа-

њима — а завршио је тиме што јој је заказао састанак после три дана!!! (с три ускличника). Ујутру рано однесе писмо на пошту, па пође да се прошета по парку око Курхауса, где је већ свирала музика. Света је било још мало; он постоја пред павиљоном у ком је био оркестар, отслуша потпури из „Роберта Ђавола", па попивши кафу, пође бочном, усамљеном алејом, седе на клупицу — па се замисли.

Дршка од сунцобрана брзо и доста снажно куцну га по рамену. Он се трже... Пред њим је стајала Марија Николајевна, у лакој, сиво-зеленој плишаној хаљини, у белом шеширићу од тила, у шведским рукавицама, свежа и румена као летње јутро, али су се у покретима и у погледу још видели трагови слатког мирног сна.

— Добар дан, — рече она. — Ја сам данас слала по вас, али ви сте већ били изашли. Тек што сам била попила своју другу чашу — мене, знате, овде терају да пијем воду — Бог зна зашто... ако ико, ја сам ваљда здрава? И ето, морам шетати цео сат. Хоћете да ми правите друштво? А после ћемо пити кафу.

— Ја сам већ пио, — рече Сањин устајући: — али ћу врло радо шетати с вама.

— Е, па дајте ми онда вашу руку... Не бојте се: ваша заручница није овде — она вас неће видети.

Сањин се усиљено насмеја. Осећао се непријатно кад год би Марија Николајевна поменула Ђему. Ипак, се брзо и послушно поклони... Рука Марије Николајевне се лагано и нежно спусти на његову руку — па склизну по њој и као да се прилепи уз њу.

— Хајдемо овуда, — рече му она, забацивши за леђа раширени сунцобран. — Ја сам у овдашњем парку као код своје куће: провешћу вас по лепим местима. И знате шта: (она је често употребљавала ове две речи) — ја и ви нећемо сад говорити о тој куповини: после ручка ћемо о њој добро поразговарати; него треба сад да ми причате о себи... да бих знала с ким имам посла. А после, ако хоћете, причаћу вам о себи. Пристајете?

— Али, Марија Николајевна, шта може за вас бити интересантно...

— Чекајте, чекајте! Ви ме нисте добро разумели. Ја нећу да кокетујем с вама. — Марија Николајевна слеже раменима. — Његова заручница као класична статуа, а ја с њим да кокетујем?! Али ви имате робу — а ја сам купац. И ја хоћу да знам каква вам је роба. Дакле, покажите каква је. Хоћу да знам не само шта купујем него и од кога купујем. То је било правило мога оца. Дакле, почињите... Но, не морате од детињства, него, ето — јесте ли одавно у иностранству? И где сте били до сада? Само идите лакше — немамо се куда журити.

— Овамо сам дошао из Италије, где сам пробавио неколико месеци.

— Па ви, као што се види, имате нарочиту наклоност према свему што је талијанско. Чудновато је то што нисте тамо нашли предмет своје љубави. Волите ли уметност? Слике? Или више музику?

— Ја волим уметност... Волим све што је лепо.

— И музику?

— И музику.

— А ја је никако не волим. Свиђају ми се само руске песме — и то у селу, и то у пролеће — уз игру, знате... Црвени паргар, ђердани, у потесу млада травица, мирише на дим... дивно! Али није о мени реч. Та говорите, причајте.

Марија Николајевна је све ишла, а сваки час је загледала у Сањина. Она је била високог раста — лице јој је достизало исту висину с његовим лицем.

Он стаде причати — спочетка нерадо, невешто — а после се чак расприча. Марија Николајевна је врло паметно слушала; а притом је сама изгледала тако отворена да је и нехотице и друге изазивала на искреност. Она је имала онај велики дар: поверљивост — le terible don de la familiarité, који помиње кардинал Рец. Сањин је говорио о свом путовању, о животу у Петрограду, о својој младости... Да је Марија Николајевна била светска дама, префињених манира — он се нипошто не би тако ослободио; али је она за саму себе говорила да је добар дечко који не трпи никакве церемоније; она се баш тако претставила Сањину. А у исто време тај „добри дечко" ишао је напоредо с њим мачијим кораком, ослањајући се овлаш на њега, и загледао му у лице; — а ишао је у особи младог женског створења, од кога је просто избијала она тиха ватрена саблазан што опија и изнурава човека, саблазан којом умеју да хватају нас, грешне, слабе мушкарце само словенске природе — и то само неке, и не чисте, већ с потребном мешавином!

Шетња Сањина с Маријом Николајевном, разго-

вор Сањинов с њом трајао је више од једног сата. И ниједном се нису зауставили — непрестано су ишли и ишли по бесконачним алејама парка, час се пењући на брдо и уживајући успут у лепом изгледу, час се спуштајући у долину и губећи се у густој хладовини — и све под руку. Покашто је Сањину чак постајало досадно: с Ђемом, са својом милом Ђемом никад тако дуго није шетао... а сад ова госпођа завладала њим — па крај! — Да нисте сустали? — питао он ју је више пута. — Ја се никад не уморим, — одговарала је она. Покашто су наилазили на шетаче; скоро сви су је поздрављали — неки с поштовањем, други чак понизно. Једном је од њих, врло лепом, кицошки обученом црномањастом господину издалека довикнула, с најлепшим париским акцентом: „Comte, vous savez, il ne faut pas venir me voir, ni aujourd'hui ni demain".[1] Он скиде ћутећи шешир и дубоко се поклони.

— Ко је то? — упита Сањин по рђавој навици „да буде радознао", коју имају сви Руси.

— То? Један Француштчић — много их се овде врти... А и мени се удварају. Него, време је да се пије кафа. Хајдемо кући; ви сте ваљда досад огладнели. Мој дражајши мора бити да се досад начмавао.

„Дражајши! Начмавао!!" понови у себи Сањин... „А тако одлично говори француски... Баш је чудна!"

[1] Графе, знате, не треба ми доћи у посету ни данас ни сутра. — Прим. прев.

*

Марија Николајевна се није преварила. Кад се вратила са Сањином у хотел — „дражајши” или „буца” већ је седео за постављеним столом, с неизоставним фесом на глави.

— А ја те се начекао! — узвикну он, направивши кисело лице. — Већ сам хтео пити кафу без тебе.

— Ништа, ништа, — одговори весело Марија Николајевна. — Ти си се љутио? То је за тебе здраво, иначе би се сасвим укочио. Ја сам, ево, довела госта. Звони брже! Хајдете да пијемо кафу, кафу — најбољу кафу — у саксонским шољама, на чаршаву као снег белом!

Она скиде шешир, рукавице — па запљеска рукама.

Полозов је погледа испод ока.

— Шта сте се ви то данас тако разлетели, Марија Николајевна? — рече он полугласно.

— То се вас не тиче Иполите Сидоровићу! Звони! Димитрије Павловићу, седите — па пијте кафу по други пут! Ах, како је пријатно наређивати! Нема таквог задовољства на свету!

— Кад има ко да слуша, — прогунђа опет супруг.

— Управо кад има ко да слуша! Зато и јесам весела. Нарочито поред тебе. Зар није тако, буцове? А ево и кафе.

На огромном послужавнику с којим се појави келнер била је и позоришна листа. Марија Николајевна је одмах узе.

— Драма! — рече она љутито: — немачка драма. Свеједно: боље него немачка комедија. Реците да ми

се узме ложа — беноар — или не... боље Fremden-Loge, — рече он келнеру. Чујете ли: пошто пото Fremden-Loge!

— Али ако је Fremden-Loge већ узела његова преузвишеност, управник варошки (seine Excellenz der Herr Stadt-Direktor)... усуди се да каже келнер.

— Дајте његовој преузвишености десет талира — а ложа мора бити моја! Чујете!

Келнер се покорно и тужно поклони.

— Димитрије Павловићу, хоћете ли ићи са мном у позориште? Немачки глумци су страшни, али ви ћете ићи... Да? Да! Како сте љубазни! Буцове, ти нећеш ићи?

— Како наредиш, — рече Полозов у шољу, коју принесе устима.

— Знаш шта: остани код куће. Ти у позоришту увек спаваш, — а и немачки рђаво разумеш. Него боље да учиниш ово: напиши одговор управнику — сећаш се, због наше воденице... односно сељачке мељаје. Кажи му да ја нећу, нећу и нећу! Ето ти занимања за цело вече.

— Разумем, — рече Полозов.

— Но, па врло добро. Паметна си ми ти. А сад, господо, пошто смо већ почели говорити о управнику, хајде да разговарамо о главном нашем послу. Чим келнер распреми сто, ви ћете нам, Димитрије Павловићу, испричати, све о свом имању, — како, шта, пошто продајете, колико хоћете капаре, — једном речи све! (Једва једном, помисли Сањин, — хвала Богу)! Ви сте ми већ понешто рекли, сећам

се да сте своју башту дивно описали — али буцов није био. . . Нек и он чује. — Ваљда ће и он што рећи! Мени је врло пријатно кад помислим да ћу вам моћи помоћи да се ожените — па обећала сам вам да ћу се после доручка позабавити вама — а ја увек одржавам своја обећања, — зар није тако, Иполите Сидоровићу?

Полозов протрља лице дланом. — Што јест, јест, ви никога не варате.

— Никада! и никога никада нећу преварити. Дакле, Димитрије Павловићу, излажите ствар, као што се изражавају у сенату.

XXXVII

Сањин поче „излагати ствар" — тј. опет, по други пут, описивати своје имање, али већ не дотичући се природне лепоте и позивајући се с времена на време на Полозова, ради потврде „факата и цифара" које је наводио. Али Полозов је само мрмљао хм! хм! и махао главом — да ли потврдно или одречно — сам би враг разумео. Уосталом, Марији Николајевној није ни требало његово интересовање. Она је показивала такве трговачке и административне способности да се човек морао дивити! Она је познавала економију до ситница; о свему се брижљиво распитивала, у све је улазила; свака њена реч погађала је у мету, била на свом месту. Сањин се није надао таквом испиту: није се био спремио. И тај испит је трајао читав сат и по. Сањин се осећао као окривљени који седи на узаној клупици пред строгим и

оштроумним судијом. „Па ово је саслушање!" сетно је шаптао у себи. Марија Николајевна се све време смешкала, као да се шалила: али од тога Сањину није било лакше; а кад се у току „саслушања" показало да он не разуме сасвим јасно значење речи: „склад" и „изор" — њега просто зној проби.

— Е, па, добро! — рече најзад Марија Николајевна. — Ваше имање сад знам... ништа горе него ви. Па колико тражите за једну душу? (У то време, као што је познато, цена имањима је одређивана према душама).

— Па... ја рачунам... мање од пет стотина рубаља не може, — с тешком муком изрече Сањин. (О, Панталеоне, Панталеоне, где си? Ево кад би морао опет узвикнути: Barbari!)

Марија Николајевна подиже очи у небо, као да премишља.

— Па шта? — рече она напослетку. — Та цена ми се чини умерена. Али ја сам себи одредила два дана рока — те морате причекати до сутра. Рачунам да ћемо се погодити — па ћете тада рећи колико вам треба капаре. А сад basta cosi! — пресече она, видевши да Сањин хоће нешто да примети. — Доста смо се бавили презреним металом... à demain les affaires![1] Знате шта: сад вас ослобађам (она погледа у емаљирани сатић, затакнут за појас)... до три сата... Треба да вас пустим да се одморите. Идите, играјте на рулету.

— Ја се никад не коцкам, — примети Сањин.

[1] Да оставимо послове за сутра. — Прим. прев.

— Збиља? Па ви сте савршенство. Уосталом, и ја не играм. Глупо је бацати новац у ветар — верујте. Али идите у салу за коцкање, посматрајте физиономије. Има их врло занимљивих. Има тамо једна старица, с ферођером и брковима — право чудо! Има и један наш кнез тамо — и он је добар. Величанствена фигура, нос као у орла, а кад метне талир, крсти се кришом испод капута. Читајте новине, шетајте, једном речју, радите што хоћете... А у три сата вас чекам... de pied ferme.[1] Треба раније ручати. Позориште код ових смешних Немаца почиње у шест и по. — Она му пружи руку. — Sans rancune, n'est-ce pas?[2]

— Забога, Марија Николајевна, зашто бих се ја љутио на вас?

— Па зато што сам вас мучила. Чекајте, показаћу вам већ, — додаде она, — зажмиривши, а све јамице одједном се појавише на заруменелим образима. — До виђења!

Сањин се поклони па изађе. Весео смех разлеже се за њим — и у огледалу поред којег је он у том тренутку пролазио показа се овај призор: Марија Николајевна намакла своме супругу његов фес на очи, а он се немоћно копрца и ногама и рукама.

XXXVIII

О како је дубоко и радосно уздахнуо Сањин чим се нашао у својој соби! Заиста: Марија Николајевна

[1] Сигурно. — Прим. прев.

[2] Без замерке, шта? — Прим. прев.

је рекла истину — потребно му је било да се одмори, од свих тих нових познанстава, сукоба, разговора, од тога дима што му се завукао у главу, у душу — од тога неслућеног, нетраженог зближења са женом која му је толико туђа! И кад се све то дешава? Безмало одмах сутрадан пошто је дознао да га Ђема воли, пошто је постао њен заручник? Па то је скрнављење! Хиљаду пута молио је у мислима своју чисту, невину голубицу да му опрости — иако у ствари ни за што није могао себе кривити; хиљаду пута је целивао крстић што му га је она дала. Да није имао наде да ће скоро и повољно свршити посао због којег је дошао у Визбаден, главачке би појурио отуда, назад — у мили Франкфурт, у ону драгу, сад већ сродничку кућу, к њој, к њеним вољеним ногама... Али шта може да ради! Треба испити чашу до дна, треба се обући, ићи на ручак — а с ручка у позориште... Кад би га бар сутра што пре пустила!

Још га је једно бунило, љутило га: он је с љубављу, са захвалним усхићењем мислио о Ђеми, о животу с њом удвоје, о срећи која га је чекала у будућности — а међутим, та чудна жена, та госпођа Полозова, непрестано је лебдела... не! није лебдела, већ штрчала... управо тако, с нарочитом злурадошћу изрази се Сањин — ш т р ч а л а пред његовим очима — и није се могао откачити од њене слике, није могао да не чује њен глас, да се не сећа њених речи — није могао да не осећа чак ни онај нарочити мирис, фини, свеж и оштар као мирис жутих кринова, којим је мирисала њена хаљина. Та госпођа га отворено вуче за нос, на све могуће начине му под-

илази... Зашто то? Шта хоће? Да то није само ћуд размажене, богате — ако не и неморалне жене? И тај њен муж?! Какво је то створење? Какви су то његови односи према њој? И зашто та питања долазе у главу њему, Сањину, коме стварно није стало ни до г-на Полозова, ни до његове супруге? Зашто не може да отера тај насртљиви лик, чак ни онда кад се обраћа свом душом другом лику, светлом и ведром као Божји дан? Како се смеју — кроз те, скоро божанствене црте — помаљати о в е? И не само што се помаљају — оне се дрско смешкају. Те сиве, грабљиве очи, те јамице на образима, те змијолике витице — зар је могућно да се то залепило за њега и да он нема снаге, не може да одбаци све то од себе?

Глупост! глупост! Већ сутра свега тога нестаће без трага... Али да ли ће га она сутра пустити?

Да... Сва та питања постављао је он себи, — а три сата се све више приближавало — и он обуче црни фрак, па прошетавши се мало по парку, упути се к Полозовим.

*

Код њих у салону застаде секретара посланства, Немца, врло дугачког, плавог, с коњским профилом и раздељком на потиљку (тада је то било још ново) — и... где чуда! кога још? Фон Денхофа, оног истог официра с којим се тукао пре неколико дана! Он никако није очекивао да ће га баш ту срести — па се и нехотице збуни, али му се ипак поклони.

— Ви се познајете? — упитаће Марија Николајевна, којој није измакла забуна Сањинова.

— Да... већ сам имао част, — рече Денхоф, па се овлаш поклони према Марији Николајевној и додаде полугласно и смешећи се: — Баш онај... Ваш сународник... Рус...

— Не може бити! — узвикну она такође полугласно, попрети му прстом, па се одмах поче опраштати — и с њим, и с дугачким секретаром, који је, по свему судећи, био смртно заљубљен у њу — јер би чак зинуо кад год би је погледао. Денхоф се сместа удаљи, с љубазном покорношћу, као кућни пријатељ који разуме шта се од њега тражи и кад је упола речено; секретар се био узјогунио, али га Марија Николајевна испрати без икакве церемоније...

— Идите к својој владајућој особи, — рече му она (тада је у Визбадену живела нека принчипеса ди Монако, која је необично много потсећала на рђаву лорету): — што да седите код овакве плебејке као што сам ја?

— Забога, госпођо, — уверавао је несрећни секретар: — све принчипесе на свету...

Али је Марија Николајевна била немилосрдна — и секретар изађе заједно са својим раздељком.

Марија Николајевна се тога дана била удесила врло много на свој „авантаж”, као што су говориле наше бабе. Имала је на себи свилену ружичасту „гласе” хаљину, с рукавима à la Fontanges, и с по једним крупним брилијантом у сваком уху. Очи су јој блистале као ти брилијанти: изгледала је расположена и врло весела.

Она понуди Сањину место поред себе и поче му говорити о Паризу, куда се спремала да путује кроз

неколико дана, о томе како су јој Немци досадили, како су глупи кад мудрују, а неумесно паметни кад се праве глупи; — па га наједанпут, што се каже с неба па у ребра — à brule pourpoint — упита је ли истина да је с истим тим официром што је малочас ту седео ових дана имао двобој због једне даме?

— А откуд ви то знате? — промрмља зачуђени Сањин.

— Добар се глас далеко чује, Димитрије Павловићу; али, уосталом, ја знам да сте били у праву, хиљаду пута у праву — и понашали се као витез. Реците, је ли та дама била ваша заручница?

Сањин малко набра обрве...

— Но, нећу, нећу, — брзо рече Марија Николајевна. — Вама је то непријатно, опростите ми, нећу! немојте се љутити! — Полозов се појави из суседне собе с новинама у рукама. — Шта ћеш? Је ли ручак готов?

— Ручак ће сад служити, него погледај-де шта сам прочитао у „Северној пчели"... Умро кнез Громобој.

Марија Николајевна подиже главу.

— А! Бог да му душу прости! Он ми је сваке године, — окрете се она Сањину, — у фебруару, на мој рођендан, све собе китио камелијама. Али ради тога ипак не вреди живети зими у Петрограду. Па њему је ваљда било преко седамдесет година? — упитаће мужа.

— Било је. Његов погреб је описан у новинама. Цео двор је присуствовао. Ево тим поводом и стихова кнеза Ковришкина.

— Е, па лепо.

— Хоћеш ли да прочитам? Кнез га назива мужем савета.

— Не, нећу. Какав је он био муж савета! Он је просто био муж Татјане Јурјевне. Хајдемо да ручамо. Жив мисли о живом. Димитрије Павловићу, вашу руку.

Ручак је, као и јуче, био изванредан и протекао је врло живахно. Марија Николајевна је умела причати ... редак дар код жене, па још Рускиње! Она није бирала изразе; нарочито није остајала дужна својим сународницима. Сањин се више пута морао гласно насмејати због неке живе и згодне речи. Најмање је Марија Николајевна могла да трпи дволичност, фразе и лажи... А њих је налазила скоро свуда. Она као да се разметала и хвалисала оном ниском средином у којој је почео њен живот; причала је доста необичне анегдоте о својој родбини из свога детињства: себе је звала опанчарком, као оно Наталија Кириловна Наришкина. Сањину је било јасно да је она у свом животу искусила далеко више него многа и многа њена вршњакиња.

А Полозов је јео промишљено, пио пажљиво и само покашто бацао час на жену, час на Сањина своје беличасте очи, које су изгледале слепе, а у суштини су врло добро виделе.

— Ала си ми паметан! — узвикну Марија Николајевна, обративши му се: — како си све моје поруџбине у Франкфурту извршио! Пољубила бих те у чело — али ти ми се за то не отимаш.

— Не отимам, — одговори Полозов, па засече ананас сребрним ножем.

Марија Николајевна погледа у њега па поче лупкати прстима по столу.

— Дакле, вреди наша опклада? — рече она значајно.

— Вреди.

— Лепо. Ти ћеш изгубити.

Полозов истури браду напред.

— Е, овога пута, Марија Николајевна, ма колико се ти уздала у се, рачунам да ћеш изгубити.

— О чему сте се кладили? Могу ли знати? — упиташе Сањин.

— Не... сад не можете, — одговори Марија Николајевна, па се насмеја.

Откуца седам сати. Келнер јави да су каруце готове. Полозов испрати жену, па се одмах отетура назад к својој фотељи.

— Пази добро! Не заборави да пишеш управнику! — довикну му Марија Николајевна из претсобља.

— Писаћу, не брини се. Ја сам тачан човек.

XXXIX

Године 1840 позориште у Визбадену је по спољашњем изгледу било ружно, а његова трупа, по фразерској и мизерној осредњости, по марљивој баналној рутини, ни за длаку се није уздизало изнад оног нивоа који се све досад може сматрати као нормалан за сва немачка позоришта, чије је савр-

шенство у последње време претстављала трупа у Карлсруе, под „чувеном" управом г-на Девријента. Позади ложе, узете „за њену светлост г-ђу Полозов" (Бог зна како се довио келнер да је набави — није зар стварно поткупио штадт-директора!) — позади те ложе била је омања собица с диванчићима. Пре него што уђе у њу, Марија Николајевна замоли Сањина да спусти завесе које су делиле ложу од позоришта.

— Нећу да ме виде, — рече она: — иначе би одмах навалили. — Она и њему даде место поред себе, леђима окренутим сали, тако да ложа изгледа празна.

Оркестар отсвира увертиру из „Фигарове свадбе"... Завеса се подиже: комад отпоче.

То је било једно од мнобројних домаћих дела, у којима су начитани али недаровити писци одабраним, али укоченим језиком, марљиво, али невешто спроводили какву „дубоку" или „савремену" идеју, претстављали такозвани трагички конфликт и изазивали досаду... азиску, као што има азиска колера. Марија Николајевна стрпљиво ослуша половину чина, али кад први љубавник, сазнавши за неверство своје љубљене (био је обучен у циметаст реденгот с „буфовима" и плишаном јаком, пругаст прсник са седефским дугметима, зелене панталоне, са лакованом кожом испод ђонова, и беле рукавице од јеленске коже), када тај љубавник, бусајући се обема песницама у груди и истуривши лактове напред, под оштрим углом, заурла сасвим као пас — Марија Николајевна не отрпе.

— Последњи француски глумац, у последњој паланчици, природније и боље игра него прва немачка звезда, — узвикну она љутито, па пређе у собицу позади ложе. — Ходите овамо, — рече она Сањину, лупкајући руком поред себе по дивану. — Да ћаскамо.

Сањин послуша.

Марија Николајевна погледа у њега. — А ви сте, видим, као памук! Вашој жени биће лако с вама. Онај пајац, — настави она, показујући крајем лепезе на глумца који је урлао (он је испољавао улогу домаћег учитеља): — потсетио ме на моју младост: и ја сам била заљубљена у учитеља. То је била моја прва... не, моја друга пасија. Први пут сам се заљубила у искушеника Донског манастира. Било ми је дванаест година. Виђала сам га само недељом. Он је носио кадифену мантију, мирисао се оделаваном, гурао се кроз гомилу с кадионицом, говорио дамама француски: „пардон, ексқизе” — и никад није дизао очију, а трепавице су му биле — ево оволике! — Марија Николајевна одвоји ноктом палца читаву половину свога малог прста и показа Сањину. — Мој учитељ се звао monsieur Gaston! Морам вам рећи да је био страшно учен и јако строг човек, Швајцарац — и тако енергичног лица! Бакенбарди црни као катран, грчки профил — а усне као од ливеног гвожђа! Ја сам га се бојала! Целог свог живота једино сам се њега бојала! Он је био домаћи учитељ мога брата, који је после умро... утопио се. Једна Циганка је и мени прорекла насилну смрт — али то је

будалаштина — ја у то не верујем. Замислите Иполита Сидоровића с камом?!...

— Може се умрети и од другог, а не само од каме, — примети Сањин.

— Све је то будалаштина. Јесте ли ви сујеверни? Ја нисам ни најмање. А што мора бити — мора. Monsieur Gaston је живео у нашој кући, над мојом главом. Понекад, кад се пробудим ноћу, чујем његове кораке — он је врло касно легао, — па ми срце обамире од страхопоштовања... или од неког другог осећања. Мој отац је једва био писмен, али нам је дао лепо образовање. Знате ли, ја разумем латински?

— Ви? латински?

— Да, ја. Научио ме monsieur Gaston. Прочитала сам с њим Енејиду. Досадна ствар — али има лепих места. Сећате ли се кад Дидона с Енејем у шуми...

— Да, да, сећам се — рече брзо Сањин. Он је био већ одавно заборавио све што је знао из латинског, а о Енејиди је слабо што знао.

Марија Николајевна га погледа по свом обичају, мало постранце и оздо. — Ви ипак немојте мислити да сам ја врло учена. Ах, Боже мој, не — ја нисам учена, и немам никаквог талента. Једва умем и писати... богами; не умем гласно читати; нити умем свирати на фортепијану, нити цртати, ни шити — ништа! Ето каква сам ја!

Она рашири руке. — Ја вам све ово причам, — настави она, — прво, зато да не бих слушала оне будале (она показа на позорницу, где је у то време, место глумца, урлала нека глумица, и она с лакто-

вима истуреним напред), а друго, због тога што сам вам остала дужна: ви сте мени јуче причали о себи.

— Имали сте вољу да ме питате, — приметиће Сањин.

Марија Николајевна се одједном окрете к њему. — А зар не желите да сазнате каква сам ја управо жена? Уосталом, не чудим се, — додаде она, наслањајући се опет на јастуке на дивану. — Човек се спрема да се жени, и то из љубави, па још после двобоја... Куд да мисли о другом којечему?

Марија Николајевна се замисли и поче гристи дршку од лепезе својим крупним, али равним и као млеко белим зубима.

А Сањину се чинило да му се глава опет пуни оним димом кога се није могао отрести — ево већ трећи дан.

Разговор између њега и Марије Николајевне водио се полугласно, скоро шапатом — а то га је још више дражило и узбуђивало...

Кад ли ће се све ово свршити?

Слаби људи никад сами не свршавају — све чекају крај.

На позорници је неко кијао; кијање је писац унео у свој комад као „комични моменат" или „елеменат"; другог комичног елемента у њој, наравно, није било, и гледаоци су се задовољавали тим моментом, па се смејали.

И тај смех је љутио Сањина.

Било је тренутака кад он апсолутно није знао да ли се љути или радује, да ли му је досадно или пријатно? О, кад би га Ђема видела!

*

— Богами, то је чудновато, — поче одједном Марија Николајевна. — Човек вам изјављује, и то тако мирним гласом: „Хоћу да се женим"; а нико вам неће рећи мирно: „Хоћу да скочим у воду". А међутим — каква је разлика? Чудновато, богами.

Сањину би криво. — Разлика је велика, Марија Николајевна! Понеког нимало није страх да скочи у воду; он уме пливати; а осим тога... што се тиче чудноватога у браку... кад сте већ дошли на то...

Он одједном ућута и уједе се за језик.

Марија Николајевна се удари лепезом по длану.

— Довршите, Димитрије Павловићу, довршите; знам шта сте хтели рећи. „Кад сте већ дошли на то, поштована госпођо, Марија Николајевна Полозова", хтели сте рећи, „ништа чудније не може се замислити од в а ш е г брака... та ја вашег супруга добро знам, из детињства!" Ето шта сте хтели казати ви што умете пливати!

— Допустите, — поче Сањин...

— Зар то није истина? Зар није истина? — упорно изговори Марија Николајевна. — Но, погледајте ми у лице и реците да нисам казала истину.

Сањин није знао куд ће с очима. — Но, изволите: истина је, кад баш хоћете да знате, — изговори он најзад.

Марија Николајевна одмахну главом. — Тако... тако. Но — а да ли сте се питали, ви који умете пливати, какав може бити узрок таквом чудноватом поступку једне жене која није сиромашна... нити глупа... нити ружна? Вас то, може бити, не интересу-

је; али све једно. Рећи ћу вам узрок, али не сад, већ чим се сврши одмор између чинова. Све се бојим да когод не уђе...

Још није била Марија Николајевна ни изговорила ту последњу реч, а спољашња врата се упола отворише — и у ложу провири црвена глава, масно-знојава, још млада, али већ безуба, са прилизаном дугачком косом, отомбољеним носом, огромним ушима као у слепог миша, са златним наочарима на радозналим и тупим очицама и с pince-nez на наочарима. Глава се обазре, спази Марију Николајевну, гадно се искези, климну главом... Жилав врат истеже се одмах за њом...

Марија Николајевна махну на њу марамицом.

— Нисам код куће! Ich bin nicht zu Hause, Herr P...! Ich bin nicht zu Hause... Ишшш, ишшш!

Глава се зачуди, насмеја се усиљено, рече плачним гласом, подражавајући Листу, пред чијим је ногама некад гмизала: Sehr gut! sehr gut[1] — па је нестаде.

— Какав је то субјект? — упита Сањин.

— То? Визбаденски критичар. „Литерат" или продано перо, лакеј, како хоћете. Њега је најмио овдашњи закупац, па зато је дужан све хвалити и свим се одушевљавати, а он сам је пун гадне пакости, коју чак не сме ни показивати. Бојим се: ужасан је сплеткаш; одмах ће отрчати и испричати да сам у позоришту. Али — свеједно.

Оркестар отсвира валс, завеса се одмах подиже... Зачу се опет на позорници кревељење и плакање.

[1] Врло добро, врло добро! — Прим. прев.

— Но, — поче Марија Николајевна спуштајући се опет на диван. — Пошто сте награбусили те морате седети са мном, уместо да се наслађивате близином своје невесте... не преврћите очима и не љутите се — ја вас разумем и обећавала сам вам да ћу вас пустити на све четири стране — а сад слушајте моју исповест. Хоћете ли да знате шта ја највише волим?

— Слободу, — добаци Сањин.

Марија Николајевна метну своју руку на његову.

— Да, Димитрије Павловићу, — рече она, а у гласу јој зазвуча нешто нарочито, нека несумњива искреност и озбиљност: — слободу, више од свега и пре свега. И немојте мислити да се ја тиме хвалим — у томе нема ничега похвалног — само је т а к о, и увек је било и биће за мене т а к о, све док не умрем. Ја сам се у детињству, мора бити, већ много нагледала ропства и натрпела се од њега. Па, и monsieur Gaston, мој учитељ, отворио ми је очи. Сад ви можда разумете зашто сам се удала за Иполита Сидоровића: с њим сам слободна, потпуно слободна, као ваздух, као ветар... И то сам знала пре венчања, знала сам да ћу с њим бити слободна као птица на грани!

Марија Николајевна поћута мало, па баци лепезу у страну.

— Рећи ћу вам још нешто... нисам с раскида и да размишљам... то је пријатно, а зато нам је памет и дата, али о последицама онога што чиним — никад не размишљам, и кад треба, не жалим себе ни о в о л и ц н о — не вреди. Ја имам изреку: „cela ne

tire pas à conséquence" — не знам како то да кажем руски. А тако је: шта tire à conséquence? — Та од мене се неће тражити рачун овде, на земљи: а тамо — (она подиже прст увис), тамо — нека раде како знају. Кад ми буду т а м о судили, т о ј а нећу бити! Слушате ли ви мене? Није вам досадно?

Сањин је седео погнут. Он подиже главу. — Није ми нимало досадно, Марија Николајевна, и слушам вас радознало. Само ја морам рећи... питам се, зашто ви мени све то говорите?

Марија Николајевна се малко помаче на дивану. — Ви се питате?... Ви сте тако мало досетљив? Или тако скромни?

Сањин подиже главу још више.

— Ја вам све то говорим, — настави Марија Николајевна мирним тоном, који ипак није сасвим одговарао изразу њена лица, — зато што ми се јако свиђате; да, немојте се чудити, ја се не шалим; јер после састанка с вама било би ми непријатно помислити да ћете сачувати рђаве успомене на мене... или чак не рђаве, то ми је свеједно, већ нетачне. Зато сам вас и намамила овамо, и остајем с вама насамо, и говорим с вама тако искрено... Да, да, искрено. Ја не лажем. И пазите, Димитрије Павловићу, ја знам да сте ви заљубљени у другу, да се спремате да се ожените њом... Па будите праведни према мојој несебичности! А уосталом, ево вам прилике да сад ви кажете: cela ni tire pas à conséquence!

Она се насмеја, али јој се смех одједном прекиде — и она остаде непомична као да се њене сопствене

речи њу изненадиле, а у њеним очима, обично тако веселим и слободним, блесну нешто налик на плашњу, чак налик на тугу.

„Змија! Ах, она је змија!" мислио је међутим Сањин; „али каква лепа змија!"

— Дајте ми мој лорњет, — рече одједном Марија Николајевна. — Хоћу да видим, да ли је ова jeune première доиста тако ружна? Збиља, могло би се помислити да су је власти одредиле у моралном циљу: да се млади људи не би одвећ заносили.

Сањин јој пружи лорњет, а она, узимајући га од њега, брзо али једва приметно ухвати обема рукама његову руку.

— Немојте се правити озбиљан, молим вас, — — шапну она с осмехом. — Знате шта: на мене се ланци не могу метнути, али и ја не мећем ланце. Волим слободу и не признајем обавезе — не само за себе. А сад се одмакните мало — па дете да гледамо комад.

Марија Николајевна окрете лорњет на позорницу, а и Сањин поче гледати тамо, седећи поред ње, у полутами ложе, и нехотице удишући топлоту и пријатан мирис њеног дражесног тела, а тако исто нехотице претурајући у глави све што му је она рекла у току вечера — нарочито у току последњих минута...

XL

Комад је трајао још више од сата, али су Марија Николајевна и Сањин убрзо престали гледати на позорницу. Међу њима се опет заподео разговор, и

текао је тај разговор истом стазом као и пре; само овога је пута Сањин више ћутао. У себи се љутио и на самог себе и на Марију Николајевну; трудио се да јој докаже сву неоправданост њене „теорије", као да су њу занимале теорије! Он се поче с њом препирати, чему се она у души врло обрадова: чим се препире, значи да попушта или да ће попустити. Ухватио се на мамац, попушта, престао је да се туђи! Она је противуречила, смејала се, одобравала, задубљивала се у мисли, нападала... а међутим су им се лица приближавала, његове очи већ се нису клониле њених очију... Те очи као да су блуделе, као да су кружиле по његовим цртама, на што се он смешио — учтиво, али се смешио. Њој је ишло на руку већ и то што се он упуштао у апстракције, расправљао о узајамним поштеним одношајима, о дужностима, о светињи љубави и брака... Позната је ствар да те апстракције много и много ваљају као почетак, полазна тачка...

Људи који су добро познавали Марију Николајевну уверавали су да кад се у целом њеном снажном и крепком бићу изненада појављивало нешто нежно и скромно, нешто скоро девојачки стидљиво — ма да би се човек упитао откуд оно... тада... да, тада је ствар узимала опасан обрт.

Она је, по свему судећи, узимала тај обрт и за Сањина... Он би осетио презирање према самоме себи, само да је могао бар за један тренутак да се прибере; али му није полазило за руком ни да се прибере, ни да презире самога себе.

А она није дангубила. Све се то дешавало зато

што је он био врло леп! И нехотице мора човек запитати: „како да зна где добија, а где губи".

Комад се завршио. Марија Николајевна опет замоли Сањина да је огрне шалом, и није се мицала док је он умотавао у меку тканину њена заиста краљевска рамена. Затим га узе под руку, изиђе у ходник — па умало не врисну: код самих врата од ложе, као неко привиђење, штрчао је Денхоф; а иза његових леђа извиривала је гнусна фигура визбаденског критичара. Масно лице „литерата" просто је сијало од злурадости.

— Заповедате ли, госпођо, да вам потражим ваше каруце? — обрати се Марији Николајевној млади официр с подрхтавањем у гласу због једва уздржаваног беса.

— Не, хвала, — одговори она: — мој лакеј ће их наћи. — Останите! — додаде она заповедничким шапатом, па се брзо удаљи, вукући за собом Сањина.

— Идите до ђавола! Шта сте се залепили за мене? — грмну он одједном на литерата. Морао је на неком искалити своју љутњу.

— Sehr gut! sehr gut — прогунђа литерат, па се полако изгуби.

Лакеј Марије Николајевне, који ју је чекао у трему, за трен ока нађе њене каруце — она хитро седе у њих, за њом ускочи Сањин. Врата на колима се залупише — и Марија Николајевна прште у смех.

— Чему се смејете? — упита Сањин.

— Ах, извините, молим вас... али ми паде на па-

мет: а ако се Денхоф буде опет тукао с вама?. . . због мене. . . Зар не би то било чудо?

— А ви сте с њим блиско познати? — упитаће Сањин.

— С њим? С тим дераном? Он ми служи као трчкарало. Не брините се!

— Па ја се ни мало не бринем.

Марија Николајевна уздахну. — Ах, знам ја да се ви не бринете. Али слушајте — знате ли шта: ви сте тако симпатичан, не смете ми отказати последњу молбу. Не заборавите: за три дана ја одлазим у Париз, а ви се враћате у Франкфурт. . . Када ћемо се видети!

— Каква је то молба?

— Ви умете, наравно, јахати?

— Умем.

— Е па ево шта. Сутра ујутру повешћу вас са собом — па ћемо јахати изван вароши. Имаћемо одличне коње. Затим ћемо се вратити, ствар ћемо свршити и амин! Немојте се чудити, немојте ми рећи да је то каприс, да сам луда, — све то може бити — само реците: пристајем!

Марија Николајевна му се окрете лицем. У каруцама је било мрачно, али њене очи синуше и у тој тами.

— Изволите, пристајем, — рече Сањин уздахнувши.

— Ах! Ви сте уздахнули! — дарну га Марија Николајевна. — Ето шта значи: „Кад се у коло ухватиш, мораш играти”. Али не, не. . . Ви сте диван човек, ви сте добри — а ја ћу одржати своје обећање.

Ево вам моје руке, без рукавице, десне, пословне. Узмите је — и верујте њеном стиску. Каква сам ја жена, не знам; али ја сам поштена — и са мном се може пословати.

Сањин ни сам није био начисто шта ради, па принесе ту руку својим уснама. Марија Николајевна је полако врати и одједном ућута — па је ћутала док се каруце нису зауставиле.

Она поче излазити. . . Шта је то? Да ли се то Сањину само учинило или је доиста осетио на своме образу некакав брз и врућ додир?

„До виђења сутра!" шапну му Марија Николајевна на степеницама, сва осветљена са четири свеће канделабра, који је при њеној појави држао златом извезени вратар. Она је држала оборене очи. — „До виђења сутра!"

Вративши се у своју собу, Сањин нађе на столу писмо од Ђеме. Он се за тренутак уплаши — па се одмах обрадова, да би што брже сакрио од себе свој страх. — У писму је било неколико редака. Она се радовала успешном „почетку посла", саветовала му да буде стрпљив и додала да су сви у кући здрави и унапред се радују његовом повратку. Сањину се учини то писмо доста суво — ипак узе перо, хартију . . . па све баци. — „Шта да пише? Сутра ће се и сам вратити . . . време је, време!"

Он одмах леже у кревет и потруди се да што пре заспи. Кад би остао будан и на ногама, зацело би почео мислити о Ђеми — а однекуд га је било стид да мисли на њу. Савест се будила у њему. Али он се умиривао тиме што ће сутра бити све заувек сврше-

но, и он ће се насвагда растати с том смушеном госпођом — па ће заборавити сву ту будалаштину! . .

Слаби људи, говорећи са самим собом, радо употребљавају енергичне изразе.

Et puis. . . cela ne tire pas à conséquence!

XLI

Ето шта је мислио Сањин лежући у кревет; али шта је помислио сутрадан, кад је Марија Николајевна нервозно закуцала коралном дршком корбача на његова врата, кад ју је угледао на прагу своје собе — са шлепом тамноплаве амазонке преко руке, с малим мушким шеширом на крупно уплетеним витицама, с велом пребаченим преко рамена, са изазивачким осмехом на уснама, у очима, на целом лицу — шта је тада помислио — о томе историја ништа не каже.

— Но, јесте ли готови? — одјекну њен весели глас.

Сањин закопча реденгот и ћутећи узе шешир. Марија Николајевна баци на њега ведар поглед, климну главом, па брзо стрча низ степенице. И он стрча одмах за њом.

Коњи су већ стајали на улици пред степеницама. Било их је три: златасто риђа, чистокрвна кобила, мршаве, искежене губице, црних избуљених очију, јеленских ногу, мало мршава, али лепа и жестока као ватра — за Марију Николајевну; снажан, широк, потежак вранац без белеге — за Сањина; трећи коњ је био одређен за грума. Марија Николајевна ла-

ко ускочи на своју кобилу... Ова поче копати ногама и вртети се, дижући реп и савијајући сапи, али Марија Николајевна (одлична јахачица!) задржа је на месту: требало се поздравити с Полозовом, који се, у своме нераздвојном фесу и распасаном шлафроку, појави на балкону, одакле је махао батистаном марамицом, не смешећи се уосталом ни мало, већ скоро мрштећи се. И Сањин се попе на свога коња; Марија Николајевна салутира г-ну Полозову корбачем, затим ошину њим свога коња по испупченом и глатком врату; он се пропе, скочи напред и пође ситним, укроћеним кораком, подрхтавајући сваком жилицом, подвијајући врат, уједајући ваздух и фрчући испрекидано. Сањин је јахао позади и гледао у Марију Николајевну; поуздано, лако и елегантно њихао се њен танки и гипки стас, тесно и слободно обухваћен корсетом. Она окрете главу назад и зовну га само очима. Он је стиже и поче јахати напоредо с њом.

— Но, ето видите како је лепо, — рече она. — Ја вам говорим последњи пут, пред растанак: ви сте дивни — и нећете се кајати.

Изговоривши ове последње речи, она неколико пута климну главом озго на ниже, као да хоће да их потврди и учини да он осети њихово значење.

Она је изгледала тако срећна да се Сањин просто чудио; на лицу јој се чак појави онај озбиљан израз који имају деца кад су врло... врло задовољна.

Ходом дојахаше до оближњег варошког ђерма, а после потераше крупним касом друмом. Време је било дивно, право летње; ветар им је пирио у лице и

пријатно шумео и фијукао у њиховим ушима. Било им је лепо: свест о младом, здравом животу, слободном, брзом кретању унапред обузимала их је обоје; она је расла сваког тренутка.

Марија Николајевна нагло заустави свога коња, па опет пође ходом; Сањин се поведе за њеним примером.

— Ето, — поче она с дубоким блаженим уздахом, — ето само ради овога и вреди живети. Кад ти је пошло за руком да учиниш оно што си желео, што ти је изгледало немогућно — е па уживај, пријатељу до краја! — Она превуче руком преко свога грла. — И како се човек тада осећа добар! Ето, сад сам ја... тако добра! Чини ми се цео свет бих загрлила. — То јест, не, не цео свет!... Ено онога не бих загрлила. — Она показа корбачем на бедно одевеног старца, који је ишао страном. — Али сам готова да га усрећим. Ево, узмите, — викну она гласно немачки, и баци пред његове ноге кесицу. Потежа кесица (тада још није било ни помена о новчаницама) звекну на путу. Пролазник се зачуди, застаде, а Марија Николајевна се закикота и потера коња у скок.

— Вама је тако пријатно јахати? — упита Сањин стигавши је.

Марија Николајевна нагло опет заустави свога коња: она га друкчије није заустављала. — Хтела сам само да побегнем од захвалности. Ко ми захваљује — квари ми задовољство. Јер ја ово нисам учинила ради њега, већ ради себе. Како ми сме захваљивати? Нисам добро чула шта сте ме питали.

— Питао сам... хтео сам знати зашто сте данас тако весели?

— Знате шта, — рече Марија Николајевна: она или опет није чула Сањина, или није сматрала за потребно да му одговори на питање. — Страшно ми је досадио овај грум, који штрчи за нама и који, мора бити, мисли само о томе кад ли ће господа поћи кући. Како да га се отарасимо. — Она брзо извади из џепа бележницу. — Да ли да га пошљем с писмом у варош? Не... не иде. А ево како! Шта је оно напред? Крчма?

Сањин погледа куд је она показивала. — Да, чини ми се да је крчма.

— Е, врло добро. Наредићу му да остане у крчми — и пије пиво док се ми не вратимо.

— Али шта ће он помислити?

— А шта нас се то тиче! Та он и неће мислити; пиће пиво — и то је све. Но, Сањин, (она га први пут назва по презимену) — напред касом!

Дошавши наспрам крчме, Марија Николајевна дозва грума и рече му шта тражи од њега. Грум, човек енглеског порекла и енглеског темперамента, ћутећи принесе руку штиту на својој качкети, скочи с коња и узе га за узду.

— Но, сад смо слободне птице! — узвикну Марија Николајевна. — Куда да јашемо — на север, на југ, на исток, на запад? Гледајте — ја сам као мађарски краљ на крунисању (она показа крајем корбача на све четири стране света). Све је наше! Не, знате шта: видите каква су онамо дивна брда — и каква шума! Хајдемо онамо, у брда, у брда!

In die Berge, wo die Freicheit thront![1]

Она скрете с друма и поче касати уском, неутрвеном стазом, која, доиста, као да је водила у брда. Сањин покаса за њом.

XLII

Тај путић ускоро се претвори у стазу, и најзад се сасвим изгуби, пресечен јарком. Сањин посаветова да се врате, али Марија Николајевна рече: „Не! Ја хоћу у брда! Хајдемо право, као што лете птице" — па натера свога коња да прескочи јарак. Сањин такође прескочи. За јарком је почињала шума, испочетка сува, затим влажна, затим већ сасвим блатна: вода је избијала свуда, правила барице. Марија Николајевна је нарочито пуштала коња по тим барицама, смејала се и понављала: „Хајде да се млатимо!"

— Знате ли, — упитаће она Сањина, — шта значи ловити по мочвари?

— Знам, одговори Сањин.

— Мој стриц је ловио са псима, — настави она. — Ја сам с њим често јахала у пролеће. Дивота! Ето, и ја и ви сада ловимо — по мочвари. Само ја видим: ви сте Рус, а хоћете да се жените Талијанком. Него, то је ваша брига. Шта је то? Опет јарак? Хоп!

Коњ прескочи — али шешир Марије Николајевне паде с главе, и њене плетенице се расуше по раменима. Сањин хтеде да сјаше с коња и дохвати шешир, али му она викну: „Не дирајте, ја ћу га сама

[1] У брда, где слобода влада. — Прим. прев.

дохватити", наже се ниско са седла, закачи дршком од корбача за вео и доиста дохвати шешир, метну га на главу, али косу не покупи, па опет појури, чак подврисну. Сањин је јурио поред ње, поред ње је прескакао јарке, ограде, поточиће, пропадао је у њих и искобељавао се, јурио је низбрдо, јурио је узбрдо и све јој гледао у лице. Какво лице! Као да је цело отворено: отворене очи, чулне, сјајне, дивље; усне, ноздрве, такође су отворене и дишу жудно; она гледа право испред себе и чини јој се да та душа хоће да завлада свим што види, земљом, небом, сунцем и самим ваздухом, и само једно жали: што има мало опасности — а све би савладала! „Сањин!" — виче она, „па ово је као у Биргеровој Ленори! Само ви нисте мртви — а? Нисте мртви?... Ја сам жива!" Разиграла се млада снага. То више не јури у галопу амазонка — то јури млади женски кентаур — пола животиња, а пола бог — и чуди се мирни и чедни крај, гажен њеном бујном необузданошћу!

Марија Николајевна најзад заустави свога пеном покривеног и блатом упрсканог коња; он се клатио под њом, а снажни, али тешки Сањинов ждребац једва је дисао.

— Шта? Зар није пријатно? — упитаће Марија Николајевна неким чудним шапатом.

— Пријатно! — јави се Сањин одушевљено. И у њему се крв била распалила.

— Чекајте, није то још ништа! — Она пружи руку. Рукавица на њој била је поцепана. — Ја сам рекла да ћу вас довести до шуме, у брда... Ено брда! — Доиста: обрасла високом шумом, почиња-

ла су брда на једно двеста корака од места где су излетели добри коњаници. — Погледајте: ено и пута. Одахнимо — па напред. Само ходом. Треба дати коњима одмора.

Они појахаше. Једним снажним замахом руке Марија Николајевна забаци натраг своју косу. Погледа затим на своје рукавице, па их скиде. — Мирисаће ми руке на кожу, — рече она: — али то вама ништа не смета? А?. . . Марија Николајевна се осмехну, па се и Сањин осмехну. Та бесна трка као да их је коначно зближила и спријатељила.

— Колико вам је година? — упитаће она наједаред.

— Двадесет две.

— Не може бити? Мени је такође двадесет две. Лепе године. Да се саберу заједно, па је опет далеко до старости. Него, врућина је. Шта, јесам ли се зарумenela?

— Као булка!

Марија Николајевна убриса лице марамицом.

— Само да се докопамо шуме, тамо ће бити хладовина. Таква стара шума је као стари пријатељ. Имате ли ви пријатеља?

Сањин се малко замисли. — Имам . . . само мало. Правих немам.

— А ја имам праве — само не старе. Ево и овај коњ ми је пријатељ. Како ме пажљиво носи! Ах, па овде је дивно! Је ли могуће да прекосутра путујем у Париз?

— Да. . . је ли могуће? — прихвати Сањин.

— А ви у Франкфурт?

— Ја зацело у Франкфурт.

— Е па — срећан вам пут! Зато је данашњи дан наш... наш... наш!

*

Коњи стигоше до ивице шуме, па уђоше у њу. Сенка од шуме покри их са свих страна широко и меко.

— О, па овде је рај! — узвикну Марија Николајевна. — Дубље, даље у тај хлад, Сањин!

Коњи су лагано улазили „дубље у хлад", клатећи се помало и фрчећи. Путић којим су ишли изненада скрете у страну и одведе у доста тесан кланац. Мирис вреса, папрати, борове смоле, трулог, прошлогодишњег лишћа, просто као да се био затворио у њему — густ и дремљив. Из пукотина мрког, крупног камења била је јака свежина. С обе стране путића наднели се округли брежуљци, обрасли зеленом маховином.

— Стојте! — узвикну Марија Николајевна. — Хоћу да седнем и одморим се на овој кадифи. Помозите ми да сјашем.

Сањин скочи с коња, па јој притрча. Она се ослони на његова рамена, за трен ока скочи на земљу, па седе на једну хумку покривену маховином. Он стаде пред њу, држећи у рукама дизгине оба коња.

Она подиже на њега очи...

— Сањин, ви умете заборавити?

Сањин се сети онога што је јуче било... у каруцама.

— Шта је то — питање... или прекор?

— Ја у свом веку никога и ни за што нисам прекоревала. А верујете ли у маћије?

— Како?

— У чини, знате, у оно о чему се код нас пева у песмама? У народним песмама.

— А! Ви о томе говорите... — отеже Сањин.

— Да, о томе. Ја верујем... и ви ћете веровати.

— Чини... врачбине... — понови Сањин. — Све је на свету могуће. Пре нисам веровао — сад верујем. Не могу сам себе да познам.

Марија Николајевна се замисли мало, па погледа око себе. — А мени се чини као да ми је ово место познато. Погледајте, Сањин, да ли иза оног широког храста стоји леп, дрвени крст, или не?

Сањин начини неколико корака у страну. — Стоји.

Марија Николајевна се осмехну. — А, добро! Знам где смо. Још нисмо залутали. Шта то лупа? Дрвосеча?

Сањин погледа у честу шуму. — Да, онамо некакав човек сече суве гране.

— Треба да наместим косу, — рече Марија Николајевна. — Јер ако види — замериће. — Она скиде шешир и поче плести своју дугу косу — ћутећи и озбиљно. Сањин је стајао пред њом... Њено грациозно тело јасно се оцртавало под тамним наборима штофа, за који су се овде-онде били ухватили праменови маховине.

Један коњ се изненада стресе иза леђа Сањину, који и сам и нехотице задрхта од главе до пете. Све је у њему било испретурано — живци су му били затегнути као жице. Није узалуд казао да сам себе

не познаје. . . Он је доиста био омађијан. Цело његово биће било је испуњено само једном. . . једном мишљу, једном жељом. Марија Николајевна баци на њега оштар поглед.

— Но, ето, сад је све као што треба, — рече она, мећући шешир. — Ви нећете да седнете? Ево овде! Не, причекајте. . . не седајте! Шта је то?

По врховима дрвећа, по шумском ваздуху пронесе се потмуо потрес.

— Да то не грми?

— Изгледа доиста да грми, — одговори Сањин.

— Ах, па ово је празник! прави празник! Само је још то недостајало! — Потмула хука по други пут се зачу, подиже се и паде, проламајући се. — Браво! Bis! Сећате ли се, јуче сам вам говорила о Енејиди? Па и њих је непогода застала у шуми. Него, треба да се чистимо. — Она се брзо подиже на ноге. — Приведите ми коња. . . Подметите ми руку. Ето тако. Ја нисам тешка.

Она се као птица вину у седло. Сањин такође појаха коња.

— Ви хоћете кући? — упита он с неверицом.

— Кући! — одговори она отегнуто, па притеже дизгине. — Хајдете за мном, — нареди она скоро грубо.

Она изјаха на пут, па пошто прође црвени крст, спусти се у удољицу, дохвати се раскршћа, окрете надесно, опет узбрдо. . . Она је, очевидно, знала куд води тај пут — а тај пут је ишао све дубље и дубље у шуму. Она ништа није говорила, није се освртала; заповеднички је јахала напред — а он је по-

слушно и покорно ишао за њом, без трунке воље у срцу које је обамирало. Кишица поче промицати. Она убрза ход свога коња — и он није изостајао иза ње. Најзад, кроз тамно зеленило јелова жбуња, испод наднете суре стене, угледаше убогу стражару, с ниским вратима у зиду од плетера... Марија Николајевна нагна коња да се пробије кроз жбуње, скочи с њега — па, нашавши се наједаред на улазу у стражару, окрете се Сањину и рече: — Енеју!

*

После четири сата, Марија Николајевна и Сањин, у пратњи грума, који је спавао у седлу, вратише се у Визбаден, у хотел. Г-н Полозов дочека своју супругу, држећи у рукама писмо управнику. Загледавши се у њу мало боље, он ипак показа на свом лицу неко незадовољство, па чак и прогунђа: — Зар сам изгубио опкладу?

Марија Николајевна само слеже раменима.

*

А тај исти дан, после два сата, Сањин је у својој соби стајао пред њом као изгубљен, пропао...

— Куда, дакле, путујеш? — питала га је она. — У Париз или у Франкфурт?

— Путујем онамо где ти будеш — и бићу с тобом док ме не отераш, — одговори он очајно, па поче љубити руке своје господарице. Она их ослободи, мету му их на главу — па га са свих десет прстију ухвати за косу. Она је лагано размрсивала и упредала ту ћутљиву косу, стојећи право, на усна-

ма јој се огледао тријумф — а очи, широке и сјајне, скоро беле, изражавале су само немилосрдну тупост и засићеност од победе. Такве очи има јастреб кад раздире канџама ухваћену птицу.

XLIII

Ето чега се сети Димитрије Сањин кад у тишини кабинета, претурајући своје старе хартије, нађе међу њима крстић од граната. Догађаји које смо испричали јасно су се низали један за другим у његовој памети... Али, дошавши до оног тренутка кад се он с онако понизном молбом обратио г-ђи Полозовој, кад јој се бацио под ноге, кад је отпочело његово ропство — окрете се од слика које је изазвао, не хтеде више да се сећа. И не зато што га је памћење изневерило — о не! он је знао, и сувише је добро знао шта је дошло после оног тренутка, али га је стид гушио — чак и сад, после толико година; плашио се оног неодољивог презирања самога себе које ће, у то он није могао сумњати, неизоставно обузети и поплавити као талас сва друга осећања, само ако не нареди своме памћењу да престане радити. Али, ма колико да се отимао од тих успомена, није их могао потпуно угушити. Сети се ружног, плачног, лажљивог, бедног писма које је послао Ђеми, писма које је остало без одговора... Да оде к њој, да јој се врати — после такве преваре, таквог неверства — не! не! Толико савести и поштења остало је још у њему. Поред тога, он је био изгубио свако поверење у себе, свако поштовање: већ ни зашто није смео

јамчити. Сањин се такође сети како је после — о, срамоте! — послао Полозовљевог лакеја по своје ствари у Франкфурт, како је био кукавица, како је мислио само о једноме: да што пре отпутује у Париз; како се, по наредби Марије Николајевне, улагивао и удварао Иполиту Сидоровићу — а правио се љубазан према Денхофу, на чијем је прсту видео онакав исти гвоздени прстен какав је и њему дала Марија Николајевна!!! Затим су дошле успомене још горе, још срамније... Келнер му даје посетницу — и на њој стоји име: Панталеоне Чипатола, дворски певач њ. к. в. херцога Моденског. Он се крије од старца, али не може да избегне сусрет с њим у ходнику — и подиже се пред њим раздражено лице под накострешеном седом ћубом; старачке очи горе као жеравица — и чују се страшни узвици и проклетства: Maledizione! чују се чак страшне речи: Codardo! Infame traditore. (Сањин затвара очи, тресе главом, опет бежи од тих успомена — па ипак види себе како седи у путничкој дормези, на узаном предњем седишту... На задњим, удобним местима седе Марија Николајевна и Иполит Сидоровић — запрега од четири коња лети сложним касом по визбаденској калдрми — у Париз! У Париз! Иполит Сидоровић једе крушку, коју му је очистио он, Сањин, а Марија Николајевна гледа у њега — па се смешка оним осмехом који је њему, заробљенику, већ познат — осмехом сопственика, господара...

Али, Боже мој! тамо, на углу улице, близу изласка из вароши — није ли оно опет Панталеоне — и ко је оно с њим? Да није Емилио? Да, то је он, тај

одушевљени, одани дечко! Није то било давно кад је његово младо срце осећало страхопоштовање према своме јунаку, идеалу, — а сад његово бледо, лепо лице — толико лепо да га Марија Николајевна опази и промоли се кроз прозор на колима — то племенито лице одише пакошћу и презирањем; очи, — које толико личе на о н е очи! — упијају се у Сањина, а усне се стежу... и одједном се отварају да изговоре увреду...

А Панталеоне пружа руку и показује Сањина — коме? Тартаљи, који стоји поред њега, и Тартаља лаје на Сањина. — И сам лавеж ваљаног пса звучи као неподношљива увреда... Гадно!

А после — живот у Паризу — и сва уживања, сва гадна мучења роба, коме се не допушта ни да буде љубоморан, ни да се жали, и кога најзад бацају као изношену хаљину...

Затим — повратак у отаџбину, отрован, опустео живот, ситне бриге, ситни послови, горко и бесплодно кајање — и тако исто бесплодан и горак заборав — казна не отворена, али стална свакога минута, као мали, али неизлечив бол, као исплаћивање пару по пару дуга који се не може ни срачунати...

Чаша је препуна — доста!

*

Како се сачувао крстић који је Сањину дала Ђема, зашто га он није вратио, како се десило да до тога дана ни једаред није наишао на њега? Дуго, дуго је седео замишљен — па иако је био научен искуством за толико година, ипак никако није био кадар да

схвати како је могао напустити Ђему, коју је тако нежно и страсно волео, због жене коју никако није ни волео?. . . Сутрадан зачуди све своје пријатеље и познанике: рече им да путује у иностранство.

Цело се друштво чудило. Сањин је напуштао Петроград, у сред беле зиме, тек што је најмио и наместио одличан стан, чак се био претплатио на претставе талијанске опере, у којој је учествовала и сама г-ђа Пати — сама, сама, сама г-ђа Пати! Пријатељи и познаници су се чудили; али људи уопште немају особину да се дуго баве туђим пословима, и кад је Сањин пошао у иностранство, њега је на железничку станицу дошао да испрати само кројач Француз — и то у нади да ће наплатити један неисплаћени рачун — „pour un saute-en-barque en velour noir, tout à fait chic".

XLIV

Сањин је казао својим пријатељима да одлази у иностранство — но није рекао тачно куда: читаоци ће се лако досетити да је он отперјао право у Франкфурт. Захваљујући свуда распрострањеним железницама, он је четврти дан по одласку из Петрограда већ био тамо. Није био у њему све од 1840-те године. Хотел „Бели лабуд" стајао је на старом месту и добро је радио, ма да се више није рачунао у првокласне: Цајл, главна франкфуртска улица, мало се променила, али не само да није остало ништа од куће г-ђе Розели, него ни од саме улице где је била њена посластичарница није остало ни трага. Сањин је лутао као ошамућен по некад тако по-

знатом месту — и ништа није могао познати: некадашњих грађевина је нестало; њих су замениле нове улице, са огромним кућама, дивним вилама; чак јавни парк, где је имао последње објашњење с Ђемом, био је порастао и толико се променио да се Сањин питао: да ли је ово онај исти парк? Шта да ради? Где да се обавести? Тридесет година је прошло од тада... није то мала ствар! Кога је год питао — нико чак није ни чуо за име Розели; хотелијер му посаветова да се распита у јавној библиотеци: тамо ће, вели, наћи све старе новине, али како ће он од тога извући корист — ни сам хотелијер није био начисто. Од све муке, Сањин се распитао о г-ну Клиберу. То име било је добро познато хотелијеру — али и ту није имао среће. Елегантни трговачки помоћник, пошто се подигао до великог капиталисте и био неко време чувен — пропао је у својој трговини, банкротирао и умро у затвору... Тај глас, уосталом, није ни мало ожалостио Сањина. Он је већ био почео мислити да се кренуо на пут мало непромишљено... Али гле, прелиставајући једаред франкфуртски адресни календар, наиђе на име фон Денхофа, мајора у оставци (Major a. D.). Он одмах узе кола и пође к њему — и не питајући зашто тај Денхоф мора бити онај Денхоф, и откуд му чак онај Денхоф може дати ма каква обавештења о породици Розели. Свеједно: утопљеник се и за сламку хвата.

Сањин застаде код куће мајора фон Денхофа — и у седом господину који га дочека одмах познаде свога бившег противника. И овај њега познаде и чак

се обрадова кад га виде: он га је потсетио на младост — и младићске лудорије. Сањин дознаде од њега да се породица Розели давно и давно отселила у Америку, у Њујорк; да се Ђема удала за неког богатог трговца; да, уосталом, он, Денхоф, има познаника, такође трговца, који вероватно зна адресу Ђеминог мужа, јер има много послова с Америком. Сањин замоли Денхофа да оде до тога познаника, и — каква радост! — Денхоф му донесе адресу Ђемина мужа, г-на Јеремије Слокома — Mr. J. Slocum, New York, Broadway, № 501. — Само, та је адреса била из године 1863.

— Надајмо се, — узвикну Денхоф, — да је наша бивша франкфуртска лепотица још жива и да није отишла из Њујорка! Него, збиља, — додаде он, спустивши глас: — а шта је са оном руском дамом што је, сећате се, онда гостовала у Визбадену — г-ђа фон Бо . . . фон Болозòв — је ли још жива?

— Није, — одговори Сањин: — давно је умрла.

Денхоф подиже очи — али, приметивши да је Сањин окренуо главу и намрштио се, не додаде ни речи више, већ оде.

*

Истог дана Сањин посла писмо г-ђи Ђеми Слоком у Њујорк. У том писму јој је рекао да јој пише из Франкфурта, где је дошао једино зато да јој нађе траг; он врло добро зна да нема ни најмање права на њен одговор; да ничим није заслужио њен опроштај — и нада се само то да је она, у срећним приликама у којима живи, одавно заборавила да он постоји. Додао је да се решио да је потсети на себе

због случајне околности која је одвећ живо изазвала у њему слике из прошлости; испричао јој је свој живот, усамљен, без породице, без радости; преклињао ју је да разуме узроке који су га побудили да јој се обрати, да му не допусти да однесе у гроб горко сазнање о својој кривици — одавно окајаној, али не опроштеној — и да га обрадује макар и најкраћом вешћу о своме животу у том новом свету у који је отишла. „Написавши ми макар једну реч, — тако је Сањин завршио своје писмо, — учинићете добро дело, достојно ваше дивне душе, — и ја ћу вам бити захвалан док душа у мени траје. Овде сам отсео у хотелу код Белог лабуда (те речи је подвукао) и чекаћу, чекаћу до пролећа — ваш одговор".

Посла то писмо — па стаде чекати. Читавих шест недеља је проживео у хотелу, скоро не излазећи из собе — и апсолутно никога не видећи. Нико му није могао писати из Русије, ни од куда; и то му је годило: ако дође на његово име писмо — он већ зна да је оно које он чека. Читао је од јутра до мрака, и то не листове, већ озбиљне књиге, историске списе. То дуготрајно читање, то ћутање, тај у себе повучени живот, као у пужа, — све се то не може боље бити слагало с његовим душевним стањем: па и само зато хвала Ђеми! Али да ли је она жива? Да ли ће одговорити?

Најзад, стиже писмо — с америчком поштанском марком — из Њујорка, на његово име. Адреса је била исписана енглески... Рукопис му је био непознат, те му се стеже срце. Не реши се одмах да сломи печат. Погледа на потпис: Ђема! Сузе му

сместа бризнуше из очију: само то што се потписала својим именом, без презимена — служило му је као јемство помирења, опроштаја! Он разави танак табак плаве поштанске хартије — отуда исклизну фотографија. Он је брзо подиже — и просто изгуби свест: Ђема, жива Ђема, млада какву ју је познавао пре тридесет година! Оне исте очи, иста усне, исти тип целог лица! На полеђини фотографије је писало: „моја кћи Маријана." Цело писмо је било врло нежно и просто. Ђема је захваљивала Сањину што се није колебао да јој се обрати, што је имао поверења у њу; није крила од њега ни то да је заиста после његова бекства преживела тешке тренутке, али је одмах додала да ипак сматра, и увек је сматрала, свој сусрет с њим за срећу — јер јој тај сусрет није дао да постане жена г-на Клибера — и на тај начин, макар и посредно, он је био узрок њене удаје за садашњег њеног мужа, с којим живи ево већ двадесет осму годину потпуно срећно, у задовољству и изобиљу: њихов дом је познат у целом Њујорку. Ђема је извештавала Сањина да има петоро деце — четири сина и једну кћер од осамнаест година, вереницу, чију му фотографију шаље — јер она, по општем мишљењу, много личи на своју матер. Тужне вести Ђема је чувала за крај писма. Фрау Леноре је умрла у Њујорку, камо је дошла за кћерју и зетом — ипак је стигла да се обрадује срећи своје деце, да гаји унучад; Панталеоне се такође спремао у Америку, али је умро пред самим одласком из Франкфурта. „А Емилио, наш мили, несравњени Емилио — славно је погинуо за слободу своје

отаџбине у Сицилији, куда је отишао у броју оне „хиљаде" коју је предводио велики Гарибалди; сви смо топло оплакали смрт нашег драгог брата — али и лијући сузе поносили смо се њим и вечно ћемо се поносити и свето поштовати његову успомену! Његова велика, несебична душа била је достојна мученичког венца!" Затим је Ђема изјавила своје жаљење што је Сањинов живот, како изгледа, тако рђаво испао, желећи му пре свега умирења и душевне тишине, и говорила је да би јој било мило да се види с њим — ма да увиђа колико има мало вероватноће за тако виђење . . .

Нећемо описивати шта је Сањин осећао читајући то писмо. Таква осећања не могу се као што треба изразити: она су дубља и јача — и неодређенија од сваке речи. Једино би их музика могла исказати.

Сањин одмах одговори — и посла као дар вереници „Маријани Слоком од непознатог пријатеља" — гранатни крстић, уметнут у скупоцен бисерни оквир. Тај поклон, иако врло скупоцен, није га упропастио: за тридесет година које су протекле откад се први пут бавио у Франкфурту успео је да стекне приличну имовину. Првих дана маја вратио се у Петроград — али богзна да ли на дуго. Чује се да продаје своје имање — и да се спрема у Америку.

Баден-Баден, 1871.

Пуњин и Бабурин

(Прича Петра Петровића Б.)

...Ја сам сад и стар и болестан — и најчешће размишљам о смрти, која је с дана на дан све ближа; ретко мислим о прошлости, ретко упирем уназад свој духовни поглед. Само понекад — зими, седећи непомично пред распаљеним камином, лети, шетајући се тихим кораком по хладовитој алеји, — сећам се минулих година, догађаја, лица; али се тада моје мисли не заустављају на зрелом добу мога живота нити на младости. Оне ме преносе или у рано детињство, или у прво дечачко доба. Ето и сада: видим себе у селу код моје строге и љутите баке — свега ми је дванаест година — и појављују се у мојој машти два створења...

Али да почнем причати редом и повезано.

I

1830 г.

Стари лакеј Филипић уђе по обичају на прстима, с вратном марамом везаном у облику розете, са јако стиснутим уснама, „да се не осећа задах", са седом ћубом на самој средини чела; уђе, поклони се и пружи на лименом послужавнику мојој баки велико пи-

смо с грбом у печату. Бака натаче наочари, прочита писмо. . .

— Је ли он ту? — упита она.

— Како, молим? — бојажљиво проговори Филипић.

— Глупаче! Тај што је донео писмо — је ли ту?

— Туде је, туде. . . Седи у канцеларији.

Бака зазвеча ћилибарским бројаницама. . . — Реци му да дође . . . а ти, господичићу, — обрати се она мени: — седи с миром.

Ја се и иначе нисам мицао у своме куту на табурету који сам био заузео.

Бака ме је држала врло строго.

*

После пет минута у собу уђе човек од својих тридесет пет година, црне косе, црнпураст, са широким јагодицама на богињавом лицу, кукаста носа и густих обрва, испод којих су мирно и тужно гледале мале и сиве очи. Боја тих очију и њихов израз нису одговарали источњачком склопу осталог лица. Тај човек је био обучен у солидан реденгот дугих пешева. Он стаде на самим вратима и поклони се — само главом.

— Ти се презиваш Бабурин? — упита бака, па одмах додаде за себе: „Il a l'air d'un arménien".[1]

— Тако је, молим, — одговори он потмулим и уједначеним гласом. На прву бакину реч „ти" — обрве

[1] Личи на Јерменина. — Прим. прев.

му малко задрхташе. Да није ваљда очекивао да ће му она говорити ви?

— Ти си Рус? православни?

— Да, молим.

Бака скиде наочари, па обухвати Бабурина лаганим погледом од главе до пете. Он не обори очи и само метну руке иза леђа. Мене је управо највише занимала његова брада: она је била врло глатко избријана, али таквих плавих образа и подбратка свог века нисам видео!

— Јаков Петровић, — поче бака, — у своме писму много те препоручује као човека трезвена и вредна; али зашто си од њега отишао?

— Њима, госпођо, у њиховој економији требају људи друкчијих особина.

— Друкчијих... особина? Ја то нешто не разумем добро. — Бака опет зазвеча бројаницама. — Јаков Петровић ми пише да имаш две настраности. Какве су то настраности?

Бабурин лагано слеже раменима.

— Не могу да знам шта им је било повољи назвати настраностима. Сем ако није то што ја... не допуштам телесно кажњавање.

Бабушка се зачуди. — Није ваљда Јаков Петровић хтео тебе да кажњава?

Тамно Бабуриново лице поцрвене све до ушију.

— Нисте ме изволели тачно разумети, госпођо. Моје је правило да не употребљавам телесну казну... над сељацима.

Бака се зачуди више него малопре, чак и руке мало подиже.

— А! — рече она напослетку, па накриви мало главу и још једном оштро погледа Бабурина. — То је твоје правило? Но, то је мени сасвим свеједно; не узимам те за настојника, већ у канцеларију, за писара. Какав ти је рукопис?

— Пишем добро, молићу, без ортографских погрешака.

— И то ми је свеједно. Мени је главно да је читко и без тих прописаних нових слова с реповима, које ја не волим. А каква ти је друга настраност?

Бабурин се поче премештати с ноге на ногу, и кашљуцну...

— Може бити да је господин спахија изволео циљати на то што нисам сам.

— Ти си жењен?

— А не, молићу... већ...

Бака се намршти.

— Са мном живи једно лице... мушкога пола... другар, сиромах човек, од кога се не растајем... ево већ ваљда десета година.

— Је ли ти он сродник?

— Није, молићу, није сродник — другар. Незгода од тога не може бити никаквих за економију, — брзо додаде Бабурин, као да хоће да отклони замерку. — Он живи на мој рачун, станује у мојој соби; пре ће бити од користи, пошто је писмен, без ласкања да кажем, до савршенства, а примерног је морала.

Бака саслуша Бабурина, ваvољећи уснама и жмирећи.

— Он о твом трошку живи?

— О моме, молим.

— Ти га из милосрђа издржаваш?

— Из правичности... јер је дужност сиромаха човека да помаже другога сиромаха.

— Гле сад! Први пут чујем. Досад сам сматрала да је то пре дужност богатих људи.

— За богате је, ако смем рећи, то забава... а за нас...

— Но, добро, добро, — прекиде га бака, па промисливши се мало, рече кроз нос, што је увек био рђав знак: — а колико је година твом храњенику?

— Мојих је година, молићу.

— Твојих? — Ја сам мислила да је он твој васпитаник.

— А не, молићу; он је мој другар — и при том...

— Доста, — поново га прекиде бака. — Ти си, значи, филантроп. Јаков Петровић има право: у твоме послу то је велика настраност. А сад да поразговарамо о ствари. Ја ћу ти објаснити какви ће бити твоји послови. Да, још што се тиче твоје плате... — que faites vous ici?[1] — додаде наједном бака, окренувши мени своје суво и жуто лице. — Allez étudiez votre devoir de mythologie.[2]

Ја скочих, пријђох бакиној руци, па одох — не да учим митологију, већ просто у парк.

*

Парк у бакином имању био је врло стар и велики, а завршавао се с једне стране текућим рибњаком, у

[1] Шта радиш ти овде? — Прим. прев.

[2] Иди учи задатак из митологије. — Прим. прев.

коме је било не само караша и мрена, већ се чак налазило чикова, чувених чикова, којих сада скоро више нигде нема. Уврх тога рибњака био је густ врбак, још навише, с обе стране падине, пружали су се густи жбунови леске, зове, орлових ноката, трња, оздо прорасли вресом и љутићем. Само овде-онде између жбуња помаљале су се мајушне пољанице са смарагдно зеленом, свиласто танком травом, из које су извиривале ниске бљузгаче, шаренећи се занимљиво својим ружичастим, љубичастим, жућкастим капицама, и као светле пеге пламтеле су златне лоптице мишјакиње. Ту су у пролеће певали славуји, звиждали дроздови, кукале кукавице; ту је и за време летње спарине била хладовина — и ја сам се волео завлачити у ту забачену честу, где сам имао омиљена, тајна месташца, позната — тако сам бар ја замишљао! — само мени. Изашавши из бакина кабинета, упутих се право у такво једно месташце, које сам ја назвао „Швајцарска". Али, како сам се пренеразио када сам, и не дошавши до „Швајцарске", кроз густо испреплетано, упола суво пруће и зелене гране видео да ју је још неко пронашао сем менс! Некаква дугачка, предугачка прилика, у жутом летњем кафтану и високом качкету, стајала је баш на мом омиљеном месташцу! Прикрадох се ближе и потајно разгледах непознато ми лице, тако исто предугачко, млитаво, са малим црвенкастим очицама и врло смешним носом: истегнут као махуна, он као да је био обешен над набубрелим усницама, а те уснице, подрхтавајући покашто и заокругљујући се, пуштале су танак звиждук, док су се ду-

гачки прсти кошчатих руку, намештени један према другом на грудима, брзо кретали у круг. С времена на време покрет руку је престајао, усне су престајале да звижде и подрхтавају. Ја се попримакох још ближе, загледах се још пажљивије... Непознати је држао у свакој руци по једну плитку шољицу, налик на оне којима се драже канаринке и нагоне да певају. Сува грана кврцну под мојом ногом; непознати задрхта, упери своје кратковиде очице у честу и пође назад... али, набаса на дрво, уздахну па стаде.

Ја изађох на пропланак. Непознати се осмехну.

— Добар дан, — проговорих ја.

— Добар дан, господичићу!

Мени се не допаде што ме он назва господичићем. Каква фамилијарност!

— Шта ви радите овде? — упитах строго.

— Па ето, видите, — одговори он, непрестано се смешећи. — Птичице изазивам на певање. — Он ми показа своје шољице. — Зебе одлично одговарају! Вама, у вашим младим годинама, певање свакако мора да је пријатно! Изволите послушати: ја ћу почети цвркутати — а оне ће одмах за мном — како је то пријатно!

Он поче трљати своје шоље. Доиста, зеба се јави на оближњој брекињи. Незнанко се насмеја безвучно и намигну ми.

Тај смех и то намигивање — сваки покрет незнанка, његов врскав, слаб глас, искривљена колена, мршаве руке, сам његов качкет, његов дугачки кафтан — све је на њему одисало добродушношћу, нечим невиним и смешним.

— Јесте ли овамо давно дошли? — упитах га ја.

— Па данас.

— Да ви нисте онај о ком је...

— Господин Бабурин говорио с госпођом? Управо он, управо он.

— Ваш друг се зове Бабурин, а ви?

— А ја Пуњин. Моје презиме је Пуњин; Пуњин. — Он опет зазвеча шољицама. — Чујете, чујете ли зебу... Како дивно пева!

Мени се тај особењак наједном ужасно свиде. Као скоро сви дечаци, и ја сам се пред туђим људима или снебивао, или се правио важан, а са овим као да сам целог века био познат.

— Хајдете са мном, — рекох му ја: — ја знам једно местанце још лепше од овога; тамо има клупа: можемо сести, отуда се и брана види.

— Изволите, хајдемо, — одговори као певајући мој нови пријатељ. Ја га пропустих напред. У ходу се гегао, вукао ноге, и потиљак назад забацивао.

Ја опазих да му се позади на хаљини, под јаком, њихала нека мала кићанка.

— Шта вам то виси? — упитах га ја.

— Где? — упита он, па пипну руком јаку. — А! ова кићанка? Нека је! Свакако је пришивена да лепше изгледа. Не смета ништа.

Доведох га до клупе па седох; он се намести поред мене. — Овде је лепо! — И дубоко уздахну. — Ох, ала је лепо! Диван вам је парк! Ох, ох — о!

Ја га погледах са стране. — Какав вам је качкет, — узвикнух ја и нехотице. — Покажите га!

— Изволите, господичићу, изволите. — Он скиде

качкет; пружих руку, али кад подигох очи — прснух од смеха. Пуњин је био сасвим ћелав; ни једна длачица није се видела аа његовој шиљастој лобањи покривеној глатком и белом кожом.

Он је помилова руком, па се такође насмеја. Кад се смејао, као да је грцао, отварао је широко уста, затварао очи — а по челу су му ишле боре оздо навише, у три реда, као таласи. — А? — рече он најзад. — Право јаје, зар не?

— Право, право јаје, — прихватих ја одушевљено. — А јесте ли одавно таки?

— Одавно; а каква је била коса! — Златно руно, као оно због кога су Аргонаути препливали морску пучину.

Иако ми је било свега дванаест година, ипак сам, захваљујући својим митолошким лекцијама, знао ко су били Аргонаути; утолико сам се више зачудио кад сам чуо ту реч из уста човека обученог без мало у дроње.

— Ви сте, значи, учили митологију? — упитах ја, окрећући у рукама качкет, постављен ватом, с олињалим крзненим омотачем и преломљеним штитом од картона.

— Изучавао сам тај предмет, господичићу мој мили; у мом животу било је свега и свачега! А сад ми вратите мој поклопац, њим ја заклањам наготу своје главе.

Он натуче качкет, па искоси своје беле обрве и упита ме: ко сам ја управо и ко су моји родитељи?

— Ја сам унук овдашње спахинице, — одговорих му. — Има само мене. Тата и мама су умрли.

Пуњин се прекрсти. — Бог да им душу прости! То значи, сироче; па дакле и наследник. Племићка крв се одмах види: просто јури у очицама, просто игра... ж... ж... ж... ж... — Он претстави прстима како крв игра. — Но — а знате ли, ваше благородство, је ли се нагодио мој другар с вашом баком, да ли је добио место које му је обећано?

— То не знам.

Пуњин уздахну. — Ех! Кад бих се овде сместио! Бар за неко време! Јер овако странствујем, странствујем, не могу да нађем склоништа, животне бриге не престају, душа се возбуждава...

— Реците, — прекидох га ја, — јесте ли ви из свештеничког реда?

Пуњин се окрете према мени па зажмире. — А који је узрок томе питању, отроче мој љубезни?

— Па ви говорите — онако како се у цркви чита.

— Што употребљавам словенске речи? Али томе не треба да се чудите. Истина, у обичном говору такве речи нису увек на свом месту, али чим се вздигнем духом — одмах и стил постане узвишен. Зар вам ваш професор — наставник руске књижевности — ваљда вам се предаје — зар вам он то не објашњава?

— Не, не објашњава, — одговорих ја. — Кад живимо у селу — и немам професора. У Москви имам много професора.

— А мислите ли дуго остати у селу?

— Око два месеца, не више: бака вели да се ја у селу размазим. Гувернанта је и овде са мном.

— Францускиња?

— Францускиња.

Пуњин се почеша иза уха. — Сирјеч, мамзел?

— Да, зове се мадемоазел Фрике. — Наједном ме би стид што ја, дечак од дванаест година, немам домаћег учитеља, већ гувернанту, као да сам девојчица! — Али ја њу не слушам, — додадох с омаловажавањем. — Баш ми је много стало до ње!

Пуњин одмахну главом. — Ох, властеличићи, властеличићи! Заљубили сте се у иностранце! Од росиског сте се окренули, — туђем сте се преклонили, иноземцима сте се обратили.

— Шта је то? Ви говорите у стиховима? — упитах ја.

— Него како ви мислите? Ја могу увек, колико год хоћете, јер је то мени урођено...

Али у том истом тренутку зачу се у парку, иза нас, јак и оштар звиждук. Мој саговорник хитро устаде с клупе. — Опростите, господичићу, то мене другар зове, тражи ме... Шта ли ће ми то рећи? Опростите, немојте се љутити...

Он шмугну у џбуње, па се изгуби, а ја остадох, седећи још неко време на клупици. Осећао сам забуну и неко друго, доста пријатно осећање... Још никад нисам наишао на таког човека нити сам говорио с њим. Мало по мало упустих се у сањарије, али се сетих митологије — па пођох кући.

*

Код куће дознадох да се бака погодила с Бабурином: одредили су му омању собу у кући за послугу, код коњушнице. Он се одмах усели у њу са својим другом.

Сутрадан, попивши чај, и не јавивши се мадемоазел Фрике, одох у кућу за послугу. Без куцања на врата — тога обичаја није било ни у заводу код нас — уђох право у собу. У њој застадох не онога кога сам тражио, не Пуњина, већ његова заштитника, филантропа Бабурина. Он је стајао пред прозором, без горње хаљине, раширивши широко ноге, па је брижљиво трљао главу и врат дугачким убрусом.

— Шта желите? — рече он не спуштајући руке и набравши обрве.

— Пуњин није код куће? — рекох ја без икаквог устезања и не скидајући ќапу.

— Господин Пуњин, Никандар Вавилић, овај час заиста није код куће, — одговори Бабурин не журећи се: — али допустите да вам приметим, младићу: зар је пристојно — тако, без питања, улазити у туђу собу?

Ја!... младић!... Како он сме!... Плануx од гнева.

— Ви ме, мора бити, не познајете, — рекох, не више неусиљено већ надувено: — ја сам унук овдашње госпође.

— То је мени свеједно, — одговори Бабурин, узимајући поново убрус. — Ако сте и спахиски унук, немате права улазити у туђу собу.

— Како туђа? Шта ви говорите? Ја сам овде, свуда — код куће.

— Не, извините, овде сам код куће — ја; јер ова соба је одређена мени, по уговору, за мој труд.

— Немојте ме учити, молим вас, — прекидох га: — ја боље од вас знам да...

— Вас треба учити, — прекиде сад он мене... — јер ви сте сад у таким годинама... Ја знам своје дужности, али тако исто знам и своја права, и ако наставите тако са мном говорити — мораћу вас замолити да изађете одавде.

Не знам чим би се свршила наша препирка да у том тренутку није ушао Пуњин, шмугнувши се и гегајући се. Он се, вероватно, досећао, по изразу наших лица, да се међу нама десило нешто незгодно, па ми се одмах окрете врло љубазно, показујући радост.

— А, господичићу! господичићу! — узвикну он, машући рукама без реда и смејући се својим безвучним смехом: — мили мој! дошао си да ме посетиш! дошао, мили! (Шта је ово? помислих ја: зар он мени „ти" говори?) Но, хајдемо, хајдемо заједно у парк. Ја сам тамо нешто нашао... Што да седимо у запари! Хајдемо!

Пођох за Пуњином, али на прагу нађох за потребно да се окренем и бацим изазивачки поглед на Бабурина. Као велим: не бојим те се!

Он ми одговори исто тако, па чак и хукну у убрус — јамачно зато да ми добро покаже до које мере ме презире!

— Ала је безобразан ваш пријатељ! — рекох ја Пуњину, чим се врата затворише за мном.

Пуњин ми скоро уплашено окрете своје подадуло лице.

— О коме се то ви тако изражавате? — упита он, избуљивши очи.

— Па, наравно, о њему... како га зовете? о том... Бабурину.

— О Парамону Семјоновићу?

— Па да, о оном... црномањастом.

— Е... е... е...! — рече Пуњин с умиљатим прекором. — Како ви то можете тако говорити, господичићу, господичићу! Парамон Семјоновић је врло ваљан човек, најстрожијих начела, да му пара нема! Али, наравно, не да се вређати, јер зна шта вреди. Тај човек има велико знање — и какво би место требало да има! С њим се, мој драги, треба понашати врло учтиво, јер он је... — ту се Пуњин наже до самог мог уха: — републиканац!

Ја упрех поглед у Пуњина. То никако нисам очекивао. Из Кајдановљева уџбеника и других историских дела прочитао сам да су били некад, у прастаро доба, републиканци, Грци и Римљани, и чак сам их однекуд све замишљао у шлемовима, с округлим штитовима на рукама и голим великим ногама; али да стварно, у данашње време, нарочито у Русији, у ...ској губернији, може бити републиканаца — то је мутило све моје појмове, потпуно их бркало!

— Да, драги мој, да; Парамон Семјоновић је републиканац, — понови Пуњин; — ето, па знајте убудуће како да се изражавате о таком човеку! А сад хајдемо у парк. Замислите шта сам тамо нашао! Кукавичино јаје у црвенперкину гнезду! Чудо!

Упутим се у парк са Пуњином; али сам у себи једнако понављао: републиканац! ре . . . пу . . . бликанац!

„Па зато је, — доконах напослетку, — у њега онако плава брада!"

*

Мој став према тим двема личностима — Пуњину и Бабурину — коначно се определио још тога истог дана. Бабурин је изазивао у мени непријатељство, с којим се, ипак, ускоро, помешало нешто налик на поштовање. А како сам га се бојао! Нисам га се престао бојати чак ни онда кад је у његовом понашању са мном нестало раније строгости. Не треба ни да кажем да се Пуњина нисам бојао; чак га нисам ни поштовао, сматрао сам га — да кажем отворено — за будалу; али сам га свим срцем заволео! За мене је постало истинско уживање да проводим у друштву с њим по читаве сате, да будем с њим насамо, да слушам његово причање. Баки се никако није свиђала та „intimité" с човеком „простаком" — „du commun"; али ја сам, чим би ми пошло за руком да се искрадем, одмах трчао своме занимљивом, драгом, чудном пријатељу. Наши састанци постали су чести, нарочито пошто је удаљена мадмоазел Фрике, коју је бака послала натраг у Москву за казну што јој је пало напамет да се жали неком капетану из армије, кад је био свратио, на досаду која влада у нашој кући. Што се Пуњина тиче, њему нису тешко падали дуги разговори с дванаестогодишњим дечком; он као да их је и сам тражио. Колико сам се наслушао његових прича, седећи с њим у миришљавом

хладу, на сувој и глаткој трави, испод сребрнастих топола, или у тршчару над рибњаком, на крупном и лако влажном песку подлокане обале, из које је штрчало чворнато корење, преплићући се чудновато, као велике црне жиле, као змије, као бегунци из подземног света! Пуњин ми је до ситница испричао свој живот, све своје срећне и несрећне случајеве, којима сам увек тако искрено саосећао! Његов отац је био ђакон; — „необичан је био човек — ипак, у пијанству лудо строг."

Пуњин је учио семинарију; али, не одржавши „поронцију" и не осећајући у себи наклоност према свештеничком позиву, постао је мирјанин, због чега су настале све његове невоље у животу, и он је најзад постао скитница. — „И да се нисам срео с мојим добротвором Парамоном Семјоновићем", додавао је обично Пуњин (он иначе није хвалио Бабурина), „потонуо бих у пучини сиромаштва, гадости и порока!" Пуњин је волео бомбасте изразе — и, ако није према лажи, а оно према измишљању и преувеличавању је имао јаку слабост; свему се дивио, све га је доводило у усхићење. . . Па и ја, угледајући се на њега, такође сам стао преувеличавати и усхићивати се. — Ама ти си постао некако ђаволски — прекрсти се, какав си то, — говорила би ми стара дадиља. Пуњинове приче су ме необично много занимале; али више него његове приче волео сам читање с њим. Немогуће је исказати осећање које ме је обузимало кад би се он, улучивши згодан тренутак, изненада, као пустињак или добри дух из бајке, појавио преда мном с подебелом књигом под мишком, па ми, кришом ма-

шући дугим кривим прстима и тајанствено намигујући, показивао главом, обрвама, раменима, целим телом на дубину и самоћу парка, куд нико није могао допрети за нама и где нас није било могуће наћи! И ево, полази нам за руком да неопажено одемо; ево срећно стижемо до једног од наших тајних месташца; ево већ седимо један поред другог, ево се већ и књига лагано отвара, ширећи од себе оштар, мени тада неисказано пријатан задах на плесан и старину! С каквом дрхтавицом, с каквим узбуђењем и немим очекивањем гледам у лице, у усне Пуњину — у те усне са којих само што се нису просуле слатке речи! Разлежу се, напослетку, први звуци читања! Свега унаоколо нестало је ... не, не нестаје, већ се удаљује, превлачи се измаглицом, остављајући иза себе само утисак нечега пријатељског и заштитничког! — То дрвеће, то зелено лишће, та висока трава заклањају нас, скривају од свега осталог света; нико не зна где смо, шта радимо — а с нама је поезија, она нас прожима, ми се напајамо њом, у нама се збива крупна, велика, тајанствена ствар. . . Пуњин се поглавито држао стихова — звучних, шумних стихова; душу своју био је готов дати за њих! Он није читао, он их је, вичући, изговарао свечано, течно, јако, кроз нос, као пијан, као смушен, као Питија! А ево какву је још имао навику: најпре прозундори стих тихо, полугласно, као мумлајући ... Он је то називао читање „у концепту", затим већ грмне тај исти стих „начисто", па наједаред поскочи, подигне руке — пола молећиво, пола победнички ... На тај начин сам прошао не само

Ломоносова, Сумарокова и Кантемира (што су стихови били старији, тим више су били по Пуњиновом укусу) — већ чак и „Росијаду" од Хераскова! И право да кажем, она, баш та „Росијада" ме је нарочито одушевила. Тамо, поред осталог, има једна храбра Татарка, див-јунак; сад јој се ни имена не сећам, а тада су ми се и руке и ноге хладиле чим би она била поменута! — „Да", имао је обичај рећи Пуњин, машући значајно главом: „Херасков не зна за шалу. Понекад да̑ такав стих — просто опија . . . Држ' се! . . . Ти желиш да га достигнеш, а он — погле где је већ! па труби, труби, аки кимвалон! Зато му је и име дано! једна реч: Херрrасков!!" Ломоносову је Пуњин замерао због одвећ простог и слободног стила, а према Државину се држао скоро непријатељски, говорећи да је он више царски удворица него песник. У нашој кући не само што нису обраћали никакву пажњу на књижевност, већ су чак сматрали песме, нарочито руске песме, за нешто сасвим непристојно и простачко; бака их чак није ни звала песме, већ „канте"; сваки писац канта био је, по њеном мишљењу, или древна пијаница, или преисподња будала. Васпитан у таквим схватањима, ја сам се неизбежно морао или с гађењем окренути од Пуњина — он је притом био неуредан и прљав, што је такође вређало моје господске навике, — или, занесен и побеђен њим, угледати се на његов пример, заразити се његовим лудилом за песмама . . . Па тако је и било. И ја сам почео читати песме, или, како је бака говорила, певати канте . . .

чак сам покушао и сам нешто да саставим, и то опис вергла, у коме су били ови стихови:

> **Гле врти се дебели ваљак**
> **И зупцима чини цак-цак . . .**

Пуњин признаде да у том опису има нешто подражавања звука, али сам сиже је осудио као низак и недостојан лириног звука.

Авај! Сви ти покушаји и узбуђења и усхићења, наше усамљено читање, наш живот удвоје, наша поезија, све се наједном прекинуло. Као гром из ведра неба, на нас се неочекивано срушила несрећа.

*

Бака је у свему волела чистоту и ред, ни узми ни остави, као ондашњи педантни ђенерали; у чистоти и реду морао се држати и наш парк. Стога су с времена на време терали сељаке без земље, прекобројне или у немилост пале слуге — и нагонили их да чисте стазе, плеве леје, да ситне и сеју земљу за њих, итд. Еле, једаред, у највећем јеку такве једне хајке, бака се упути у парк, па поведе и мене са собом. Свуда, међу дрвећем, по пропланцима, помаљале су се беле, црвене, сивкасте кошуље; свуда се чује шкрипа и звека лопата при стругању, потмула лупа бусења о косо намештена решета. Пролазећи поред њих, бака својим орловским оком одмах спази да се један од њих и мање труди него други и да је капу скинуо као од беде. То је био још млад шипарац, испијена лица и упалих суморних очију. Кафтан од ћитајке,

сав исцепан и искрпљен, једва се држао на његовим уским раменима.

— Који је тај? — упитаће бака Филипића, који је ишао за њом на прстима.

— Ви . . . за кога . . . изволите . . . — замуца Филипић.

— О, будало! Ја говорим о ономе што ме је курјачки погледао. Ено га, стоји — не ради.

— Онај, молићу! Да, молићу . . . Је . . . је то је Јермил, покојног Павла Афанасијева син.

Тај Павле Афанасијев био је, десет година пре тога, мајордом код баке и уживао је њено нарочито поверење; али павши неочекивано у немилост, тако исто неочекиваню се претворио у говедара, па се није одржао ни као говедар, главачке је падао ниже, напослетку се обрео у димљивој колеби једног забаченог села, добијајући само шеснаест кила брашна месечно, па је умро од парализе, оставивши породицу у крајњој сиротињи.

— Ааха! — рече бака, види се да ивер не пада далеко од кладе. — Но, мораће се издати наредба и за тога. Мени не требају таки што гледају испод ока.

Бака се врати кући и издаде наредбу. После три сата, Јермила, потпуно „спремна", доведоше под прозор њеног кабинета. Несрећног дечка су слали на насеобину; иза ограде, неколико корака од њега, видела су се сељачка кола, натоварена његовом сиротињском имовином. Таква су онда била времена! — Јермил је стајао без капе, оборене главе, бос, пребацивши преко леђа врпцом свезане чизме; његово лице, окренуто господској кући, није показивало ни

очајање, ни тугу, чак ни чуђење; туп осмех се следио на безбојним уснама; очи, суве и стегнуте, гледале су упорно у земљу. Баки јавише да је дошао. Она устаде с дивана, приђе прозору кабинета, шуштећи помало свиленом хаљином, па наместивши на нос златан двострук лорњет, погледа на овога прогнаника. У кабинету, сем ње, била су у том тренутку четири човека: дворецки, Бабурин, дежурно слушче и ја.

Бака климну главом озго на доле.

— Госпођо, — зачу се одједном промукао, скоро пригушен глас. Ја се освртох. Лице у Бабурина је било поцрвенело ... поцрвенело толико да је постало скоро модро; под натуштеним обрвама појавише се малене, светле, оштре тачке ... Није било сумње: то је он, то је Бабурин изговорио реч „госпођо!"

Бака се такође осврте, па пренесе свој лорњет са Јермила на Бабурина.

— Ко то ... говори? — рече она полако, кроз нос. Бабурин малко изиђе напред.

— Госпођо, — поче он, — то сам се ја... одлучио. — Сматрам ... усуђујем се рећи вам да нисте требали поступити тако ... као што сте сад изволели поступити.

— То јест? — понови бака истим гласом и не скидајући лорњет.

— Част ми је ... — настави Бабурин јасно, иако се очигледно видело да с муком изговара сваку реч: — ја говорим о овоме дечку што се протерује у насеобину ... без икакве његове кривице. Такве наредбе, ако смем рећи, стварају незадовољство ... и

друге последице — од којих сачувај нас Боже! — и нису ништа друго до прекорачавање власти дате господи спахијама.

— Ти... где си учио? — упита бака, поћутавши мало, па спусти лорњет.

Бабурин се зачуди. — Шта сте изволели питати? — промрмља он.

— Питам те: где си учио? Ти тако паметне речи употребљаваш.

— Ја... моје образовање... — поче Бабурин.

Бака презриво слеже раменима. — Значи, — прекиде га она, — теби се моје наредбе не свиђају. То је мени потпуно свеједно. — Ја сам власна над мојим поданицима, и никоме за њих не одговарам, — само нисам научила да неко у мом присуству казује своје мишљење и меша се у туђи посао. Мени нису потребни филантропи из реда декласираних; мени су потребне слуге који слушају без поговора. Тако сам пре тебе живела па ћу и после тебе. Ти ниси за мене: отпуштам те. Николај Антонов, — обрати се бака дворецком: — исплати овога човек; да га још данас до ручка не буде више овде! Чујеш ли: немој да ме доведеш до љутње. Па и други... она будала, пришипетља, да се с њим испрати. — А шта Јермилка чека? — додаде она, погледавши опет кроз прозор. — Ја сам га видела. Но, шта још? — бака махну марамицом према прозору, као да хоће да отера насртљиву муху. Затим седе у фотељу, па, окренувши се нама, рече туробно: — идите сви људи напоље!

Ми се сви удаљисмо, сви сем дежурног слушчета,

на кога се бакине речи нису односиле, јер он није био „човек”.

*

Бакина наредба била је тачно извршена. Пред ручак и Бабурин и мој пријатељ Пуњин отпутовали су из куће. Не умем описати своју тугу, своје искрено, право детињско очајање. Оно је било тако јако да је заглушивало чак и дивљење помешано са страхопоштовањем које ми је уливао смели испад републиканца Бабурина. После разговора с баком он одмах оде у своју собу и поче се паковати. Он ме није удостојавао ни речју ни погледом, иако сам се непрестано вртео око њега, то јест — у ствари око Пуњина. Он се био сасвим изгубио, па и он није ништа говорио, али је зато непрестано погледао у мене, а у очима су му стајале сузе... Све исте сузе: оне нити су капале нити су се сушиле. Он није смео осуђивати свога „добротвора”: — Парамон Семјонић није се могао ни у чему преварити, — али му је било врло тешко и тужно. Ја и Пуњин смо покушали да прочитамо на растанку нешто из „Росијаде”; чак смо се зато затворили у собичак за оставу — нисмо могли ни помислити да идемо у парк — али смо на првом стиху били запели, и ја сам почео рuљати као теле, без обзира на својих дванаест година и претензије да будем велики. Кад је већ био у тарантасу, Бабурин ми се, најзад, обрати, па рече, ублаживши унеколико уобичајену строгост свога лица: „Нека вам то буде за памет, млади господине: сећајте се данашњег догађаја, па кад порастете, потрудите се да прекинете такве неправде. Срце вам је добро,

карактер још није искварен ... Пазите, чувајте се; јер овако даље не сме ићи!" Кроз сузе које су обилно текле по мом носу, по уснама, по бради, ја промуцах да ћу ... памтити, да обећавам ... да ћу учинити ... на сваки начин ... неизоставно.

Али тада Пуњина, с којим сам се ја пре тога једно двадесет пута загрлио (образи су ми горели од додира с његовом необријаном брадом и сав сам се натопио његова задаха) — тада Пуњина изненада обузе наступ! Он скочи на седиште у тарантасу, подиже обе руке увис, па поче громовитим гласом (откуд му се само нашао!) декламовати познати псалам Давидов, који је превео Державин, овога пута поета, а не царски удворица:

Устао Свемоћни Бог, па суди
Земаљске богове скупа све! . . .
Докле ћете, рече, докле ћете, људи,
Штедети неправедне и зле?
Дужност је ваша чувати законе . . .

— Седи! — рече му Бабурин.

Пуњин седе, али настави:

Дужност је ваша спасавати беде невине,
Несрећним дати заштиту,
Од силних штитити немоћне . . .

Пуњин при речи „силних" — показа прстом на спахиски дом, а затим муну њим у леђа кочијаша, који је седео на предњем седишту:

Истргнути бедне из окова!
Не слушају! Виде, а не знају. . .

Николај Антонов, дотрчавши из куће, дрекну из свег гласа: „Одлази! лењчуго! одлази, не зевај!" и тарантас пође. Само се из далека још чуло:

Васкрсни, Боже, Боже праведни! . . .
Сиђи, суди, казни лукаве —
И буди једини Цар на земљи!

— Какав пајац! — примети Никола Антонов.

— Недовољно су шибани у младости, — рече ђакон, појавивши се на степеницама. Он је дошао да се извести у колико сати госпођа жели да одреди бденије.

*

Истога дана, дознавши да је Јермил још у селу и да ће тек сутрадан бити спроведен у варош, ради испуњења неких законских формалности, које су, имајући за циљ да ограниче спахиску самовољу, служиле само као извор допунских прихода за властодршце, — истога дана га потражим, па немајући својих новаца, предадох му завежљај, у који сам увезао две носне марамице, пар искривљених ципела, чешаљ, стару ноћну кошуљу и сасвим нову свилену вратну мараму. Јермил је лежао у задњем дворишту, поред кола, на руковети сена, те сам га морао пробудити, али он доста равнодушно, чак малко колебајући се прими мој дар, не захвали ми, одмах тури главу у сламу и опет заспа. Ја одох од њега унеколико разо-

чаран. Замишљао сам да ће се зачудити и обрадовати мојој посети, да ће видети у њој јемство мојих будућих великодушних намера — а место тога...

„Ти људи су — ма шта се говорило — неосетљиви", мислио сам, враћајући се кући.

Бака, која ме је однекуд оставила на миру цео тај за мене незаборавни дан, подозриво ме погледа, кад се после ручка стадох с њом опраштати.

— Вама су очи црвене, — примети ми она француски: и од вас удара на ћумез. Нећу улазити у анализу ваших осећања и ваших занимања — не бих желела да будем принуђена да вас казним, али се надам да ћете се оставити свих својих глупости и да ћете се опет понашати као што приличи племенитом младићу. Уосталом, ускоро ћемо се вратити у Москву, па ћу вам узети домаћег учитеља, јер видим да је потребна мушка рука, да би изашла на крај с вама. Идите.

Ми смо се, заиста, ускоро вратили у Москву.

II

1837.

Прошло је седам година. Ми смо, као и пре, живели у Москви — али ја сам већ био студент другог курса — и није ме притискивала власт моје баке, која је последњих година осетно била остарела. Од свих својих другова највише сам се био блиско спријатељио с неким Тарховом, веселим и добродушним младићем. Наше навике, наши укуси су се покла-

пали. Тархов је био велики љубитељ поезије, па је и сам пискарао стихове; а и код мене није пропало семе које је посејао Пуњин. Међу нама није било никаквих тајни, као што обично бива међу младим људима кад се спријатеље. Али да видите, у току неколико дана почнем примећивати код Тархова неку живахност и узнемиреност . . . Губио се по читаве сате — и нисам знао где се бави, што се раније никад није дешавало. Ја сам се већ спремао да тражим од њега, у име пријатељства, потпуну исповест . . . Али ме он сам претече.

Једаред сам седео у његовој соби.

— Пећа, — отпоче он одједаред, поруменевши весело и гледајући ми право у лице: — морам те упознати с мојом Музом.

— С твојом музом? Шта то говориш! Као да си класичар! (Романтизам је био тада, 1837 године, у пуном јеку). Зар ја нисам одавно упознат с њом, — с твојом музом! Шта, да ниси написао нову песму?

— Ти ме не разумеш, — одговори Тархов, смејући се и црвенећи и даље. — Упознаћу те с живом Музом.

— А! Тако! Али откуд је она твоја?

— Па зато. . . Него, причекај, чини ми се да она долази овамо.

Зачу се лака лупа брзих потпетица — врата се отворише широм — и на прагу се појави девојка од својих осамнаест година, у шареној цицаној хаљини, с црним штофаним огртачем на раменима, с црним сламним шеширом на плавој, малко фризираној ко-

си. Спазивши ме, она се уплаши и застиде, па стукну назад . . . али јој Тархов одмах скочи усусрет.

— Изволите, изволите, Музо Павловна, уђите: ово је мој искрен пријатељ, одличан човек — и миран, врло миран. . . Немате га се чега бојати. Пећа, — окрете се он мени: — претстављам ти моју Музу — Музу Павловну Виноградову, моју добру познаницу.

Ја се поклоних.

— Како то . . . Музу? — почех ја.

Тархов се насмеја. — А зар ти не знаш да међу свецима има такво име? И ја, брате, нисам знао, док се нисам срео са овом милом госпођицом. Муза! Какво дивно име! И тако јој лепо стоји!

Ја се још једном поклоних доброј познаници свога пријатеља. Она се одмаче од врата, коракну дватрипут па стаде. Била је врло љупка, али се нисам могао сложити с мишљењем Тархова, па чак помислих у себи: „Но, каква муза!"

Црте њеног округластог, ружичастог лица биле су фине и нежне; свежа, бујна младост је избијала из целе њене минијатурне, складне фигуре; али музу, оличење музе, ја сам у то време — па не само ја — сви ми млади људи — замишљао сасвим друкчије! Пре свега, муза је неизоставно морала имати црну косу и бити бледа. Презриво-охол израз, заједљив осмех, одушевљен поглед — и оно „нешто", тајанствено, демонско, фатално — ето без чега нисмо могли замислити музу, музу Бајрона, тадашњег владара људских мисли. Ништа слично није се видело на лицу ове девојке. Да сам тада био мало старији, и мало искуснији — ја бих, вероватно, обратио већу

пажњу на њене очи, мале, увучене, с натеченим капцима, али црне као ахат, живе и светле — што је ретко код плавих. У њиховом брзом погледу, који као да је клизио, пронашао бих не песничке наклоности, већ знаке страсне, до самозаборава страсне душе... Али ја̂ сам тада био још сувише млад.

Пружих руку Музи Павловној — она ми не даде своју, — није приметила мој покрет; седе на столицу коју јој примаче Тархов, али шешир и огртач не скиде.

Њој је, очевидно, било нелагодно: моја присутност ју је доводила у забуну. Дисала је неравно и протегнуто, као да је прикупљала ваздух у себе.

— Ја сам свратила до вас на један тренутак, Владимире Николајевићу, — поче она, — глас јој је био врло тих и из пуних груди; за њене румене, скоро детиње усне он је изгледао малко чудан: — али наша мадам никако ме није хтела пустити на више од пола сата. Прекјуче вам није било добро... па ето, помислила сам...

Она замуца, обори главу. Осенчене густим, ниским обрвама, њене тамне очице су врло брзо бежале тамо-амо. У топло лето, међу стабљикама осушене траве, сретају се такве тамне, хитре и сјајне бубе.

— Како сте дражесни, Музо, Музочка! — узвикну Тархов. — Али поседите мало... Ми ћемо сад спремити самовар.

— Ах, не, Владимире Николајевићу! Откуд могу! Овај час морам ићи.

— Одморите се макар трунчицу. Задували сте се... Уморили сте се.

— Ја се нисам уморила. Ја. . . не због тога. . . Него ево шта. . . дајте ми другу књигу: ову сам прочитала. — Она извади из џепа једну раскупусану сиву свеску московског издања.

— Изволите, изволите. Па шта? Је ли вам се допала? — Рослављев, — додаде Тархов, окренувши се мени.

— Да. Само мени се чини да је Јуриј Милославски много бољи. Наша мадам је врло строга што се тиче књига. Каже да оне ометају рад. Јер, по њеном схватању. . .

— Али ни Јуриј Милославски није ни принети „Циганима" Пушкиновим: А, Музо Павловна? — прекиде је Тархов смешећи се.

— Таман посла! Цигани. . . развуче она с прекидима. — Ах, да, још нешто, Владимире Николајевићу: сутра немојте долазити. . . знате. . .

— А зашто?

— Не треба.

— Али зашто?

Девојка слеже раменима, па одједном устаде са столице, као да ју је нешто гурнуло.

— Куда ћете, Музо, Музочка, — зацвиле Тархов жалостивно. — Седите још мало!

— Не, не, не могу. — Она брзо прође к вратима, ухвати се за кваку. . .

— Но, узмите бар књигу!

— Други пут. . .

Тархов јурну к девојци, али она очас штукну из собе. Он умало не удари носом о врата. — Ала је

нека! Прави гуштер! — рече он мало љутито, а затим се замисли.

Ја остадох код Тархова. Ваљало ми је дознати шта то све значи. Тархов не хтеде ништа крити. Исприча ми да је та девојка из малограђанског сталежа — шваља; да ју је пре три недеље први пут видео у једном модном дућану, у који је био ушао да наручи шешир по налогу своје сестре, која живи у унутрашњости; да се од првог погледа заљубио у њу и да му је већ другог дана пошло за руком да је ослови на улици; да и она, како му изгледа, није равнодушна према њему.

— Само ти, молим те, немој мислити, — додаде он ватрено: — немој замишљати нешто рђаво о њој. Бар досада још ништа није било између нас нешто. . .

— Ружно, — прихватих ја: — и не сумњам; не сумњам ни у то да ти због тога искрено жалиш, верни друже! Стрпи се — све ће бити као што треба.

— Надам се! — рече Тархов кроз смех, ма да кроз зубе. — Богами, брате, та девојка. . . Кажем ти — то је, знаш, од нових типова. Ниси стигао да је добро разгледаш. Она је дивљакуша; у! каква дивљакуша! па још ћудљива! Те још како! Уосталом, и сама та дивљина мени се код ње свиђа. То је знак самосталности! Ја сам се, брате, до ушију зацопао у њу!

Тархов се упусти у разговор о свом „предмету”, па ми чак прочита и почетак једне песме, с насловом: „Моја Муза”. Његов излив љубавних јада није ми био по вољи. У дубини душе сам му завидео. Убрзо сам отишао од њега.

*

После неколико дана десило ми се да прођем кроз једну од улица Покривене чаршије. Била је субота; купаца се накупило тма божија; одасвуда, усред тишме и гурњаве, чуло се довикивање трговачких помоћника. Купивши што ми је требало, мислио сам само о томе како да се што пре отресем њиховог досадног наметања — кад се одједном зауставих. . . и нехотице: у једном дућану с воћем спазих познаницу свога пријатеља — Музу, Музу Павловну! Она је стајала постранце од мене, и изгледало је да нешто чека. После малог колебања, одлучих се да јој приђем и да је ословим. Али тек што пређох праг од дућана и скидох качкет — кад она уплашено стукну и брзо се окрете старцу у сукненом шињелу, коме је дућанџија мерио фунту сувог грожђа, па га ухвати за руку, као да се склања под његову заштиту. Сад се и онај окрете лицем к њој — и замислите мога пренеражења! Кога сам познао у њему? Пуњина!

Да, то је био он; то су биле његове ватрене очице, његове пуне усне, његов отомбољени меки нос. Он се чак мало био променио; једино што је мало ошишкавио.

— Никандре Вавилићу, — узвикнух ја, — зар ме не познајете? — Пуњин се трже, отвори уста, упре поглед у мене. . .

— Немам част, — поче он, па наједаред зацика: — тројицки господичић! (Имање моје баке звало се Тројицко). Је ли збиља тројицки господичић? — Фунта сувог грожђа испаде му из руку.

— Он главом, — одговорих ја, па подигох Пуњинову куповину.

Он је једва дисао од радости, од узбуђења, умало не заплака, скиде капу, — при чему се могох уверити да су и последњи трагови косе ишчезли с његовог „јајета", — извади са дна капе марамицу, ушмркну се, тури капу у недра заједно са сувим грожђем, поново је натаче на главу, опет испусти суво грожђе... Не знам како се за све то време држала Муза: трудио сам се да не гледам у њу. Не бих рекао да је Пуњиново узбуђење долазило од сувишне наклоности према мојој личности: просто, његова природа није могла издржати никакав изненадан импулс. — Нервозност сиромаха!

— Хајдемо до нас, до нас, рођени, — замуца он напослетку: — ваљда се нећете гадити да посетите наше скромно гнездашце? Ви сте, како видим, студент...

— Забога, биће ми, напротив, врло мило.

— Сад сте слободни?

— Сасвим слободан.

— Е онда врло добро! Како ће Парамон Семјоновић бити задовољан! Данас се и он раније него обично враћа кући, и њу, ево ову мадам, пушта суботом. Него чекајте, извините, ја којешта говорим, ја сам се сасвим збунио. Па ви се не познајете с нашом синовицом?

Ја пожурих да га уверим да нисам имао још задовољство...

— Па разуме се! Где сте се могли с њом видети! Музочка... Запамтите, драги господине... ову девицу зову Муза — и то јој није надимак, већ право

име... Каква судбина? Музочка, претстављам те господину... господину...

— Б... у, — добацих ја.

— Б... у, — понови он. — Музочка! Пази! Најодлучнијег, најљубазнијег младића видиш пред собом. Мене је с њим судбина саставила кад је био још сасвим млад! Препоручујем га твојој љубави и пажњи.

Ја се дубоко поклоних. Муза, црвена као булка, баци искоса поглед, па одмах обори очи.

„А! — помислих ја: — ти си од оних што у тешким приликама не бледе већ црвене: то треба имати на уму".

— Немојте замерити, она нам није помодарка, — рећи ће Пуњин, па изађе из дућана на улицу; ја и Муза пођосмо за њим.

*

Кућа у којој је становао Пуњин била је доста далеко од Покривене чаршије, и то у Садовој улици. Успут ми мој наставник поезије стиже да каже доста појединости из свога живовања. После нашег растанка и он и Бабурин прилично су се налутали по светој Русији, и тек недавно су, пре пола године, нашли стално уточиште у Москви. Бабурину је пошло за руком да постане главни деловођа у канцеларији једног богатог трговца-фабриканта. — Место није уносно, — рећи ће Пуњин, уздахнувши: — посла много, користи мало... али шта да радиш? Хвала Богу и на томе! И ја се трудим да зарадим штогод преписивањем и часовима, али су моји напори досада остали без успеха. Рукопис ми је, мо-

жда се сећате, старински, непријемљив за данашњи укус, а што се тиче часова — много ми смета што немам пристојног одела; поред тога, бојим се да и у самом предавању — предавању руске књижевности — такође не одговарам данашњем укусу; ето, због тога седим гладан. (Пуњин се насмеја својим промуклим, потмулим смехом. Он је сачувао ранији, унеколико узвишен стил у говору и ранију навику да прави стихове). Сви су ударили у новине, у новине! По свој прилици и ви старе богове више не поштујете, новим се клањате?

— А ви, Никандре Вавилићу, зар још једнако цените Хераскова?

Пуњин застаде па сместа размахну обема рукама.

— У највећој мери, господине мој! у нај... већој... ме... ри!

— И Пушкина не читате? Пушкин вам се не свиђа?

Пуњин опет диже руке изнад главе.

— Пушкин? Пушкин је змија која седи сакривена у зеленим гранама, а има славујски глас!

Док сам ја тако разговарао с Пуњином, газећи пажљиво по неравно поплочаним цигљама тротоара „белокамене” Москве, оне Москве у којој нема ниједног камена и која нимало није бела, — Муза је лагано ишла поред нас, с друге стране од мене. Говорећи о њој, назвао сам је: „ваша синовица”. Пуњин поћута мало, почеша потиљак, па ми рече полугласно да ју је тако назвао тим именом... само онако; да му она никако не пада род; да је сироче, које је Бабурин нашао у вароши Вороњежу и узео да се ста-

ра о њој; али да би је он, Пуњин, могао звати и својом кћери, јер је воли као рођену кћер. Ја нисам сумњао да је Муза врло добро чула све што је Пуњин говорио, иако је он нарочито спуштао глас: и она се љутила, и снебивала се, и стидела; сенке и боје су јој прелазиле преко лица, и све се на њему по мало мицало: очни капци и обрве, и усне, и узане ноздрве. Све је то било дражесно, занимљиво и чудно.

Али ево, најзад стигосмо до „тихога гнездашца". И доиста: то гнездашце било је врло тихо. Оно се састојало из мале, једноспратне кућице, која као да је била у земљу урасла, покривена дашчаним кровом, са четири тамна прозорчета на предњој фасади. Намештај у собама био је врло сиромашан, чак није био ни потпуно чист. Између прозора и по зидовима висило је око пола туцета мајушних дрвених кавеза са шевама, канаринкама, штиглицима, зебама. — Моји поданици! — објави свечано Пуњин, показујући на њих прстом. Тек што смо ушли и погледали око себе, тек што је Пуњин послао Музу по самовар, а појави се и сам Бабурин. Он ми се учини да је остарео много више него ли Пуњин, иако му је корак остао чврст, и уопште израз лица му се сачувао. Али био је смршао, погрбио се, образи му упали, а његову црну, густу чекињу — „седа влас проткала". Није ме познао — и никако особито задовољство није показао кад Пуњин рече ко сам; чак се ни очима не осмехну; једва климну главом, упита — врло немарно и хладно — је ли жива моја бака — и то је све. Као да вели: „мене нећеш запањити

племићском посетом, и она ми није нимало ласкава". Републиканац је остао републиканац. Муза се врати; једна немоћна старица унесе за њом рђаво очишћен самовар. Пуњин се устумара, стаде ме гостити; Бабурин седе за сто, подними се обема рукама и баци унаоколо уморни поглед. Уз чај се ипак разговори. Није био задовољан својим местом. — Зеленаш, а не човек, — тако је говорио о своме газди: — потчињени људи за њега су ђубре, који ништа не значе; као да и сам није недавно носио сукнено одело. Сама суровост и лакомост. Служба гора од робије...! Па и сва овдашња трговина почива на подвали и само се помоћу ње одржава. — Слушајући таке непријатне речи, Пуњин је скрушено уздисао, одобравао, климао главом, час оздо на ниже, час с једне стране на другу: Муза је упорно ћутала... Њу је очевидно мучила мисао: какав ли сам ја човек, скроман или брбљивац? И ако се правим скроман, да ли не с нарочитом намером? Њене црне, брзе, немирне очи непрестано су светлуцале испод спуштених трепавица. Само једаред је погледала у мене, али тако упитно, оштро, скоро злобно... Ја чак задрхтах. Бабурин с њом није скоро ни говорио; али кад би јој се обратио, у гласу би му се осетила туробна нежност, али не очинска.

Пуњин се, напротив, непрестано шалио с Музом; али она му је без воље одговарала. Он ју је називао снежаном, снежном пахуљицом.

— Зашто ви Музи Павловној дајете така имена? — упитаћу ја.

Пуњин се насмеја. — Па зато што нам је врло хладна.

— Мудра, — дочека Бабурин: — каква и треба да је млада девојка.

— Можемо је звати и домаћицом, — узвикну Пуњин. — А, Парамоне Семјонићу? — Бабурин се намршти; Муза окрете главу... Ја тада нисам разумео ту алузију.

Тако су прошла два сата... Не баш живо, иако се Пуњин свакојако трудио „да забави поштовано друштвое”. Порд осталог, он се приклони пред кавезом једној својој канаринци, отвори вратаоца и командова: „На к у м б е! Почињи концерт!” Канаринка сместа прхну из кавеза, седе на к у м б е, то јест на голо теме Пуњиново, па окрећући се с једне стране на другу и тресући крилима, зацвркута из све снаге. Докле је год трајао концерт, Пуњин се није мрднуо, већ је само полако прстом дириговао и бечио очи. Нисам се могао уздржати да не прснем у смех... али ни Бабурин ни Муза нису се смејали.

Пред сам мој одлазак Бабурин ме зачуди једним неочекиваним питањем. Он је хтео да дозна од мене, као од човека који студира на универзитету, каква је личност био Зенон и шта ја о њему мислим.

— Какав Зенон? — упитах ја прилично збуњен.

— Зенон, древни мудрац, зар вам је он непознат?

Ја сам се нејасно сећао Зенонова имена, као оснивача стојичке школе; а иначе апсолутно ништа више нисам знао о њему.

— Па он је био философ, — рекох ја напослетку.

— Зенон,— настави Бабурин отежући — то је онај мудрац што је објаснио да патња није зло, јер

трпљење све побеђује, а да само једно добро има на овоме свету — то је правичност, па и сама врлина није ништа друго до правичност.

Пуњин се са страхопоштовањем наже ухом.

— То ми је рекао један овдашњи становник, код кога налазим старе књиге, — настави Бабурин: — и много ми се допало. Али ви се, видим, таким предметима не занимате.

Бабурин је рекао истину. Ја се заиста нисам бавио таким предметима. Откако сам ступио на универзитет, постао сам републиканац, ништа горе од самога Бабурина. О Мирабоу и Робеспјеру с уживањем би поразговарао. Та шта Робеспјер! . . . Над мојим писменим столом висили су литографисани портрети Фукије - Тенвила и Шалијеа! — Али Зенон! — Откуд сад Зенон?

Опраштајући се са мном, Пуњин је много наваљивао да дођем и сутра, у недељу; Бабурин ме уопште није звао, па је чак приметио кроз зубе да ми разговор с простим људима, декласираним, не може причинити велико задовољство и да ће вероватно мојој баки бити непријатно. . . Ја га код те речи ипак прекидох и уверих га да мени бака више не заповеда.

— А нисте добили управу над имањима? — упита Бабурин.

— Не, нисам добио, — одговорих ја.

— Е, па значи. . . — Бабурин не доврши започету реченицу; али је ја доврших уместо њега: „значи, ја сам дечак". — Збогом, — рекох ја гласно, па се удаљих.

Већ сам излазио из дворишта на улицу... Муза одједаред истрча из куће, па ми тутну у руку смотану хартијицу и одмах се изгуби. Код првог фењера размотах ту хартијицу. Било је то писамце. Једва сам разумео бледе, оловком написане ретке. — „Тако вам Бога — писала ми је Муза — дођите сутра после службе Божије у Александровски парк, код Кутафије куле ја ћу вас чекати не одреците ми немојте ме унесрећити неизоставно морам вас видети". Правописних погрешака у том писамцету није било, али није било ни знакова интерпункције. Вратих се кући у недоумици.

*

Кад сам се сутрадан четврт сата пре уговореног времена почео приближавати кули Кутафији (било је то почетком априла, пупољци су пупели, травица се зеленела, а врапци бучно цирикали и галамили у голим гранама јоргована), прилично се зачудих кад у страни, недалеко од ограде, спазих Музу. Она ме је била претекла. Упутих се к њој; али ми она сама пође у сусрет.

— Хајдемо до кремљевског зида, — шапну она ужурбано, шарајући по земљи обореним очима: — јер овде има људи.

Попесмо се стазом горе.

— Музо Павловна, — почех ја... Али ме она одмах прекиде.

— Молим вас, — поче она истим узбуђеним и тихим гласом: — немојте ме осудити, немојте мислити о мени штогод ружно. Писала сам вам, заказала са-

станак, јер... сам се бојала... Мени се јуче учинило као да сте ми се све потсмевали. — Слушајте, — додаде она с изненадним напором и застајући, па ми се окрете: — слушајте: ако кажете с ким... ако поменете код кога смо се видели, скочићу у воду, утопићу се, подићи ћу руке на себе!

Она ту први пут погледа у мене оним већ познатим ми упитним и оштрим погледом.

„Па она богами, доиста... може то учинити!" помислих.

— Забога, Музо Павловна, — рекох ја брзо: — како можете имати о мени тако рђаво мишљење? Зар сам ја способан изневерити пријатеља и нанети вам штету! А најзад, у вашим односима, колико ја знам, нема ничега за осуду... За име Бога, умирите се!

Муза ме саслуша, не мичући се с места и не гледајући више у мене.

— Ево шта још треба да вам кажем, — поче она, идући опет напред стазом: — иначе можете помислити: па она је луда! Морам вам рећи: онај старац хоће да се ожени мноме!

— Какав старац? Ћелави? Пуњин?

— Не, не тај! Други... Парамон Семјоновић.

— Бабурин?

— Он главом.

— Та је ли могуће? Он вас је запросио?

— Запросио.

— Али ви, наравно, нисте пристали?

— Не, пристала сам... јер тада ништа нисам разумевала. Сад је друга ствар.

Ја пљеснух рукама. — Бабурин — и ви! Па њему је близу педесет година!

— Он каже: четрдесет три. Али то је свеједно. Нека му је и двадесет пет година — ја ипак нећу поћи за њега. Какво задовољство! Прође читава недеља, — а он се ни једаред не осмехне. Парамон Семјоновић је мој добротвор, ја му много дугујем. Он ме је узео под своје, одгајио, без њега бих пропала, па га морам поштовати као оца... Али да будем његова жена! Боља је и смрт! Боље право у гроб!

— Зашто ви то непрестано смрт помињете, Музо Павловна?...

Муза опет стаде.

— Па ваљда је живот тако диван? Ја сам и вашег познаника, Владимира Николајевића, могу рећи, од туге и јада заволела, — а сад ту Парамон Семјоновић са својом просидбом... Пуњин, ако ми и досађује песмама, бар ме не плаши; не тера ме да читам увече Карамзина, кад ми се од умора глава једва држи на раменима! И шта ће ми ти старци! Па још веле да сам хладна. С њима — па да будем ватрена? Ако ме стану приморавати — отићи ћу. Та сам Парамон Семјоновић непрестано говори: слобода! слобода! Па ето, и ја сам се зажелела слободе. Јер шта то значи? За све слобода, а мене да држе у тамници? Ја ћу му сама казати. Ако ли ме издате или макар напоменете — памтите: нећете ме више видети!

Муза се испречи на путу.

— Нећете ме више видети! — понови она оштро.

Она и овај пут не подиже очи; као да је знала да ће се неизоставно издати, да ће показати шта јој је у души, ако јој ко погледа у очи. И баш због тога је само у љутњи подизала поглед — и тада га је већ упирала право у човека с којим је говорила... Али из њеног малог, ружичастог, љупког лица избијала је непоколебљива одлучност.

„Но, — сину ми у глави: — Тархов има право. Ова девојка је нови тип".

— Мене се немате чега бојати, — рекох напослетку.

— Збиља? Чак ако... Ето, ви сте нешто тако рекли о нашим односима... Дакле, чак и у случају... — она ућута.

— И у том случају немате се чега бојати, Музо Павловна. Ја вам не могу бити судија. А ваша тајна је закопана — ево овде. — Ја показах себи на груди. — Верујте ми, ја умем ценити...

— Је ли моје писмо код вас? — упита изненада Муза.

— Код мене је.

— Где?

— У џепу.

— Дајте ми... брзо, брзо!

Извадих јучерашњу хартијицу. Муза је докопа својом чврстом ручицом, постоја малко преда мном, као спремајући се да ми захвали; али одједном задрхта, обазре се, па и не поздравивши се, брзо оде низбрдо.

Погледах тамо куд је отишла. Недалеко од куле, умотана у алмавиву — алмавиве су биле тада много

у моди, — видела се једна прилика, у којој ја сместа познадох Тархова.

„А, брате, — помислих ја: — тебе су значи, известили, кад је вребаш"...

Па звиждучући себи под нос, одох кући.

*

Сутрадан, тек што сам био попио чај, а код мене се појави Пуњин. Уђе у собу прилично збуњен, поче се клањати, освртати се, извињавати се због своје тобожње нескромности. Пожурих да га умирим. Грешан у Бога, био сам уобразио да је Пуњин дошао у намери да узајми новаца. Али он се задовољио тим што замоли шољу чаја с румом, јер самовар још није био уклоњен.

— Не без дрхтања и обамирања срца ишао сам на састанак с вама, — отпоче он, одгризајући комадић шећера. — Не бојим се ја вас; него се плашим ваше поштоване бабе! Укрођава ме и моје одело, као што сам вам већ говорио. — Пуњин превуче прстом по ивици свога старог реденгота. — Код куће и којекако, па и на улици може поднети: а чим упаднеш у златне палате, сва ти твоја сиротиња изађе пред очи, па ти дође незгодно! — Ја сам држао две омање собе на полуспрату и, наравно, никоме не би пало на памет да их назове палатама, још мање златним, али Пуњин је, вероватно, говорио о целој бакиној кући, која се, уосталом, такође није одликовала раскошношћу. Он ме прекоре зашто их нисам посетио јуче: — Парамон Семјоновић вас је, вели,

чекао, иако сам га уверавао да нипошто нећете доћи. И Музица вас је звала.

— Како? И Муза Павловна? — упитах ја.

— И она. А имамо љупку девицу! Реците, зар није?

— Врло љупка, — потврдих ја.

Пуњин необично брзо обриса своју голу главу. — Лепотица, господине мој, бисер или, још боље, бриљијант — истину вам кажем. — Он се наже до самог мога уха. — „Такође племићка крв", шапну ми он: „само — ви разумете — с леве стране: био је окушен забрањени плод. Елем, родитељи умрли, рођаци се уклонили и оставили је на Божју вересију! дакле: очајање, гладна смрт! Али се тада појављује Парамон Семјоновић, познати, давнашњи избавитељ! Узео, одео, огрејао — извео птиче; па се расцветала наша радост! Кажем вам: човек ретких особина!"

Пуњин се забаци на наслон од фотеље, издиже руке, па се наже напред и опет поче шаптати, али још тајанственије: „Па и сам Парамон Семјоновић. . . Ви не знате? И он је високог порекла — па и он с леве стране. Кажу да је његов отац био владајући грузински кнез, из племена Цара Давида. Шта на то велите? У мало речи — а толико казано?! Крв Цара Давида! Шта велите? А по другим обавештењима, праотац Парамона Семјоновића био је неки индиски шах Бабур Бела Кост! Лепо је и то? А?

— Па шта? — упитах ја: — и он, Бабурин, био је остављен на Божију вересију?

Пуњин опет обриса своје теме. — На сваки на-

чин! Па још с већом суровошћу него наша краљица! Од ране младости — сама борба! Рећи ћу вам да сам тим поводом, надахњујући се Рубаном, чак саставио песмицу од четири стиха уз портрет Парамона Семјоновића. Чекајте. . . како оно беше? Да?

Од колевке не штедећи га љутих гоњења, удес
До ивице бездне зала Бабурина је довео!
Али огањ у магли, златни зрак на ђубрету блиста —
И гле! победнички лавор његово чело увенчава!

Пуњин изговори те стихове скандирајући, и изговарајући о, како и треба читати стихове.

— Дакле ето зашто је он републиканац! — узвикнух ја.

— Не, није зато, — одговори Пуњин простодушно. — Он је оцу одавно опростио; али никаквим начином не може да трпи неправду; туђи јад га узрујава!

Ја сам се спремао да наведем разговор на оно што сам јуче дознао од Музе, то јест на Бабуринову просидбу, — али нисам знао откуд да почнем. Сам Пуњин ме извуче из незгоде.

— Зар ви нисте ништа приметили? — упита ме он одједном, зажмиривши лукаво очицама. — Кад сте били код нас? Ништа нарочито?

— А зар се имало што приметити? — упитах сад ја.

Пуњин погледа преко рамена, као да хоће да се осведочи да нас нико не ослушкује. — Наша лепотица, Музица, скоро ће постати удата дама!

— Како?

— Госпођа Бабурина, — рече Пуњин напрегнуто, па се неколико пута удари шакама по колену, заклима главом, као Кинез од порцелана.

— Не може бити! — узвикнух ја правећи се зачуђен.

Пуњинова глава се зачас заустави и руке му се укочише. — А зашто да не може бити, допустите да вас упитам?

— Зато што би Парамон Семјоновић по годинама могао бити отац вашој госпођици; зато што толика разлика искључује сваку вероватност љубави — с младине стране.

— Искључује? — упаде Пуњин љутито. — А захвалност? А чистота срца? А нежна осећања? Искључује!! Требало би бар ово да узмете у обзир. Муза је, рецимо, дивна девојка; али зар то није највећа срећа за такву девојку да заслужи наклоност Парамона Семјоновића, да буде његова утеха, потпора — на крају крајева, супруга? И она то схвата! Ви погледајте, баците пажљив поглед! Музочка је пред Парамоном Семјоновићем мања од макова зрна, сушта бојажљивост и усхићење!

— То и јесте зло, Никандре Вавилићу, што је она, како велите, сушта бојажљивост. Кад се неко воли, пред њим се не дрхти.

— И с тим се не слажем! Ето, например, ја: чини ми се да се више не може волети Парамон Семјоновић него што га ја волим, а ја... ја дрхтим пред њим.

— Та ви сте нешто друго.

— Зашто нешто друго? Зашто? Зашто? — пре-

киде ме Пуњин. Просто га нисам могао познати: жестио се, уозбиљавао се, скоро се љутио — и није говорио у стиховима. — Не, — понављао је он: — ја видим да немате проницљиво око! Не! Ви нисте познавалац људских срдаца! — Ја престадох да му противуречим... и, да бих дао други правац разговору, предложих да се забављамо, као некад, читањем.

Пуњин поћута мало.

— Из старих? Из правих? — упита он напослетку.

— Не; из нових.

— Из нових? — понови Пуњин неповерљиво.

— Из Пушкина, — одговорих ја. Мени одједном падоше напамет „Цигани", које је недавно поменуо Тархов. Тамо се баш пева песмица о старом мужу. Пуњин је мало гунђао, али га ја наместих на диван, да би му било удобније слушати, па почех читати Пушкинову поему. И дођем до „старог мужа, страшног мужа"; Пуњин саслуша песмицу до краја — па одједном нагло устаде.

— Не могу, — рече он с дубоким узбуђењем, које је и мене самог запрепастило: — извините ме; не могу више да слушам тога песника. Он је неморалан пасквилант, он је лажов... он ме ужасно љути. Не могу! Допустите ми да прекинем своју данашњу посету.

Ја почех наговарати Пуњина да остане; али је он остајао при своме с неким тупим и уплашеним упорством; поновио је неколико пута да је смућен, па хоће да се освежи на ваздуху — и притом су му

усне малко дрхтале, а очи су му се клониле мојих очију — као да сам га увредио. Тако је и отишао.

А мало после и ја сам изашао из куће, па сам се упутио ка Тархову.

*

Не питајући никога, онако студентски слободно, уђох право у његов стан. У првој соби није било никога. Викнух Тархова по имену, па не добивши одговора, хтедох да одем; али се врата на суседној соби отворише — и појави се мој пријатељ. Он ме некако чудно погледа и ћутећи пружи ми руку. Дошао сам код њега да му испричам све што сам дознао од Пуњина; и ма да сам осећао да сам посетио Тархова у невреме, ипак сам, поразговаравши мало о другим стварима, свршио тиме што сам му рекао Бабуринову намеру односно Музе. Тај глас, рекао бих, није га много зачудио; он полако седе за сто, па упревши пажљиво очи у мене и ћутећи и даље, даде своме лицу израз. . . такав израз као да је хтео рећи: „но, шта ћеш још саопштити? Дакле, излажи своје мисли”. Ја му малко боље загледах у лице. . . Оно ми се учини живахно, малко подругљиво, малко чак дрско. Али ми то није сметало „да изложим своје мисли”. Напротив. „Ти показујеш своју надувеност”, помислих: „е па и ја тебе нећу штедети!” И одмах почех расправљати о штети од изненадних заноса, о дужности сваког човека да поштује слободу и личност другог човека, — једном речју, почех давати корисне и практичне савете. Распричавши се тако, ходао сам, да би ми било лакше, тамо-амо по соби.

Тархов ме није прекидао, нити се мицао на својој столици: само је добовао прстима по бради.

— Ја знам, — говорио сам... (Шта ме је управо побуђивало да говорим — ни мени самом није било јасно, највероватније завист; — зацело није служење моралности!) — Знам, — говорио сам, — да то није лака ствар, да то није шала; уверен сам да волиш Музу и да Муза тебе воли, да то с твоје стране није тренутна ћуд... Па добро, ето, рецимо! (Ту скрстих руке на грудима)... Рецимо: задовољио си своју страст, па шта даље? Па ти се не жениш њом? А међутим уништаваш срећу једног доброг, поштеног човека, њеног добротвора — и — ко зна? (ту моје лице изрази у исто време и проницљивост и тугу) — можда и њену сопствену срећу...

Итд., итд., итд!!!

Око четврт сата текла је моја беседа. Тархов је непрестано ћутао. Мене је почињало љутити то ћутање. Покашто сам погледао у њега, не толико да бих се уверио какав утисак изазивају моје речи, колико да бих видео због чега то он нити противуречи нити се слаже, већ седи као глувонем. Напослетку ми се учинило да се на његову лицу врши... да, доиста врши промена. Оно поче изражавати немир, забринутост, сетну забринутост... Али, чудна ствар! Оно живахно, светло, што се смејало, оно што ме је изненадило од првог погледа на Тархову ипак није слазило с тога забринутог, тога сетног лица! Још нисам знао да ли да честитам самом себи на успеху своје проповеди, кад Тархов наједном устаде, па ми стеже обе руке и брзо рече: „Хвала, хвала. Ти, на-

равно, имаш право, иако би се, с друге стране, могло приметити... Јер шта је управо твој толико хваљени Бабурин? — Поштен звекан — и ништа више! Ти га уздижеш као републиканца, а он је просто — букван! У! Ето шта је он! — Сав његов републиканизам је у томе што се нигде не може скрасити."

— А! Ти тако мислиш! Букван! Не може да се скраси!! А знаш ли ти, — наставих ја с изненадном жестином: — знаш ли ти, љубазни Владимире Николајевићу, да је то знак добре, племените природе кад се човек не може нигде да скраси? Само се шупљи људи — рђави људи — могу свуда скрасити и сложити се са свачим! Ти велиш: Бабурин је поштен звекан!!! Па шта, по твоме мишљењу, боље је бити непоштен домишљан?

— Ти искрећеш моје речи, — узвикну Тархов. — Ја сам хтео само да ти објасним како ја разумем тога господина. Ти мислиш да је он тако редак егземплар. Ни најмање! Такве људе као што је он и ја сам виђао у своме веку. Седи човек с тако важним изгледом, ћути, понаша се тврдоглаво, костреши се... Охо-хо! Хоће човек да покаже да он у себи има много којечега! А унутра и нема ништа, нема ни једне мисли у његовој глави, — само осећање свога сопственог достојанства.

— Па и само то је поштена ствар, — прекидох га ја, — али допусти да те упитам, где си успео да га упознаш тако? Па ти њега не знаш. Или га описујеш... по Музиним речима?

Тархов слеже раменима. — Ја и Муза не разгова-

рамо о њему. Чуј, — додаде он с нервозним покретом целога тела. — Чуј: ако је Бабурин тако племенита и честита природа, како он то не види да му Муза није прилика? Једно или друго: или он увиђа да врши на њу неку врсту насиља у име захвалности, чега ли... и тада где је то његово поштење? — или он то не увиђа... а тада — како да га човек не назове звеканом?

Ја сам хтео да му на то одговорим, — али Тархов ме ухвати за руке и опет ми поче брзо говорити. — „Уосталом... наравно... ја признајем, ти имаш право, хиљаду пута право... ти си ми прави друг... али ме сад остави, молим те."

Ја се забезекнух. — Тебе да оставим?

— Да. Ето, видиш ли, морам добро размислити о свему што си малочас казао... Ја не сумњам да си ти у праву, али ме сад остави!

— Ти си тако узбуђен... — почех ја.

— Узбуђен? Ја? — Тархов се насмеја, али се одмах уозбиљи. — Да, наравно. Како може бити друкчије? Ти сам кажеш: то није шала. Да, о томе треба да промислим насамо. — Он ми је и даље стезао руку. — Збогом, брате, збогом!

— Збогом, — понових ја. — Збогом, брате.

Одлазећи, баци̑х последњи поглед на Тархова. Он је изгледао задовољан. Чим? Да ли тим што сам, као веран пријатељ и друг, указао како је опасан пут на који је закорачио, или тим што одлазим? Најразноврсније мисли врзле су ми се по глави цео дан, до самог вечера, — све до тренутка кад сам ушао у кућу у којој су становали Пуњин и Бабурин, јер сам

отишао њима истог дана. Морам признати да су ми се неки Тарховљеви изрази зарезали у душу... зујали ми у ушима... И доиста, зар Бабурин... зар он не види да му она није прилика?

Али како могу тако што и помислити! Бабурин, самопожртвовани Бабурин да је — поштен звекан!!

*

Пуњин ми је говорио, кад је био код мене, да су ме уочи тога дана чекали код своје куће. Може бити; али тај дан апсолутно ме нико није чекао... Застадох их све код куће, и сви се зачудише кад се појавих. Бабурин и Пуњин су обојица били болесни; Пуњина је болела глава, па је лежао згрчен на запећку, повезавши главу шареном марамом и прилепивши по једно парче краставца на свако слепо око. Бабурин је патио од излива жучи: сав жут, скоро мрк, с тамним колутовима око очију, намрштена чела и необријане браде — он је мало личио на младожењу! Ја хтедох да одем... ипак ме не пустише, па чак и чајем угостише. Вече сам провео невесело. Музу, истина, ништа није болело, она се чак и туђила мање него обично, али се видело да је зловољна, кивна... Најзад она не отрпе — па дајући ми шољу чаја, брзо прошапута: „Ма шта ви тамо говорили, ма колико се трудили, ипак ништа нећете учинити... То вам је!” Ја забезекнуто погледах у њу, па улучивши згодан тренутак, упитах је такође полугласно: — Какав је смисао ваших речи? — „Па тај смисао”, одговори она, а црне јој очи, блеснувши јетко испод уздигнутих обрва, упреше ми се у

лице, па се одмах уклонише у страну: „тај је смисао да сам све чула што сте данас говорили, и немам вам на чему рећи хвала, а ипак неће бити како ви хоћете". — Ви сте били тамо? — оте ми се и нехотице... Али ту Бабурин начуљи уши и погледа на нашу страну. — Муза се одмаче од мене.

После десет минута успела је опет да ми се приближи. Као да јој је било пријатно да ми говори смеле и опасне речи, и то да ми говори у присуству свога заштитника, на његове очи, кријући се само утолико уколико је то било потребно да не изазове његову сумњу. Позната је ствар да је најомиљенија женска забава ићи по самој ивици провалије. — „Да, ја сам била тамо", шаптала је Муза, не мењајући се у лицу, само су јој ноздрве мало подрхтавале и усне се на криво трзале. „Да, и ако ме Парамон Семјоновић упита о чему сам с вама шаптала, ја ћу му одмах рећи. Шта ме се тиче!"

— Та будите опрезнији, — наговарао сам је ја: — богами, чини ми се, они примећују...

— Ама ја вам кажем да сам готова све рећи. А и ко примећује. Један с банка истеже врат као болесно паче, па и не чује ништа; а други размишља о философији. Ви се не бојте! — Музин глас се мало повишавао, а образи су јој малко црвенели некаквом злурадом, тамном бојом; и то јој је дивно стајало, и никад није била тако лепа. Успремајући сто, остављајући на своје место шоље, тањириће, она се брзо кретала по соби; било је нешто изазивачко у њеном неусиљеном, лаком ходу. Као да вели: „Су-

дите о мени како знате, а ја живим за себе и вас се не бојим."

Не могу затајити да ми се Муза учинила бајна, баш то вече. Да, мислио сам, ова прзница је нови тип... Она је дражесна. Ове руке, богами, могу и ударити... Па шта! Чудна ми чуда!

— Парамоне Семјоновићу! — узвикну она наједаред. — Република је таква држава где сваки ради што му падне на ум?

— Република није држава, — одговори Бабурин, подигавши главу и набравши обрве: — она је такво уређење у ком све почива на закону и правичности.

— Значи, — настави Муза, — у републици нико не може другога присиљавати?

— Не може нико.

— И сваком је слободно да располаже самим собом?

— Слободно је.

— А! Само сам то и хтела знати.

— А што ће ти то?

— Па тако, треба ми. Требало ми је да ви то кажете.

— Е баш нам је радознала ова госпођица, — примети са запећка Пуњин.

Кад сам изашао у претсобље, Муза ме је испратила, наравно, не из учтивости, већ увек из злурадости. Ја је упитах на растанку:

— Ама зар га баш тако јако волите?

— Да ли га волим или не волим, ја то не знам, — одговори она: — тек што мора бити, мора.

— Пазите, не играјте се ватром... изгорећете.

— Боље и изгорети него се смрзнути. А ви... с вашим саветима! И откуд ви знате да се он неће оженити мноме? Откуд знате да ја пошто пото хоћу да се удам? Па добро, нек пропаднем... Шта се то вас тиче?

Она залупи за мном врата.

Сећам се да ми је, враћајући се кући, било доста пријатно помислити да моме пријатељу, Владимиру Тархову, може — ој, ој, ој, — још како пресести „нови тип"... Та мора он макар чиме платити за своју срећу!

У то да ће бити срећан, на жалост, нисам могао сумњати.

*

Прошла су три дана. Седео сам у својој соби, за писаћим столом, и нисам толико радио колико сам се спремао да доручкујем... Чујем шум, подигнем главу и запањим се. Преда мном је стајала утвара, непомична, страшна, бела као креда... стајао је Пуњин. Жмиркајући полако, гледале су ме његове шкиљаве очице; оне су изражавале бесмислен, зечји страх, а руке су висиле као бичеви.

— Никандре Вавилићу! Шта вам је? Како сте овамо дошли? Нико вас није видео? Шта се десило? Та говорите!

— Побегла, — изговори Пуњин једва чујним, промуклим шапатом.

— Шта кажете?

— Побегла, — понови он.

— Ко?

— Муза. Отишла ноћу и оставила писамце.

— Писамце?

— Да. Захваљујем, вели, али се више нећу вратити. Немојте ме тражити. Ми тражи тамо, тражи овамо; питамо куварицу: она ништа не зна. Ја не могу гласно да говорим, извините. Изгубио сам глас.

— Муза Павловна вас оставила! — узвикнух ја. — Реците, г. Бабурин мора да је очајан? Па шта мисли сад чинити?

— Ништа он не мисли чинити. Ја сам хтео отрчати до генерал-губернатора; он ми забранио. Ја хтео да поднесем пријаву полицији; забранио ми, па се чак и naљутио. Вели: њена воља. Вели: нећу да је приморавам. Чак је отишао на дужност у своју канцеларију. Само, наравно, и не личи више на човека. Претерано ју је волео... Ох, ох, обадвојица смо је много волели!

Ту Пуњин први пут показа да није кип, већ жив човек; подиже обе песнице у вис па их спусти себи на теме, које се сјактило као слонова кост.

— Незахвалнице! — зајеча он: — ко те је хранио, појио, спасао, обуо, одгајио; ко се бринуо о теби, ко је цео живот, сву душу... А ти си све заборавила! Мене оставити, наравно, није ништа, али Парамона Семјоновића, Парамона...

Ја га замолих да седне, да се одмори...

Пуњин одби покретом главе.

— Не, не треба. А не знам ни зашто сам дошао код вас. Као да сам шенуо памећу; да останем сам код куће — тешко ми; куд да се денем? Станем насред собе, затворим очи па зовем: Музо! Музочка! Просто да човек полуди. Та не, шта ја лажем. Знам

зашто сам к вама дошао. Ви сте ми ономадне прочитали ону проклету песмицу... сећате ли се, у којој се говори о старом мужу? Зашто сте то учинили? Да нисте тада већ знали нешто... или сте се досећали? — Пуњин ме погледа. — Баћушка, Петре Петровићу, — узвикну он наједаред, па сав задрхта: — вама је можда познато где је она? Баћушка, коме је отишла?

Ја се збуних па и нехотице оборих очи...

— Зар вам је она у свом писму казала? — почех ја.

— Она је рекла да одлази од нас зато што је заволела другог! Баћушка, рођени мој, ви зацело знате где је она. Спасите је, хајдемо к њој; ми ћемо је усаветовати. Забога, помислите, кога је она убила? — Пуњин одједном поцрвене, сва крв му јурну у главу, он незграпно паде на колена. — Спасите је, оче, хајдемо к њој!

Мој служитељ се појави на прагу па стаде зачуђен.

Много ме је труда стало док сам подигао Пуњина опет на ноге, објаснио му да, ако би чак што и сумњао, ипак се не може радити тако, с неба па у ребра, нарочито удвоје; да би се тако цела ствар покварила, да сам готов покушати, али ни за што не јамчим. Пуњин ми није одговарао, али ме није ни слушао, већ је само покашто понављао својим продртим гласом: — Спасите је, спасите њу и Парамона Семјоновића. — Он напослетку заплака. — Реците бар само једно, — рече он: — је ли... он леп, млад?

— Млад је, — одговорих ја.

— Млад, — понови Пуњин, размазујући сузе по образима. — И она је млада... У томе и јест сва беда!

Овај слик је испао случајно: јадном Пуњину није било до поезије. Много бих платио кад бих могао поново чути од њега беседничке говоре или бар његов безвучни смех... Авај! оних речи је нестало насвагда, — и више нисам чуо његов смех.

Обећао сам да ћу га посетити чим дознам ма шта позитивно... Тархова ипак нисам поменуо. Пуњин наједном сав клону.

— Добро, добро, молићу, хвала вам, — рече он с бедном гримасом, и додајући реч „молићу”, што он раније никад није чинио: — само, знате, молићу, Парамону Семјоновићу немојте ништа говорити, молићу... јер ће се наљутити! Једном речју: забранио је! Збогом, господине!

Излазећи и окренувши ми се леђима, Пуњин ми се учини тако мизеран, да сам се чак зачудио: и храмао је на обе ноге, и на сваком кораку су му клецале...

„Рђаво! Finis,[1] што се каже”, — помислих.

*

Иако сам обећао Пуњину да ћу прикупити обавештења о Музи, ипак, идући истог дана Тархову, нисам се ни мало надао да ћу што дознати, јер сам зајамачно рачунао или да га нећу застати код куће, или да ме неће примити. Моја претпоставка се по-

[1] Крај. — Прим. прев.

казала погрешна. Тархова сам застао код куће, он ме примио, и чак сам дознао све што сам хтео знати; али од тога није било никакве користи. Чим сам прекорачио његов праг, Тархов ми приђе одлучно, брзо, очи су му се сијале, гореле, а лице му је постало лепше и ведрије, па рече енергично и живо:

— Слушај, брате Пећа! Ја се досећам због чега си дошао и о чему се спремаш да говориш са мном; али те упозоравам да ако и једном речју поменеш њу, или њен поступак, или шта ми, по твом мишљењу, нарећује мудрост — нисмо више пријатељи, нисмо чак ни познаници, и ја ћу те молити да будеш са мном као туђин.

Погледах у Тархова: он је сав дрхтао у себи као затегнута жица, сав је звечао, једва је издржавао напон узбуркане младе крви, силна, радосна срећа овладала је његовим срцем — а и он је њом завладао.

— Је ли то твоја непроменљива одлука? — рекох ја тужно.

— Да, брате, Пећа, непроменљива.

— У том случају, остаје ми само да ти кажем: збогом!

Тархов малко зажмири... Исувише му је било добро.

— Збогом, брате, Пећа, — рече он мало кроз нос, с искреним осмехом, а бели зуби му весело севнуше.

Шта сам могао радити? Оставих га с његовом „срећом".

Кад залупих за собом врата, чух како се друга собна врата такође залупише.

*

Није ми било лако на срцу сутрадан, кад сам се упутио својим злосрећним познаницима. У дубини душе надао сам се — таква је човечја слабост! — да их нећу застати код куће, па опет сам се преварио. Обојица су били код куће. Промена која се код њих десила за последња три дана оборила би свакога. Пуњин је био сав побелео и отекао. Куд се дела његова брбљивост? Говорио је млитаво, слабо, све оним истим промуклим гласом, и имао је зачуђен и изгубљен изглед. Бабурин, напротив, био се згрчио и поцрнео; и раније није волео много говорити, а сад је једва изговарао испрекидане звуке; израз скамењене строгости просто је изумро на његовим цртама.

Осећао сам да не могу ћутати, али шта да кажем? Ограничио сам се на то да шапнем Пуњину. „Ништа нисам дознао, и саветујем вам да напустите сваку наду". Пуњин ме погледа својим отеченим, црвеним очицама, — то му је једино црвено и остало на целом лицу, — промрмља нешто неразговетно па одгега у страну. Бабурин се вероватно досећао о чему смо ја и Пуњин говорили, па отвори своје усне, које су биле стиснуте као да су биле залепљене, па рече брзо:

— Драги господине! Од ваше последње посете код нас се десила једна непријатност: наша васпитаница, Муза Павловна Виноградова, налазећи да јој више није згодно да живи с нама, одлучила се да нас напусти, о чему нам је оставила писмену изјаву. Сматрајући да немамо права спречавати је, оставили смо јој да поступи како за најбоље нађе. Желимо

да јој буде добро, — додаде он се приличним напором: — а вас најпокорније молим да ту ствар не помињете, јер су такве речи бескорисне и чак огорчавају.

„Гле, па и овај ми, као и Тархов, забрањује да говорим о Музи", помислих, па се морадох у себи зачудити. Није он бадава ценио Зенона. Хтедох нешто да му кажем о томе мудрацу, али ми се језик није мицао, и добро је учинио.

Убрзо одох својој кући. Растајући се са мном, ни Пуњин ни Бабурин не рекоше ми: „до виђења!" већ оба у један глас изговорише: „збогом!" Пуњин ми чак врати свеску „Телеграфа", који сам му био донео, само што не каже: сад ми то више не треба.

После недељу дана имао сам необичан сусрет. Пролеће је настало рано, нагло; у подне је топлота долазила до осамнаест степени. Све је зеленело и излазило из растресите, влажне земље. Ја сам најмио у мањежу јахаћег коња, па отишао из вароши, на Врапче Брдо. На путу сам наишао на кола у која су била упрегнута два одлична вјатска коња, све до ушију попрскана, с уплетеним реповима, с црвеним тракама у кикама и гривама. Коњска опрема била је одабрана, с бакарним плочама и кићанкама, — гонио их је млад кицошки кочијаш у плавом кафтану без рукава, у жутој кошуљи од канауса, у плиткој јагњећој шубари, с пауновим пером око шешира. Поред њега је седела девојка из малограђанског, или трговачког сталежа, у кацавејки од броката, с великом плавом марамом на глави — па се сва заценила од смеха. Кочијаш се такође смешио. Ја окретох

свога коња у страну, а уосталом нисам обратио нарочиту пажњу на весели пар који је брзо промакао, — кад одједном младић подвикну на коње... Па то је глас Тархова! Ја се обазрех... Заиста, он је; несумњиво он, обучен као кочијаш, а поред њега — да није Муза?

Али у том тренутку вјатски парипи полетеше, и ја их више не видех. Пустих свога коња у галоп, све за њима, али то је био стари мањешки касач, с тако званим ђенералским држањем у ходу: у галопу је ишао још лакше него касом.

— Веселите се, драги моји! — прогунђах ја кроз зубе. Морам приметити да Тархова нисам видео целе недеље, иако сам нека три пута свраћао к њему. Њега никад није било код куће. Бабурина и Пуњина такође нисам видео... Нисам их посећивао. У својој шетњи озебао сам: иако је било врло топло, дувао је оштар ветар. Опасно сам се разболео — а кад сам оздравио, отишао сам с баком у село — „на отаву" — по лекареву савету. У Москву се више нисам враћао: у јесен сам прешао на петроградски универзитет.

III

1849 г.

Прошло је већ не седам, већ читавих дванаест година, и ја сам био узео тридесет другу годину. Бака је била већ одавно умрла; живео сам у Петрограду, као чиновник министарства унутрашњих дела. Тархова сам био изгубио из вида: он је био ступио у

војну службу и скоро стално је био у унутрашњости. Састали смо се двапут пријатељски, срдачно; али се наши разговори нису дотицали прошлости. У време нашег другог сусрета он је био, колико се сећам, већ жењен. Једаред, једног врућег летњег дана, промицао сам Гороховом улицом, проклињући и службене дужности, које су ме задржавале у Петрограду, и варошку запару, смрад и прашину. Нека погребна поворка ми пресече пут. Она се цела састојала из једних јединих кола, то јест, управо рећи, из врло старих мртвачких кола, на којима се по неравној калдрми њихао мртвачки сандук, упола покривен похабаном црном чохом. Само је један стар човек, беле главе, ишао за колима.

Ја се загледах у њега. . . Лице ми познато. . . И он окрете очи на мене. . . Боже мој, па то је Бабурин!

Скидох капу, приђох му, рекох своје име — па се упутих с њим заједно.

— Кога сахрањујете? — упитах га.

— Никандра Вавилића Пуњина, — одговори он.

Предосећао сам, унапред сам знао да ће рећи то име, а ипак ми срце задрхта. Обузе ме туга, а било ми је мило што ми је случај дао могућности да одам последњу почаст своме наставнику. . .

— Могу ли ићи с вама, Парамоне Семјоновићу?

— Можете. . . Сам сам га пратио; сад ће нас бити двојица.

Више од сата трајао је наш пут. Мој сапутник је ишао не дижући очију, не растављајући усана. Био је сасвим остарио откако сам га видео последњи пут; његово борама избраздано лице бакарне боје

оштро се издвајало од беле косе. Трагови напорног, паћеничког живота, сталне борбе, показивали су се у целом Бабуриновом бићу: оглодала га нужда и немаштина. Кад се све свршило, кад се оно што је био Пуњин заувек сакрило у влажној... баш заиста влажној земљи Смоленског гробља, постајавши дватри минута с обореном непокривеном главом пред новом хумком пешчане глине, Бабурин ми окрете своје изнурено, некако озлојеђено лице, своје суве, упале очи, суморно ми захвали и хтеде већ да се удаљи, али га ја задржах.

— Где ви живите, Парамоне Семјоновићу? Допустите да вас посетим. Ја уопште нисам знао да живите у Петрограду. Да се споменемо старог, поговоримо о нашем покојном пријатељу.

Бабурин ми одмах не одговори.

— Трећа је година како се налазим у Петрограду, — прозбори он напослетку: — квартирим на самом крају вароши. Уосталом, ако доиста хоћете да ме посетите, изволите. — Он ми даде своју адресу. — Дођите увече; увече смо увек код куће... обоје.

— Обоје?

— Ја сам жењен. Моја жена данас није најздравија; зато није ни испратила покојника. А уосталом, доста је и један човек да испуни ту празну формалност, тај обред. Ко може у све то веровати!

Ја се малко зачудих последњим Бабуриновим речима, али ништа не рекох, узех кола и понудих Бабурину да га одвезем до његове куће, али он одби.

*

Тог истог дана, увече, одем к њему. Путем сам непрестано мислио о Пуњину. Сетих се како сам се први пут срео с њим, и како је тада био одушевљен и занимљив; затим како се у Москви смирио — нарочито последњег нашег састанка; па ево је и сасвим свршен обрачун са животом: види се да се она не шали! Бабурин је становао на Виборшкој страни, у кућици која ме је потсећала на његово московско гнездашце: петроградско скоро ако није било још бедније. Кад уђох код њега у собу, он је седео у углу, на столици, оборивши обе руке на колена; прегорела лојана свећа нејасно је осветљавала његову оборену, белу главу. Он чу шум мојих корака, прену се и поздрави ме срдачније него што сам очекивао. После неколико тренутака појави се његова жена: ја у њој одмах познадох Музу — и тек тада схватих зашто ме је Бабурин позвао својој кући: хтео је да ми покаже да је ипак постигао што је хтео.

Муза се била много променила — у лицу, у гласу и у покретима; али су јој се највише биле промениле очи. Понекад су те пакосне, те лепе очи играле као живе; некад су оне кришом блистале, али јасно; њихов поглед је био оштар као чиода. . . Сад су гледале право, мирно, пажљиво; црне зенице су потамнеле. „Ја сам сломљена, ја сам скромна, ја сам добра", чинило се да говори њен тихи и тупи поглед. То исто је говорио и њен стални, покорни смех. И хаљина на њој била је скромна: циметаста, с малим бобицама. Она ми прва приђе, упита да ли је могу познати. Она се очевидно није збуњивала, и то не за-

то што је изгубила стид, већ просто зато што ју је напустила сујета. Муза је много говорила о покојном Пуњину, говорила је одмереним гласом, који је такође постао хладан. Дознао сам да је последњих година био сасвим изнемогао, скоро се сасвим био подетињио, да му је чак било досадно без играчака; истина, уверавали су га да их он шије од крпа ради продаје... а он се сам њима забављао. Његова страст према стиховима ипак се није била угасила, и памћење му се било сачувало само за стихове: на неколико дана пред смрт још је декламовао из „Росијаде"; зато се Пушкина бојао као деца баука. Његова оданост према Бабурину такође се није била умањила: као и пре, осећао је страхопоштовање према њему, па и кад су га већ обузимали самртнички мрак и хладноћа, још је муцао крутим језиком: „добротворе!" Тако исто дознао сам од Музе да је Бабурин ускоро после догађаја у Москви морао опет прекрстарити Русију, прелазећи из једне приватне службе у другу; да је и у Петроград дошао да опет ступи у приватну службу, коју је, уосталом, морао ових дана напустити, због непријатности с газдом! Бабурину је пало на памет да брани раднике... Стални Музин осмејак, који је пратио њен говор, наводио ме је на тужне мисли; она је допуњавала утисак који је изазвала у мени спољашњост њеног мужа. Обоје су с муком набављали насушни хлеб — у то се није могло сумњати. Он сам мало се мешао у наш разговор: изгледао је више забринут него љут... Нешто га је гризло.

— Парамоне Семјоновићу, молим вас, — рече куварица, појавивши се изненада на прагу.

— Шта је? Шта треба? — упита он узнемирено.

— Молим вас, — понови куварица значајно и одлучно. Бабурин се закопча па изађе.

*

Кад остадох сам с Музом, она погледа у ме нешто промењеним погледом, па рече тако исто промењеним гласом, сад већ без осмеха:

— Не знам, Петре Петровићу, шта ви сад мислите о мени, али рачунам да се сећате каква сам била... Била сам уображена, весела... и нисам била добра; хтела сам да проживим по својој вољи. А ево шта ћу вам сад рећи: кад сам била напуштена и кад сам била изгубљена и само чекала или да ме Бог узме к себи, или да имам храбрости да свршим са самом собом, опет сам, као и у Воронежу, нашла на Парамона Семјоновића — и он ме је опет спасао... Ниједне увредљиве речи нисам од њега чула, ништа он од мене није тражио — нисам била вредна тога; али ме је волео... и ја сам постала његова жена. А шта сам могла радити? Да умрем — није ми пошло за руком; а ни живети нисам могла како сам хтела... Па куд сам се могла дети! Хвала и на овоме. То је све.

Она ућута, па зачас окрете главу... ранији покорни осмејак опет се појави на њеним уснама. „Не питај да ли ми је лако живети", чинило ми се да читам из тога осмејка.

Разговор пређе на обичне ствари. Муза ми рече да

је иза Пуњина остала мачка коју је он много волео, али да је од саме смрти отишла на таван и тамо седи, па све мауче, као да неког зове... суседи се јако плаше и замишљају да је то Пуњинова душа прешла у мачку.

— Парамон Семјоновић је због нечега узрујан, — рекох ја напослетку.

— А зар сте ви то приметили? — Муза уздахну. — А како и да се не узрујава. Не треба да вам говорим да је Парамон Семјоновић остао веран својим уверењима... Садашњи поредак ствари могао га је само учврстити у њима. (Муза се изражавала сасвим друкчије него некад у Москви: језик јој је добио књижевну, начитану нијансу). Уосталом, не знам да ли вам се смем поверити и како ћете примити...

— А по чему сматрате да ми се не можете поверити?

— Па ви сте у државној служби, ви сте чиновник.

— Но, па шта је с тим?

— Ви сте, према томе, одани влади.

Задивих се у себи... Музиној младости.

— О своме ставу према влади, која и не сања да ја постојим, нећу се изјашњавати, — рекох ја: — али можете бити мирни. Ваше поверење нећу злоупотребити. Ја симпатишем уверењима вашега супруга... више него што ви мислите.

Муза одмахну главом.

— Да, све је то лепо, — поче она без запињања: — али ево у чему је ствар. Уверења Парамона Семјоновића можда ће се ускоро морати показати на

делу. Она не могу више остати скривена. Има другова иза којих сад не може изостати. . .

Муза изненада заћута, као да је прегризла језик. Њене последње речи ме зачудише и малко уплашише. Вероватно је моје лице изразило то што сам осетио — и Муза је то приметила.

Већ сам рекао да је наш састанак био 1849 године. Многи се још сећају како је то време било мутно и тешко, и каквим се догађајима обележило у Петрограду. Мене самог су зачудиле неке чудновате појединости у Бабуриновом понашању, у целом његовом држању. Два-три пута се с таквим гађењем изразио о владиним наредбама, о лицима на високим положајима, да сам се нашао у недоумици. . .

— Шта? — упитао ме он наједаред: — јесте ли ослободили своје сељаке?

Морао сам признати да нисам.

— А баба вам је ваљда умрла?

И то сам морао признати.

— Такви сте ви, господа племићи, — прогунђао је Бабурин кроз зубе. . . — Туђим рукама. . . да захватате жар. . . то ви волите.

У његовој соби, на највиднијем месту висила је позната литографија Бељинског; на столу је стајала свеска старе „Поларне Звезде” Бестужева.

Бабурин се није дуго вратио пошто га је куварица била одазвала. Муза је неколико пута узнемирено погледала у врата на која је он изишао. Напослетку није могла више трпети, већ устаде, извини се, па и она изађе на та иста врата. После четврт сата врати се са својим мужем; лице и једног и другог,

како ми се учини, показивало је узнемиреност. Али гле, изненада, Бабуриново лице доби други, озлојеђен, скоро смушен израз...

— Како ли ће се то свршити? — поче он изненада испрекидано, грцајући, што му никако није пристајало, и шарајући унаоколо, блудећи подивљалим очима. — Живиш, живиш, надаш се нећe ли бити боље, да ће бити лакше дисати, — а оно напротив, све горе и горе! Већ су сасвим притеснили уза зид! У младости сам се свега натрпео; мене су... можда... чак и тукли... да! — додаде он, окренувши се нагло на потпетицама и као да се баца на мене: — ја сам, већ пунолетан, био телесно мучен... да; о другим неправдама и да не говорим... Али зар ћемо се морати вратити у та некадашња времена? Шта сад раде с младим људима! Па то ће, најзад, довести до тога да сваком стрпљењу дође крај... Доћи ће крај! Да! Причекајте!

Никад нисам видео Бабурина у таквом стању. Муза чак сва побледе... Бабурин наједном поче кашљати, па се спусти на клупу. Не желећи сметати ни њему ни Музи својим присуством, одлучих се да идем, кад се наједаред отворише она иста врата на суседној соби и појави се глава... Али не куваричина глава, већ чупава, уплашена глава неког младог човека.

— Несрећа, Бабурине, несрећа! — промуца он ужурбано, али се одмах сакри видећи моју непознату прилику.

Бабурин јурну за младим човеком. Ја снажно стисхох руку Музи, — па се удаљих, с рђавим предосећањем у срцу.

— Дођите сутра, — шапну она узрујано.

— Доћи ћу зајамачно, — одговорих јој.

*

Другога дана још сам лежао у постељи, кад ми служитељ даде писмо од Музе.

„Поштовани господине, Петре Петровићу”, писала је она: „Парамона Семјоновића су ухапсили жандарми и одвели у тврђаву или Бог зна куда: нису казали. Све наше хартије су претурили, много што шта запечатили и понели са собом. Тако исто књиге и писма. Кажу да је у вароши мноштво света ухапшено. Можете замислити шта ја осећам. Срећа је што Никандар Вавилић није ово доживео. На време се уклонио. Саветујте ми шта да радим. За себе се не бојим — нећу умрети од глади — али мисао о Парамону Семјоновићу не да ми мира. Дођите, молим вас, ако се само не бојите посећивати људе у нашем положају.

Ваша службеница Муза Бабурина”.

После пола сата био сам код Музе. Видевши ме, она ми пружи руку, и ма да није рекла ни речи, израз захвалности јој се појави на лицу. На њој је била јучерашња хаљина: по свему се видело да није легала и спавала целу ноћ. Очи су јој биле црвене — не од суза већ од неспавања. Она није плакала. Није јој било до тога. Хтела је да ради, хтела је да се бори с несрећом која ју је задесила. Ранија, енергична, самовољна Муза васкрсла је у њој. Није чак

имала кад ни да се љути, иако ју је љутња гушила. Како да помогне Бабурину, коме да се обрати, да би му се олакшала судбина — само је о томе мислила. Хтела је с места да иде, да моли... да тражи... Али куда да иде? Кога да моли? Шта да тражи? Ето шта је она желела да чује од мене, ето о чему је желела да се посаветује са мном.

Почех тиме што јој посаветовах... стрпљење. У први мах ништа друго није остало да се ради осим да се чека и, по могућности, да се прикупљају обавештења. Предузимати штогод одлучно сад кад се процес тек почињао, — било је просто бесмислено, непаметно. Надати се у успех било је непаметно, чак кад бих ја имао далеко већу важност и утицај... а шта сам могао учинити ја, мали чиновник? Она сама није имала никакве протекције...

Није јој било лако објаснити све то... ипак је напослетку схватила моје разлоге; разумела је такође да се нисам руководио себичношћу кад сам доказивао бескорисност свих покушаја.

— Па реците, Музо Павловна, — почех ја, кад она напослетку седе на столицу — (дотле је једнако стајала на ногама, као да се спремала да иде одмах у помоћ Бабурину): — на који је начин Парамон Семјоновић у његовим годинама упао у ту ствар? Ја сам уверен да су у то умешани само млади људи, као онај што је синоћ долазио да вас упозори...

— Ти млади људи су наши пријатељи! — ускликну Муза, а очи јој синуше и заиграше као некад. Нешто снажно, неодољиво, изгледало је да се

подигло са дна њене душе... А ја се одједном сетих како је некад Тархов рекао за њу да је нови тип.

— Године ништа не значе кад се тиче политичких уверења! — Муза је нарочито ударала гласом на ове две последње речи. Могло се помислити да јој, поред свег јада, није било непријатно да се покаже преда мном у тој новој, неочекиваној светлости, — у светлости образоване и зреле жене, достојне супруге мужа републиканца!

— По неки старци млађи су од неких младића, — настави она: — способнији су за жртвовање... али није у томе питање.

— Чини ми се, Музо Павловна, — рећи ћу ја, — ви малко претерујете. Знајући карактер Парамона Семјоновића, ја сам унапред био уверен да ће он симпатисати... сваком поштеном полету; али, с друге стране, ја сам га увек сматрао за паметна човека... Зар он не увиђа сву немогућност, сву бесмислицу завера код нас у Русији? У његовом положају, у његовом занимању...

— Наравно, — прекиде ме Муза с горчином у гласу: — он је малограђанин; а у Русији је допуштено ступати у завере само племићима, као на пример четрнаестога децембра... то сте ваљда хтели рећи.

„Па зашто се онда жалите?" умало ми се не оте с језика... али се уздржах. — Мислите ли ви да је резултат четрнаестог децембра такав да може потстицати друге? — рекох гласно.

Муза се намршти. — „С тобом немам шта да разговарам о томе", прочитах на њеном покуњеном лицу.

— Је ли Парамон Семјоновић много компромитован? — одлучих се напослетку да је упитам. Муза ништа није одговарала... Гладно, дивље маукање зачу се на тавану.

Муза се трже.

— Ах, добро је што Никандар Вавилић није све ово видео! — јекну она скоро очајно. — Није видео како су ноћу насилно докопали његовог добротвора, нашег добротвора, можда најбољег и најпоштенијег човека на целом свету, није видео како су се понашали с честитим старцем, како су му говорили „ти"... како су му претили — и чиме су му претили!... Само зато што је он малограђанин! Онај млади официр мора бити да је такође од оних бесавесних бездушника какве сам и ја у своме животу...

Глас у Музе се прекиде. Она је сва дрхтала као лист.

Дуго уздржавано негодовање најзад провали; раздрмане, изазване општом душевном узрујаношћу, ускомешаше се старе успомене... Али у ствари, ја сам се у том тренутку уверио да је „нови тип" остао онај исти, она иста страсна, занесена природа. Само се Муза није више заносила оним чим се заносила некад у младим годинама. Оно што сам прве моје посете сматрао да је резигнација, покорност, и што је стварно било то — онај тихи, тупи поглед, онај хладни глас, она уједначеност, она простота — све је то имало смисла само у односу на прошлост, на оно што се неће повратити...

Сад је проговорило оно право.

Потрудих се да умирим Музу, потрудих се да скренем наш разговор на практичније тле. Требало је предузети неке неодложне мере: дознати где је управо Бабурин; а после наћи и за њега и за Музу средства за опстанак. Све је то претстављало приличне тешкоће; требало је тражити не право новац, већ посао, што је, као што је познато, далеко сложенији задатак...

Отишао сам од Музе с читавим ројем комбинација у глави.

Убрзо сам дознао да Бабурин седи у тврђави...

Процес је почео... па се отегао. Сваке недеље по неколико пута сам се виђао с Музом. И она је имала неколико састанака с мужем. Али баш у тренутку завршетка целог тог жалосног догађаја ја нисам био у Петрограду. Непредвиђени послови су ме приморали да отпутујем у јужну Русију. За време моје отсутности дознао сам да је суд ослободио Бабурина; показало се да је сва његова кривица била у томе што су се код њега, као код човека неспособног да изазове сумњу, понекад скупљали млади људи, и он присуствовао њиховим разговорима; ипак су га административним путем протерали да живи у једној од западних сибирских губернија. Муза је отпутовала с њим.

„...Парамон Семјонић није то желео, — писала ми је она, — јер по његовом схватању нико нема права жртвовати себе за другог човека — ако није за дело; али ја сам му одговорила да у томе нема никакве жртве. Кад сам му у Москви казала да ћу бити

његова жена, помислила сам у себи: навеки и нераздељиво! Тако нераздељиво мора остати до краја живота."

IV

1861 г.

Прошло је још дванаест година... Сви у Русији знају и вечито ће памтити шта се десило између 49 и 61 године. И у моме личном животу извршило се много промена, о којима, уосталом, не вреди говорити. Појавили су се у њему нови интереси, нова брига... Бабуринови су спочетка отишли у други ред, а после су се сасвим изгубили. Ипак сам се и даље дописивао с Музом — истина, врло ретко; понекад је пролазило више од годину дана без икаквог гласа о њој и о њеном мужу. Дознао сам да му је убрзо после 1855 године било допуштено да се врати у Русију, али сам је зажелео да остане у оној малој сибирској варошици куд га је бацила судбина и где је, вероватно, свио себи гнездо, нашао уточиште, круг рада...

И гле, крајем месеца марта 1861-ве године добијем ово писмо од Музе:

„Одавно вам нисам писала, врло поштовани Петре Петровићу, да чак не знам ни да ли сте живи; а ако сте живи, да нисте заборавили да ми и постојимо. Али свеједно; данас вам морам писати. Код нас је до сада ишло све по старом; ја и Парамон Семјонић смо се бавили школама, које по малко напредују; поврх тога, Парамон Семјонић се бавио чита-

њем и преписком, као и обичним својим споровима са староверцима и духовним лицима и прогнаним Пољацима; здравље му је било прилично . . . Моје такође. Али синоћ нам стиже манифест 19-га фебруара! Одавно смо га очекивали, одавно се говорило о ономе шта се ради код вас у Петрограду . . . али ипак, не могу вам описати како је то било! Ви знате добро мога мужа; несрећа га ни мало није променила, већ је, напротив, постао још чвршћи и енергичнији. (Не могу сакрити да је Муза написала ј е н е р г и ч н и - ј и). У њега је гвоздена снага воље, али сад није издржао! Руке су му се тресле кад је читао; затим ме је загрлио три пута и три пут се са мном пољубио, хтео је нешто рећи, — али није могао! И завршио је сузама, што је било врло необично видети, па је одједном викнуо: „Ура! Ура! Боже чувај цара!" — Да, Петре Петровићу, баш те речи! Затим је додао: „Сад отпусти"... и још: „ово је први корак, за њим морају доћи и други"; и онако како се задесио, без капе, потрчао је да саопшти ту велику новост нашим пријатељима. Био је јак мраз, и чак је мећава почињала. Ја сам га задржавала да не иде, али он ме није послушао. А кад је дошао кући, сав је био посут снегом. Коса, лице и брада — брада му је сад до појаса — чак и сузе на образима су се смрзле. Али је био врло живахан и весео, па ми је рекао да отворим флашу цимљанског вина, па је заједно с нашим пријатељима, које је он са собом довео, пио у здравље цара и Русије, и свих руских слободних људи; па је, узевши чашу и оборивши поглед к земљи рекао: „Никандре, Никандре, чујеш ли?

Нема више у Русији робова! Радуј се и у гробу, стари друже!" И много којешта говорио је: „оствариле се моје наде!" Говорио је и то да се сад више не може вратити назад; да је то своје врсте јемство или обећање . . . Свега се не сећам, али га одавна нисам видела тако срећна. Па сам се ево одлучила да вам пишем, да и ви знате како смо се радовали и ликовали у далеким сибирским пустињама, па да се и ви порадујете с нама заједно . . ."

То писмо сам добио крајем марта, а у почетку маја дошло је друго сасвим кратко писмо од исте Музе. Она ми је јављала да је њен муж, Парамон Семјоновић Бабурин, назебавши на сам дан дочека манифеста, умро 12-ог априла од запалења плућа у својој 67-ој години. Додала је да намерава остати тамо где почива његово тело и наставити посао који јој је он завештао, јер је таква била последњи воља Парамона Семјоновића — а она нема другог закона.

Од тада више ништа нисам чуо о Музи.

Париз, 1874 год.